

CIVIL SZEMLE

WWW.CIVILSZEMLE.HU

VIII. ÉVFOLYAM 1-2. SZÁM

■ ELMÉLETILEG

A CIVIL SZÉKTOR A GAZDASÁGI VÁLSÁG UTÁN (Kákai László)

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

KÖZÖS HULLÁMHOSSZ HÍRSZOLGÁLAT (Hargitai Henrik)

CIVILEK A MIKROFON MÖGÖTT (Velics Gabriella)

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

VÁLTOZATLANUL ALACSONY SZINTEN A KÖZBIZALOM.

GYORSJELENTÉS 2010

(Mészáros Zsuzsanna–Péterfi Ferenc)

PÉNZÜGYI KULTÚRA A CIVIL SZÉKTORBAN

(Demeter Endre–Nagy Ádám–Székely Levente)

■ VILÁG-NÉZET

MÍTOSZTÓL A VALÓSÁGIG: CIVIL TÁRSADALOM

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPÁBAN

(Grzegorz Ekiert–Roberto Foa)

■ CIVIL SZEMLE REPERTÓRIUM

2007–2010

(Farkas Gabriella)

CIVIL SZEMLE

Szerkesztőbizottság/Editorial Board

Belia Anna, Harsányi László, Kirschner Péter, Kuti Éva,
Marschall Miklós, Miszlivetz Ferenc, Nagy Ádám

Szerkesztőség/Editors

Főszerkesztők/Editors in Chief	Bartal Anna Mária, Kinyik Margit
Rovatszerkesztők/Editors	Bartal Anna Mária (Elméletileg/Theoretical approaches) Csongor Anna (Társadalom és állam/Society and State) Kákai László (Visszahatás/Book review) Kinyik Margit (Visszahatás/Study review) Péterfi Ferenc (Közösségek és civil társadalom/Community and Civil Society) Sebestény István (Világ-nézet/World-View)
Online szerkesztő/Online Editor	Bod Levente

Cikkjavaslatokat, ötleteket, véleményeket a civilszemle@gmail.com címre várunk
Előfizethető a www.civilszemle.hu címen

Együttműködő partner/Partner organisation

Civil Szemle Alapítvány/Civil Szemle Foundation

Támogató/Supported by

Nemzeti Civil Alapítvány/National Civil Found

Kiadó

CIVIL SZEMLE ALAPÍTVÁNY

www.civilszemle.hu

1137 Budapest, Pozsonyi út 14.

Tel./fax: (+36-1) 221-8099

E-mail: civilszemle@gmail.hu

Felelős kiadó: Nizák Péter kuratóriumi elnök

Tördelőszerkesztő: Erlei & Társa Bt.

Készült a Pharmapress nyomdában

Felelős vezető: Dávid Ferenc

ISSN 1786-3341

■ ELMÉLETILEG	
Kákai László: A CIVIL SZÉKTOR A GAZDASÁGI VÁLTSÁG UTÁN . . . VALAMI VÁLTOZIK?	5
■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM	
Hargitai Henrik: KÖZÖS HULLÁMHOSSZ HÍRSZOLGÁLAT — AZ ELSŐ VESZÉLYHELYZETI IDEIGLENES KÖZÖSSÉGI RÁDIÓ MAGYARORSZÁGON	21
Velics Gabriella: CIVILEK A MIKROFON MÖGÖTT	42
■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM	
Mészáros Zsuzsanna–Péterfi Ferenc: VÁLTOZATLANUL ALACSONY SZINTEN A KÖZBIZALOM. GYORSJELENTÉS 2010	59
Demeter Endre–Nagy Ádám–Székely Levente: PÉNZÜGYI KULTÚRA A CIVIL SZÉKTORBAN	69
■ VILÁG-NÉZET	
Grzegorz Ekiert–Roberto Foa: MÍTOSZTÓL A VALÓSÁGIG: CIVIL TÁRSADALOM KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPÁBAN	90
■ SZERZŐINK	119
■ CIVIL SZEMLE REPERTÓRIUM 2007–2010	130
Összeállította: Farkas Gabriella	

Graffiti. Valparaíso 2009 (fotó: Bartal Anna Mária)

A CIVIL SZÉKTOR A GAZDASÁGI VÁLSÁG UTÁN ... VALAMI VÁLTOZIK?!¹

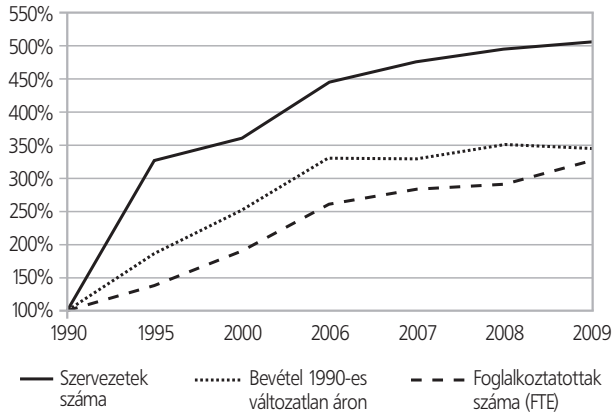
Kákai László

■ Bevezető

■ Nagyon kevés vizsgálat készült arról, hogy a hazai nonprofit szektort miként érintette a gazdasági válság. Vajon az amúgy is forráshiánnyal küzdő szervezetek mennyire tudtak ellenállni a gazdasági válság nyomában fellépő forrásszűke és forráskivonási hatásoknak? A válság megroppantotta-e a szektor stabilnak egyáltalán nem mondható bázisát?

Köztudott tény, hogy a hazai nonprofit szektor viszonylag rövid idő alatt nagyon gyors mennyiségi fejlődésen ment keresztül. Az adatok szerint a szektor mérete 1990-hez képest négy és félszeresére növekedett. Ugyanakkor jól látható az is, hogy a szektor bevételének reálértéke és a foglalkoztatotti létszám sokkal lassabban nőtt, mint a szervezetszám. A „trendvonal” megtörése különösen a 2006–2007. valamint a 2008–2009. évi bevételek esetében tűnik jelentősnek.

1. ábra. A nonprofit szektor növekedése: szervezetszám, bevételek, foglalkoztatottak, 1990–2009

Forrás: Kuti, 2008:13 alapján számolt

A szektorba áramló összes bevétel nominálértéken harmincötszörösére nőtt 1990-höz képest. Ha a bevételek reálértéke alapján vizsgáljuk a szektor változását, akkor azt látjuk, hogy a 90-es évek elején érzékelhetően csökkent, majd nagyon lassan, 1997 után viszont lendületesebben növekedett, s 2000-tól 2009-ig (2007 kivételével) – meghaladta a szervezetszám növekedési rátáját. Ugyanakkor az egy szervezetre jutó bevételek összegének reálértéke 1990 óta folyamatosan alacsonyabb maradt az évtized elején elért szintnél.

1. táblázat. A nonprofit szervezetek méretének alakulása 1990–2009

Megnevezés	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Szervezetek száma, db	13 087	42 783	47 144	56 694	58 242	62 407	64 925	66 145
Bevételek folyó áron, millió Ft	31 370	181 916	495 508	854 755	896 244	964 309	1 093 694	1 114 404
Bevételek 1990-es változatlan áron, millió Ft	31 370	58 721	79 243	102 710	103 648	103 259	110 484	108 039
1 szervezetre jutó bevétel folyó áron, ezer Ft	2 397	4 252	10 511	15 077	15 388	15 452	16 799	16 848
1 szervezetre jutó bevétel változatlan áron, ezer Ft	2 397	1 373	1 681	1 812	1 780	1 655	1 702	1 633
Foglalkoztatottak száma (FTE) ² , fő	32 738	45 475	62 522	82 600	85 852	93 009	95 858	107 253
100 szervezetre jutó foglalkoztatotti létszám, fő	250	106	133	146	147	149	148	162

Forrás: Kuti, 2008:14 alapján számolt

Ha a táblázat adatait nézzük, akkor a szervezetek fejlődése tekintetében elmondható az, hogy a számszerű növekedési ütemhez képest a bevételek reálértéke és a foglalkoztatotti létszám sokkal lassabban nőtt, mint a szervezetszám.

Abszolút számok alapján kezdeti időszak rendkívül extenzív és dinamikus képet mutatott, noha a szervezetek alakulása (az egyes településtípusokat és területi szempontokat is figyelembe véve) nem tekinthető egyenletesnek.

A szervezetek számának növekedése 2007-ben lelassult, ennek lehetséges okaként említhetjük meg az elmúlt években született néhány olyan intézkedést, amelynek hatását adatokkal még nem igazolhatjuk, de feltételezhetően komoly változást indukálhatnak.³

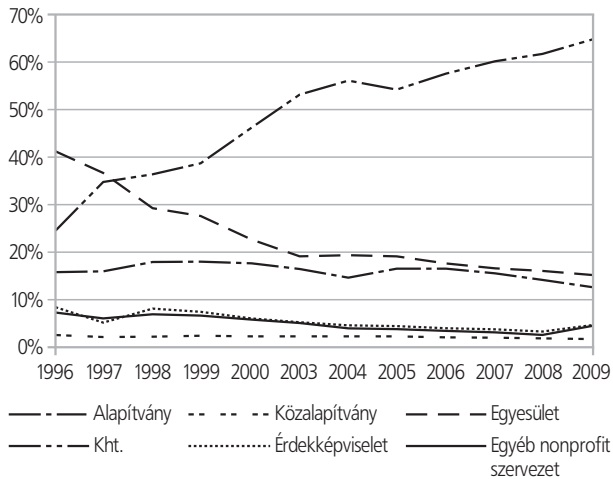
Ezen intézkedések egyike a közalapítványok támogatásának radikális csökkentése, a másik a közhasznú társaság (kht.) jogi formájának megszüntetése, és a kht.-k átalakulásra kötelezése volt. A közalapítványok, több mint 90 százalékát önkormányzatok hozták létre, ebből következően az utóbbi években jelentkező gazdasági nehézségek és a 2008 végén Magyarországot is elérő világgazdasági válság miatt a közalapítványok növekedésének újraindulására nemigen számíthatunk. Ugyanakkor ezek a szervezetek számos kisebb településen igen fontos szerepet töltenek be iskolák, óvodák, szociális intézmények fenntartásában, amelyek új források bevonásának hiányában a megszűnés lehetőségét valószínűsíthetik.

A kht.-k vonatkozásában szintén bizonytalan megállapításokat tehetünk. A kötelező átalakulás révén a kht.-k előtt lényegében három út kínálkozik. Egy részük megszűnik, egy másik részük piaci vállalkozássá alakul, s mint ilyen, kikerül a nonprofit szektorból; nem egy elhanyagolható részük pedig „visszamenekül” a költségvetési szférába (Kuti, 2008:15).

A szervezetszám növekedése és bevételeinek alakulása mellett szektor foglalkoztatásában játszott szerepe egy merőben más típusú sajátosságra hívja fel a figyelmet. Miközben azt látjuk, hogy az állam folyamatosan vonul ki oktatási, egészségügyi, szociálpolitikai területekről, sokan azt várták, hogy a bővülő szektor egyre jelentősebb szerepet töltsön majd be a foglalkoztatásban. A magyar nonprofit szektorban évek óta nő a foglalkoztatottak száma. 1993-ban a nonprofit szektorban az ún. számított főállású foglalkoztatotti létszám⁴ 30 234 fő, 2000-ben 56 004 fő, 2003-ban 70 805, 2009-ben pedig 107 253 volt, ami közel négyszeres növekedés az elmúlt években.⁵ A 2007. évi adatok alapján tehát 67 százalékkal magasabb a számított főállású alkalmazottak aránya, mint 2000-ben, viszont 2009-ben már csak 52 százalékkal magasabbak a szektor foglalkoztatási adatai 2000-hez viszonyítva⁶. Mielőtt „sikerként” könyvelnénk el a szektor foglalkoztatásban játszott szerepét, rá kell mutatnunk egy más típusú összefüggésre is. A foglalkoztatottal rendelkező szervezetek aránya ugyanis nem túlságosan magas, 2007-ben a szervezetek 15 százalékának volt fizetett foglalkoztatottja és az elmúlt közel húsz évben sem haladta meg a 18 százalékot (2008-ban 15 százaléknak). Érdemes egy kicsit az abszolút számok „mögé” néznünk, hogy differenciálni tudjuk az egyes szervezeti formák foglalkoztatásban játszott szerepét. Mint azt az alábbi ábra is jól mutatja az 1990-es évek közepétől a szektorban foglalkoztatottak egyre nagyobb mértékben koncentráálódtak a közhasznú társaságoknál.

Míg a rendszerváltás utáni időszakban a legtöbb munkavállalót a civil jellegű (egyesületek, alapítványok, érdekképviselések) szervezetek alkalmazták,⁷ addig 2009-re az összes fizetett foglalkoztatott 65 százaléka (vagyis majdnem minden második, nonprofit szervezetnél munkát vállaló) már a közhasznú társaságoknál dolgozott. Ez a folyamat alaposan átrendezte a szektor foglalkoztatási szerkezetét, amit az is jól mutat, hogy míg a szektor egészében a főállású fizetett alkalmazottak száma 1996 és 2009 között 57 800 fővel, addig egyedül a kht.-nál ugyan ezen időszakban 57 354 fővel emelkedett.⁸

2. ábra. A számított főállású foglalkoztatottak aránya a nonprofit szervezetek jogi formája szerint 1996–2009

Forrás: KSH 1995–2011

A nonprofit szektor 1993–2007 közötti bevételeinek összege nominálértéken kilenceszeresére, az árszínvonal közel ötszörösére nőtt. Ténylegesen 80 százalékkal érték többet a bevételek, mint 1993-ban (Nagy–Sebestény–Szabó, 2009:38). Ugyanakkor, mint azt a fenti ábra és táblázat is jól mutatja, az egy szervezetre jutó bevételek összegének reálértéke 1993 óta folyamatosan alacsonyabb szinten marad az évtized elején elért szintnél.

Miközben a szektor bevétele az elmúlt években folyamatosan nőtt, szerkezete is komoly változásokon ment át.

1997-ban még gazdálkodási (vállalkozási, kamat és hozam, 25 százalék) bevételekből, illetve magántámogatásokból (18 százalék) származott az összes bevétel 43 százaléka.

2. táblázat. Az elemzésbe bevont változók

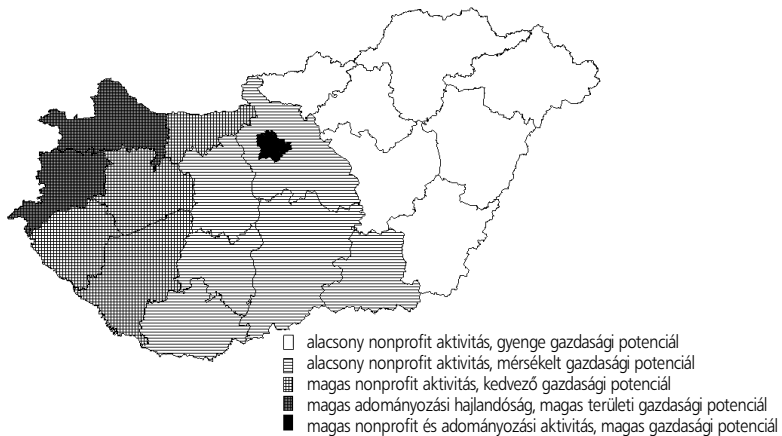
Változó megnevezése	Változó tartalma
Gazdasági jövedelempotenciál	1 lakosra jutó területi jövedelem (ezer Ft/fő)
Külföldi tőkevonás	1 lakosra jutó külföldi befektetés (ezer Ft/fő)
Foglalkoztatási szint	100 lakosra jutó aktív kereső (%)
Vállalkozási aktivitás (szervezet/100 lakos)	100 lakosra jutó jogi és nem jogi személyiséggel rendelkező vállalkozások száma
Lakossági jövedelempotenciál	1 lakosra jutó szja mértéke (Ft/fő)
Felsőfokú végzettség	100 lakosra jutó befejezett felsőfokú (főiskola, egyetem) végzettek aránya (%)
Nonprofit aktivitás	1000 lakosra jutó nonprofit szervezetek száma (szervezet/1000)
Adományozási hajlandóság	Az szja-befizetések 1%-át felajánló adófizetők az összes adófizető arányában (%)
Adományozási potenciál	A felajánlott szja összege egy adófizetőre vetítve (Ft/adófizető)

Forrás: Rechnitzer, 1998

Az adatok elemzésénél az egyes dimenziók közötti kapcsolat szorosságát vizsgálták különös tekintettel a nonprofit szektort leginkább jellemző három változó (nonprofit aktivitás, adományozási hajlandóság, adományozási potenciál) alakulására.

A fenti változók alapján az ország területi egységeiből különféle csoportokat alakított ki, amelyek fő jellemzője, hogy a gazdasági potenciál és a nonprofit szervezetek, s azok támogatottsága alapján az ország területileg rétegesen tagolt és erősen lépcsőzetes szerkezetű. Ezek alapján az ország a következő térségcsoportokra osztható.

4. ábra. A nonprofit jellemzők és a gazdasági potenciál kapcsolatának területi szerkezete, 1996

Forrás: Rechnitzer, 1998:553

- Az *első*, egytagú csoportot Budapest alkotta. A főváros minden sűrített változó esetében kimagasló értéket kapott, így nem is hasonlítható a többi csoporthoz.
- A *második* csoportba tartozott a két nyugat-dunántúli megye, Győr-Moson-Sopron és Vas. Ezekben a megyékben az adományozási hajlandóság a többi csoporthoz képest jóval magasabb, viszont a nonprofit aktivitás és az adományozási potenciál nem éri el ezt az értéket, de még mindig magasabb a többi csoportnál.

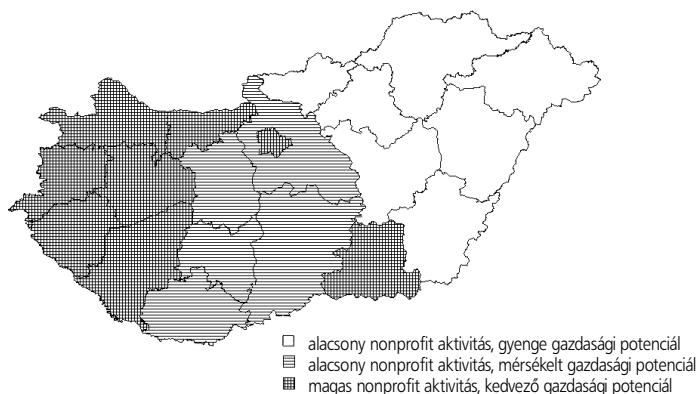
- A *harmadik* csoport a Közép-Dunántúl¹¹, ahol magas a nonprofit aktivitás, magasabb, mint az előző csoportban, azonban a gazdasági potenciál mérsékeltebb, s mindez az adományozási potenciál és hajlandóság alacsonyabb értékeivel jár együtt.
- A *negyedik* csoportot¹² elsősorban nem a nonprofit aktivitás és az adományozási mutatók különítik el az ötödik csoporttól, amiben a tiszántúli és az észak-magyarországi megyék találhatók. Inkább azt lehet mondani, hogy az ország középső részében a nonprofit szervezetek jelenléte, azaz a lakosság adományozási aktivitása gyenge, de a gazdasági potenciál erősebb a tiszántúli térségeknél.
- Az *ötödik* csoport esetében a gazdasági potenciál kedvezőtlen volta is oka a nonprofit szektor és az adományozások alacsony színvonalának, egyben a térségi csoport-szerveződésnek.

Ezek után arra voltunk kíváncsiak, hogy 10 év alatt változott-e és ha igen, milyen mértékben a fent leírt tagolt, lépcsőzetes szerkezet.¹³

Az egyes társadalmi, gazdasági mutatók és a civil szervezetek számának összefüggését először korrelációelemzéssel, majd – az esetleges közvetett hatások kiszűrése érdekében – regresszióanalízisen alapuló útmodell-elemzéssel vizsgáltuk.

Az adatok azt mutatják, hogy az elmúlt 10 év alatt a *rétegesen tagolt szerkezet némileg változott*. Egyrészt a korábbi egyes, kettes és hármas csoport közeledett egymáshoz. A négyes csoport helyzete lényegében nem változott azzal a fontos különbséggel, hogy Csongrád megye lényegében „csatlakozott” az ország fejlettebb régióihoz. Ennek több oka van, egyrészt a civil szektoron belüli bevételek növekedése az elmúlt 10 évben a Dél-Alföldön és azon belül Csongrád megyében meghaladta a 10 százalékot, másrészt ezen felül az 1000 főre jutó nonprofit szervezetek száma is az utóbbi évtizedben az országos átlag felett növekedett. A belföldi migrációt tekintve is pozitív egyenleggel rendelkezett Csongrád megye, ami az ezer lakosra jutó belföldi vándorlási különbözet tekintetében pozitív (0–2,9) adatokat mutat.¹⁴

5. ábra. A nonprofit jellemzők és a gazdasági potenciál kapcsolatának területi szerkezete, 2006

Forrás: saját számítás

Végül az ötödik csoport helyzete bár az adatok nominálisan változtak, javultak, azonban a többi csoporthoz való felzárkózása, vagy az egyes térségek között kiegyenlítődés nem következett be (Kákai, 2009a).

Magyarország 2000-es gazdasági mutatóival összevetve a civil penetráció állapotát, kimutatható, hogy erős befolyásoló tényezőnek számítanak az egyéni adófizetőkhez kötődő mutatók (adófizetők száma, adóalap összege, adó összege). *Közepes erejű hatás mutatható ki az egy főre jutó GDP összege és a külföldi működő tőke mennyisége esetében. A vállalkozások általános helyzetét bemutató változók (jogi személyiség nélküli és jogi személyiségű vállalkozások száma) csupán gyenge magyarító erővel bírnak.*

Mindezek alapján elmondható, hogy 2000-ben a civil szektor még – az állami támogatáson és a vállalkozási bevételeken túl – *leginkább a lakossági „viszonyoktól” függött*, más szóval az befolyásolta a szervezetek helyzetét, hogy az állampolgárok milyen intenzitással kapcsolódnak be a nonprofit szervezetek tevékenységébe illetve finanszírozásába. Emellett fontos megjegyezni azt, hogy *már kezd látszani a gazdasági szféra hatása is*, azonban ez nem a hazai vállalkozások irányából indul meg, hanem a külföldi, a multinacionális vállalatok irányából. Ennek hátterében két tényező állhat. Egyrészt ebben az időszakban külföldön már elterjedt volt a hazánkban csak az elmúlt években elinduló CSR-tevékenység (Corporate Social Responsibility/Vállalatok társadalmi felelősségvállalása).¹⁵ A CSR lényegében a fenntartható fejlődés koncepcióján alapul. Vagyis azon a jövőképen, hogy a jelenlegi gazdálkodást, életvitelt olyan módon kell szervezni, hogy a jövő generációinak is esélyük legyen azokra a körülményekre, feltételekre, élményekre, amelyekre nekünk jelenleg van (CEC, 2004). Ez az „élni és élni hagyni” elvet jelenti. Azt a művészetet egy vállalat esetében például, miszerint az érintettek elvárásait és véleményét figyelembe veszi és integrálja gazdasági döntései során. Ezzel a „nyer-nyer”, vagyis „win-win” helyzetek keresését és választását ösztönözik. Ez tartalmazza a fejlődés környezeti, szociális és gazdasági szempontjait is (együttesen: a társadalmi szempontokat). A mennyiségi növekedés helyett a minőségi fejlődést állítja a középpontba.

A CSR tehát nem csak egy divathullám, amely kapcsán megjelent néhány kiadvány, sztenderd, érdekes kutatás. Többről szól, olyan alapelveket, módszereket foglal magába, amelyek alkalmazására ösztönzik a vállalatokat és más érintetteket. A külföldi cégek mára már szerte a világon figyelmet fordítanak a társadalmi felelősségvállalásra, vagyis arra, hogy a megtermelt profit egy részét társadalmilag hasznos célokra fordítsák. Ennek egyik leggyakoribb formája szinte mindenütt a civil szféra támogatása. A multinacionális vállalatok ezt a gyakorlatot természetesen magyarországi leányvállalataiknál is bevezették, ez eredményezhette azt, hogy 2000-ben a civil szervezetek helyzetére nagyobb hatással voltak a külföldi cégek, mint magyar társaik. Másrészt természetesen nem szabad arról a tényezőről sem megfeledkezni, hogy ezek a nagyvállalatok jelentősen kedvezőbb gazdasági helyzettel rendelkeztek, mint a magyar cégek, így könnyebben tudtak anyagi forrásokat támogatási célokra felhasználni.

A civil szervezetek területi eloszlása is alátámasztja ezeket a megállapításokat. Az *1000 főre jutó szervezetek száma az átlagosnál magasabb azokban a régiókban (főleg az ország nyugati része), amelyekben a lakosság jövedelmi viszonyai átlag felettiék, illetve ahova nagy számban települtek be külföldi vállalatok.*

A 2000-es évek közepén jelentős változások zajlottak le a magyar társadalomban, ezek a civil szervezetek viszonyait sem hagyták érintetlenül. A 2006-os gazdasági viszonyok és a civil szervezetek helyzetének kapcsolatában számottevő átalakulás figyelhető meg. A lakossági változók továbbra is erősen befolyásolják a szervezetek helyzetét, azonban mind a nemzetközi, mind a hazai vállalati hatások felzárkóztak ehhez, 2006-ban már az őket érintő mutatók is erős hatással voltak a civil viszonyokra. *2006-ra tehát a nonprofit szervezetek mögé lényegében már minden nem állami szereplő felsorakozott, a szektor számottevő forrásokra számíthatott mind az állampolgárok, mind a hazai, mind a nemzetközi vállalatok részéről* (Kákai, 2009b).

A 2006-os adatok alapján a civil szervezetek száma és a gazdasági mutatók összevetése során *egy háromosztatú ország képe volt látható*. Az ország keleti része szinte egyöntetűen alacsony civil aktivitással volt jellemezhető, amelyhez gyenge gazdasági potenciál társult.

A keleti megyék közül Csongrád volt az egyetlen kivétel, itt a nonprofit aktivitás magasnak volt nevezhető és ehhez az átlagnál kedvezőbb gazdasági helyzet társult. Ilyen párosítás csak a fővárosra és a nyugati megyékre volt még jellemző.

A két szélsőséges tulajdonságú csoport közötti átmenetet az ország középső részén fekvő megyék jelentették. Ezeken a helyeken a nonprofit aktivitás alacsony volt és ehhez mérsékelt, az országos átlag körül mozgó gazdasági potenciál társult.

Így gyakorlatilag mindkét mutató esetében az országos átlag úgy alakult ki, hogy azonos számban voltak nagyon jó, illetve nagyon rossz térségek, amelyekhez egy hozzávetőleg szintén azonos méretű átlagos térségkategória párosult.

Ugyanilyen területi különbségeket mutat a vállalkozások területi elhelyezkedése¹⁶ is. Mielőtt ennek részleteiről beszélnék, előzetesen nem árt tudni, hogy a rendszerváltás előtti évben 1989-ben közel 360 ezer vállalkozást tartottak nyilván Magyarországon, melyek 89 százaléka volt egyéni vállalkozás. 2000-ben számuk már meghaladta az 1 milliót, melyből az egyéni vállalkozások aránya 62 százalékra csökkent. A legfrissebb felmérés szerint 2008-ban a vállalkozások száma már meghaladta a másfél milliót, amelyből az egyéni vállalkozások aránya 64 százalékot tett ki (Schmuck, 2010).

A Budapesten bejegyzett társaságok a főváros lakosságszámához viszonyítva átlagosan mintegy kétszeresen túlreprezentáltak a magyarországi vállalkozások között. A vállalkozásintenzitás mérőszámai az ezer lakosra jutó vállalkozások számát tekintve 1995-ben háromszor akkorák voltak, mint az országos átlag, a vállalkozási „boom” élén Budapest haladt. Az ezt követő években – lassan és nem minden régióban – a kiegyenlítődés folyamata érvényesült. Miközben a fővárosban 58 százalékkal nőtt a vállalkozások száma, addig Pest megyében 15 százalékkal, a Nyugat-, a Közép-Dunántúlon és Észak-Magyarországon 5 százalék körüli mértékben, az Észak-Alföldön 65 százalékkal. A felzárkózás az elmaradottabb régióknak számító Dél-Dunántúlon, valamint a Dél-Alföldön nem sikerült – 45 százalék körüli növekedés történt –, az átlagtól való elmaradás így tovább nőtt.

2006-ban Magyarországon 25 800 külföldi érdekeltségű vállalkozás volt, ezen belül a legtöbb (az összes 68 százaléka) Közép-Magyarországon, a legkevesebb (2,5 százalék) pedig Észak-Magyarországon. A külföldi érdekeltségű vállalkozások száma országosan

2006-ban egy százalékkal mérséklődött az előző évihez képest, jelentős területi differenciák mellett. A régiók közül csak Közép-Magyarország gyarapodott (2,6 százalékkal), a többiben visszaesés következett be. Különösen az Észak-Alföldön (35,8 százalékkal) és Észak-Magyarországon (73 százalékkal) öltött ez jelentős mértéket. Az adatok azt mutatják, hogy a vállalkozások számát tekintve Észak-Magyarországon, a többi mutatót tekintve (értékesítés árbevétele, saját tőke, saját tőkén belül külföldi befektetés) a Dél-Dunántúlon a legkisebb a külföldi tőke jelenléte (Schmuck, 2010).

A gazdasági válság magyarországi hatása 2008-ra jelentősen megváltoztatta a fent említett háromsztatú szerkezetet, ekkorra összesen hat különböző csoport volt azonosítható a gazdasági potenciál és a civil aktivitás viszonylatában. *Az újonnan létrejött csoportok földrajzi elhelyezkedése is megtörte a korábbi nyugat–kelet elosztást.*

Magas nonprofit aktivitással és kedvező gazdasági körülményekkel továbbra is csak a főváros rendelkezett. Mérsékelt civil megjelenés és kedvező gazdasági környezet Fejér, Komárom-Esztergom és Győr-Moson-Sopron megyében volt jellemző. Ennek pont a fordítottja (mérsékelt gazdasági helyzet és magas nonprofit aktivitás) Veszprém megyében volt tapasztalható.

A legnagyobb létszámú csoportot azok a megyék képezik, amelyekben mind a civil aktivitás, mind a gazdasági potenciál mérsékelt szinten állt. Ide tartozott: Pest, Vas, Zala, Baranya, Tolna, Heves, Hajdú, Bács-Kiskun és Csongrád megye.

3. táblázat. Nonprofit aktivitás és gazdasági potenciál 2008

Megye	Nonprofit aktivitás 2008	Gazdasági potenciál 2008
Bács-Kiskun	mérsékelt	mérsékelt
Baranya	mérsékelt	mérsékelt
Békés	mérsékelt	gyenge
Borsod-Abaúj-Zemplén	mérsékelt	gyenge
Budapest	magas	kedvező
Csongrád	mérsékelt	mérsékelt
Fejér	mérsékelt	kedvező
Győr-Moson-Sopron	mérsékelt	kedvező
Hajdú-Bihar	mérsékelt	mérsékelt
Heves	mérsékelt	mérsékelt
Jász-Nagykun-Szolnok	mérsékelt	gyenge
Komárom-Esztergom	mérsékelt	kedvező
Nógrád	mérsékelt	gyenge
Pest	mérsékelt	mérsékelt
Somogy	mérsékelt	gyenge
Szabolcs-Szatmár-Bereg	alacsony	gyenge
Tolna	mérsékelt	mérsékelt
Vas	mérsékelt	mérsékelt
Veszprém	magas	mérsékelt
Zala	mérsékelt	mérsékelt

Gyenge gazdasági helyzethez mérsékelt nonprofit erő kapcsolódott Somogy, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megyékben. Mind gazdasági téren, mind nonprofit oldalon rossz helyzet volt jellemző Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

A megyék többségének esetében a gazdasági helyzetben (az országos helyzetéhez viszonyítottn) 2006 és 2008 között nem történt jelentős változás, az adott megye ugyanabban a kategóriában maradt. Negatív irányú kategóriák közötti elmozdulás Csongrád, Somogy, Vas, Veszprém és Zala megye esetében zajlott le. Pozitív változás Fejér, Hajdú-Bihar és Heves megye esetében volt jellemző.

Ennél jelentősebb átalakulások zajlottak le a nonprofit aktivitás tekintetében. Hét megyében erősödött a jelenlét. Ezek¹⁷ kivétel nélkül olyan megyék voltak, amelyekben két évvel korábban még csak alacsony aktivitás volt érzékelhető.

Hat megyében¹⁸ ezzel ellentétes folyamat zajlott le, ezeken a helyeken a korábbi magas aktivitás csökkent le. Ez a változás Csongrád, Somogy, Vas és Zala megyékben a gazdasági helyzet romlásával párhuzamosan zajlott le.

Összességében tehát a 2006-ban még alacsony civil aktivitással bíró megyék jelentős részében, többségében változatlan gazdasági környezet mellett jelentős nonprofit bővülés zajlott le.

Ezzel egy időben számos, korábban fejlett nonprofit világgal rendelkező megyében romlott a civil aktivitás, ennek oka – vélhetően a gazdasági válság tüneteinek hatására – a civil szervezetek gazdasági környezetének romlása lehet. Két olyan megye¹⁹ volt azonban, ahol úgy csökkent a nonprofit aktivitás, hogy a gazdaság állapota közben változatlan maradt.

A romló gazdasági környezet miatt visszaeső civil aktivitást produkáló megyék esetében nem lehetséges univerzális okot feltárni, nem lehet az adatok alapján egyértelműen megmondani, hogy a gazdaság mely tényezője volt az, amely ezt a hatást kiváltotta.

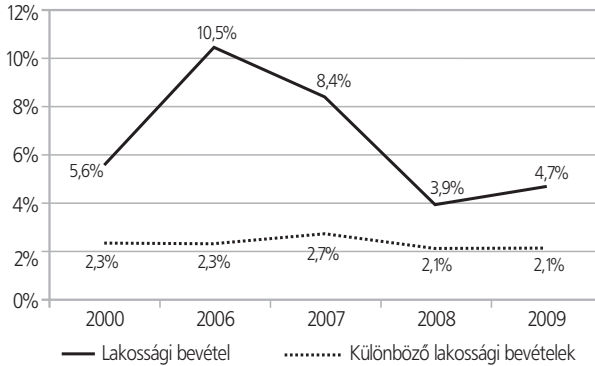
Mindezek után érdemes megvizsgálni azt, hogy a civil szervezetek bevételszerkezetében milyen helyet foglalnak el az előzőekben elemzett források mind országosan, mind regionális viszonylatban. Ha országos szinten összehasonlítjuk a lakossági és a különböző vállalati támogatások összbevételén belüli arányát, akkor láthatjuk, hogy miközben a lakossági forrásból érkező bevételek aránya változatlan, aközben a vállalati források részesedése jelentősen emelkedett. Ugyanakkor az ábrából jól látszik, hogy míg a lakossági bevételek 2006–2007 között kismértékben emelkedtek, addig a vállalati bevételek jelentős (több mint 2 százalékos) mértékben csökkentek.

A csökkenés magyarázataként szolgálhat, hogy a gazdasági válság kezdeti tünetei már a 2007-es adatokban megmutatkoznak. A közgazdászok egyetértenek abban, hogy az első hatások már 2007-ben jelentkeztek. Valószínűleg arról van szó, hogy ezeket a kezdeti hatásokat érzékelte a magyar vállalati szektor is – bár ezt az időszakot még nem tartották válságnak – és elkezdték racionalizálni a kiadásait.

A „spórolás” pedig valószínűleg olyan kiadásoknál kezdődött, amelyek nem közvetlenül tartoznak a cég működéséhez, vagyis például a civil szervezetek támogatásával. Azért

is valószínű ez a forgatókönyv, mert látszik, hogy nem homogén a változás mintázata, vagyis nem az van, hogy általában a vállalatok kevesebbet fordítottak civil támogatásokra, hanem az, hogy egyes térségek vállalatai, illetve valószínűleg egyes szektorok vállalatai költöttek kevesebbet erre a területre.

6. ábra. A lakossági és a különböző vállalati bevételek aránya a szervezetek összes bevételén belül (2000, 2006–2009)

Regionális szinten vizsgálva sem tapasztalhatunk más tendenciákat. Lényegében majd' minden régióban azonos szinten maradt 2000 és 2006 között a lakossági forrásból származó bevételek aránya. Az egyetlen kivételt az észak-magyarországi régió jelenti, ahol 3,1 százalékról 2,4 százalékra csökkent ennek a forrásnak a részesedése.

A különböző forrásból származó vállalati bevételek részaránya viszont szinte minden régióban jelentősen emelkedett, kivételt csupán a közép-dunántúli és az észak-alföldi régió jelent. Ezeken a területeken lényegében változatlan maradt a vállalati forrásból származó bevételek részesedése.

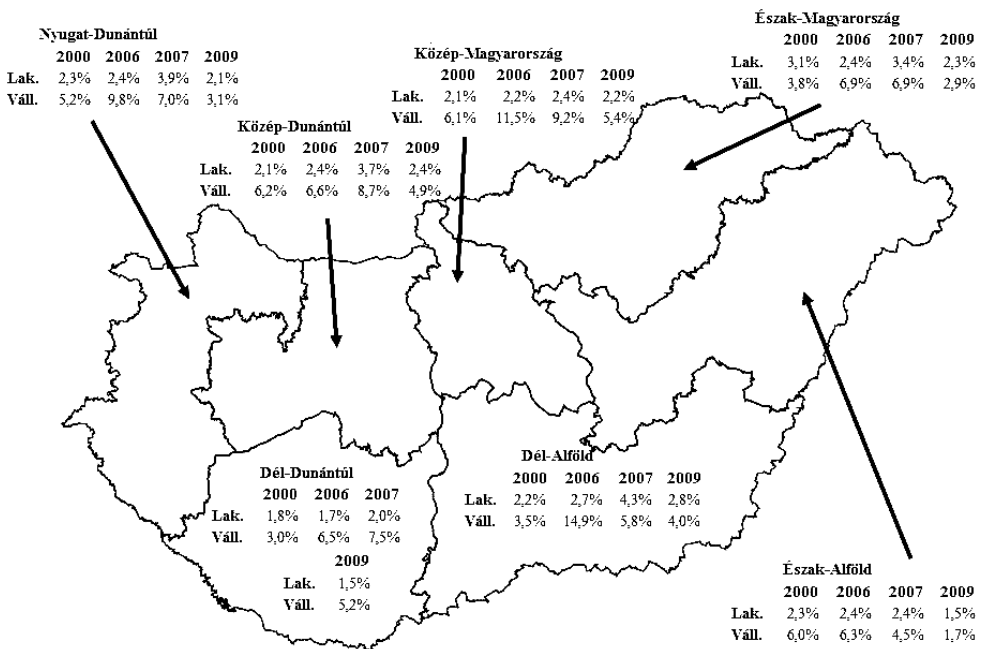
Az országos átlagnál 2000-ben a közép-magyarországi, illetve a közép-dunántúli régióban volt számottevően magasabb a különböző cégektől származó bevételek részesedése, 2006-ra ez részben megváltozott, a közép-dunántúli térség csupán átlagos eredményeket mutatott, a Dél-Alföldön azonban jelentősen átlag feletti viszonyok voltak jellemzők.

2007-ben és 2009-ben különösen a nyugat-dunántúli és a dél-alföldi valamint az észak-magyarországi és észak-alföldi régióban csökkent a cégektől származó bevételek részesedése, ami nyilván már a gazdasági válság hatásaként értékelhető.

Ezt részben igazolják a gazdasági válság kirobbanása óta készített elemzések is, melyek szerint a legnagyobb gazdasági visszaesést éppen konjunktúra tekintetében nyertesnek számító térségek szenvedték el. Az elmúlt 10-15 évben a Dunántúl északnyugati részén létesült exportorientált feldolgozóipari nagyvállalatok, illetve azok beszállítói 2009-ben kénytelenek termelésüket visszafogni, alkalmazottaik egy részét elbocsátani, esetleg tevékenységüket végleg megszüntetni. Ugyanakkor úgy tűnik, kimaradtak az elmaradott

külső perifériák északkeleti és déli határaink mentén, az Alföld és a Dél-Dunántúl nagyobb várossal nem rendelkező, szintén hagyományosan hátrányos helyzetű térségei.²⁰ Az adatok lényegében alátámasztják a gazdaságföldrajzi vizsgálatok eredményeit, amelyek a hazai régiók fejlődésének időben váltakozó, ütemében pedig tág szélső értékek között mozgó fejlődését mutatják. A folyamat lényege, hogy az átlag feletti gazdasági fejlettséggel rendelkező régiók (Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl) az átlagnál gyorsabban fejlődtek, míg az átlag alatti gazdasági fejlettséggel rendelkező régiók (Dél-Dunántúl és Dél-Alföld) önmagukhoz képest ugyan fejlődtek, de ennek üteme jelentősen elmaradt az átlagostól. Észak-Magyarország és az észak-alföldi régiók fejlődése többé-kevésbé az országos trendeknek felel meg (Pitti, 2008:55). Ezt változtatta meg a korábban fejlett régiók „kárára” a gazdasági válság. Mindebből az következik, hogy a válság összességében a fejlettség regionális egyenlőtlenségeinek – önmagában kívánatos – csökkenése irányában hat, azonban ez sajnos a fejlettebb térségek lefelé nivellálódásának és nem az elmaradottabb területek, régiók felzárkózásának köszönhető. Egyedül a főváros–vidék viszonylatban várható az eddig is folyamatosan növekedő különbségek további kiéleződése (Lócsei, 2009).

7. ábra. A lakossági és a különböző vállalati bevételek aránya a szervezetek összes bevételén belül régiónként (2000, 2006, 2007, 2009)

Mindezen folyamatok további értelmezési kerete lehet az, hogy ebben az időszakban a „klasszikus” civil világ újraéledésének lehettünk tanúi, vagyis annak, amelyikben a civil

társadalom legfontosabb szereplői, finanszírozói maguk az állampolgárok. Azok az állampolgárok, akik az őket körülvevő világra reagálva összeszerveződnek, hogy valamilyen – kisebb vagy nagyobb – közösségi célt megvalósítsanak. A szociológiában már hosszú idő óta ismert tény, hogy a válságok idején felerősödik a társadalmi csoportokon belüli összetartás. Ez lehet az oka annak, hogy 2006 és 2008 között a gazdaságilag elmaradott térségekben erősödött a nonprofit aktivitás, miközben a gazdasági helyzet legtöbb helyen változatlan maradt. A „klasszikus” civil felfogás újráledésére azonban nemcsak a gazdaságilag kevésbé fejlett régiókban lenne szükség, hanem azokon a fejlettebb nyugati országrészekben is, amelyekben már a válság első évében jelentősen romlottak a gazdasági körülmények. Mint láttuk, ezekben a megyékben el is indult már a korábban virágzó nonprofit világ leépülése.

Ezt támasztják alá a civil szervezetek gazdálkodásáról szóló adatok is. Mint azt a 6. ábra mutatja, a vállalati támogatások részesedése a szervezetek költségvetésében 2006 és 2008 között közel a harmadára csökkent és gyakorlatilag 2009-ben is csupán ezen az alacsony értéken stagnált. A lakossági forrásokból származó bevételek eközben változatlan szinten maradtak.

Felhasznált irodalom

- Council for the European Commission (CEC): National Sustainable Development Strategies in the European Union, a first Analysis by the European Commission, 2004
- Kákai László (2009a): Civil szervezetek regionális összefüggései. *Civil Szemle*, 1–2. pp. 132–146.
- Kákai László (2009b): Kik is vagyunk mi? *Civil szervezetek Magyarországon*. Pécs, Publikon Kiadó.
- Kuti Éva (2008): Stratégiái cselekvésen innen, illúziókon túl. *Civil Szemle*, 4. pp. 5–43.
- Lőcsei Hajnalka (2009): A gazdasági válság földrajza. Budapest, MKIK Gazdaság- és Vállalkozáselemző Intézet, 2009. július
- Nagy Renáta–Sebestény István–Szabó István (2009): Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2007. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Pitti Zoltán (2008): Gazdasági folyamatok nagyban és kicsiben. In Gázsó Ferenc–Laki László–Pitti Zoltán: *Társadalmi zárványok*. Budapest, MTA Politikatudományok Intézete, pp. 33–79.
- Rechnitzer János (1998): Nonprofit szervezetek területi szerkezete. In *Magyarország évtizedkönyve* (szerk.) Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László Budapest, Demokráciakutatások Magyar Központja Alapítvány, pp. 539–553.
- Schmuck Ottó (2010): *Vállalkozások Magyarországon 1992–2008*. Gazdaság- és Társadalomkutató Intézet. Budapest, ECOSTAT Időszaki Közlemények XXXIX szám.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.
- 2 FTE= Full Time Equivalent: A főállásban teljes munkaidőben foglalkoztatottak száma + a főállásban nem teljes munkaidőben és a nem főállásban foglalkoztatottak teljes munkaidőre átszámított létszáma.
- 3 Említeni lehet a 2008-ban módosított SZJA 1 százalékos törvényt, amely leegyszerűsítette a felajánlások és kezelésük szabályait. Módosították az NCA törvényt, bevezették a pályázó által benyújtható kifogás intézményét a törvénysértő kollégiumi határozatok ellen. 2010-ben a személyi jövedelemadó vonatkozásában a közcélú adományhoz rendelt adókedvezmények teljesen megszűntek, míg a társasági adó esetében bizonyos kedvezmények még fennmaradtak.

- 4 Ez a mutató a főállású teljes munkaidős, a főállású részmunkaidős, valamint a nem főállású foglalkoztatottak számát tartalmazza.
- 5 Ez az összes foglalkoztatotthoz viszonyítva 2,8 százalékos arányt jelent, ami nemzetközi viszonylatban alacsonynak tekinthető.
- 6 A változás okát feltehetően a gazdasági válság nyomán jelentkező létszámleépítésekben ragadhatjuk meg.
- 7 Az összes főállású foglalkoztatott viszonylatában 65 százalékot.
- 8 Mindez azt jelenti, hogy 1996–2009 között a foglalkoztatottak száma a szektor egészében közel a kétszeresére, míg a közhasznú társaságoknál közel ötszörösére emelkedett.
- 9 A rendszerváltás óta eltelt időszak egészét tekintve a kormányzati támogatás tekinthető az egyetlen olyan forrásnak, mely reálértéken is folyamatos növekedést mutatott.
- 10 Az elemzéshez használt változóknál a szerző igyekezett egyező időpontot választani, így az adatok 1996-ról szóltak.
- 11 A szerző „átmeneti” térségnek nevezi.
- 12 Amely az ország közepén, a Duna mentén található megyéket foglalja magában, valamint Csongrád megyét.
- 13 Az elemzéshez használt változóknál az összehasonlíthatóság végett mi is egyező időpontot választottunk, így az adatok 2006-ról szólnak. Az elemzést azzal egészítettük ki, hogy a változást nem csak 1996-hoz viszonyítottuk, hanem 2000-hez is.
- 14 Társadalmi jellemzők és ellátórendszerek, 2007 Budapest, KSH, 2008.
- 15 Egy vállalat olyan működését értjük alatta, ami – a rendelkezések és gyakorlati megoldások által – eléri vagy meghaladja az etikai, legális, kereskedelmi és közvelvárásokat, amelyeket a társadalom támaszt az üzlet felé.
- 16 Azok a vállalkozások kerültek be a vizsgálatba, amelyek az adott évben adóbevallást nyújtottak be az illetékes adóhatóságnak.
- 17 Bács-Kiskun, Baranya, Békés, Fejér, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest, Tolna.
- 18 Csongrád, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Somogy, Vas, Zala.
- 19 Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom.
- 20 Mivel itt eddig sem volt nagyobb ipari termelői kapacitás.

Graffiti. Valparaiso 2009 (fotó: Bartal Anna Mária)

Devecser 2010 október (fotó: Hargitai Henrik)

KÖZÖS HULLÁMHOSSZ HÍRSZOLGÁLAT:

az első veszélyhelyzeti ideiglenes közösségi rádió Magyarországon

Hargitai Henrik

*„Náluk az időjárás-jelentés nem azt jelenti,
hogy kabátot kell venni,
hanem azt, hogy vegyvédelmi ruhát és szájmaszkot“
(Pogány György e-mail üzenete, 2010. okt. 22.)*

2010. október 4-én, 12.25-kor átszakadt az egyik ajkai zagytározó gátja, erősen lúgos folyadékkal és a vörösiszappal elárasztva Kolontár, Devecser és Somlóvásárhely térségét. A katasztrófában 10 ember meghalt, 150 megsérült. Az érintett települések lakosságának helyi tájékoztatására és közösségi életének a katasztrófában történő segítésére civil közösségi összefogással a Szabad Rádiók Magyarországi Szervezete egy rádióállomást indított előbb Ajka, majd Devecser központtal (Csabai 2010). Egy ilyen, helyi közösséget szolgáló rádió normál esetben hosszú (több hónapos-éves) előkészítő munka után jut el az éterben megszólalásig, ami egyrészt a stúdióberendezések összeállítását, másrészt az emberi erőforrás megszervezését jelenti. Az ilyen kisközösségi rádiók munkatársi gárdája kivétel nélkül a helyi közösség tagjaiból szokott kikerülni. A katasztrófában érintett településeken nem volt helyi rádió, s nem voltak helyi rádiósok.

Veszélyhelyzetben a lakosság legnagyobb részének elérésére és azonnali tájékoztatására a médiumok között a rádió az egyik leghatékonyabb eszköz. Ezért ebben a különleges helyzetben egy éjszaka alatt állt össze a technikai bázis és a munkatársak köre. Az indulásban alapvető segítséget jelentett, hogy a szomszédos város, Ajka egyik online rádiós csapata felajánlotta segítségét: helyismeretét, stúdióját és emberi erőforrásként tel-

jes csapatát a kívülről érkezett közösségi rádiósoknak az új állomás elindításában és üzemeltetésében.

A Közös Hullámhossz Hírszolgálat kronológiája

Felkészülés: a rádió kitalálása, technikai feltételeinek megteremtése.

2010. október 5-én, a vörösiszap-katasztrófa utáni estén, a Szabad Rádiók Magyarországi Szervezete egyik ügyvezetőjének Rekvényi László, a szervezet egyik tagja levelet írt, melyet az ügyvezető azonnal a közösségi rádiósok levelezőlistájára továbbított: „Devescer környékén az emberek arra panaszkodnak a tévéhíradóban, hogy ők maguk nem tudják, hogy mi történik, mi a teendő, mit csináljanak. Lacinak az az ötlete támadt, hogy villámgyorsan telepítsünk oda egy rádióadót, néhány ember pedig 24 órás adásban a környék tájékoztatására csináljon folyamatos műsort. Azt gondolom, hogy óriási munka, nagy önfeláldozás, de nagyon szép feladat.” (Pogány 2010). A levelezőlistán még azon az éjjel „m megszerveződött” a rádió: a legközelebbi, de a katasztrófában nem érintett város, Ajka egyik online működő, de már frekvenciapályázatot is benyújtott, diákok által üzemeltetett városi rádiója, a Best Rádió felajánlotta, hogy már álló, önerőből felépített stúdióját a projekt rendelkezésére bocsátja. Mint kiderült, a Best Rádió 17 éves alapító-főszerkesztője, Juhász Bálint maga is kolontári volt korábban, és az első között volt, aki kívülről a katasztrófa helyszínére sietett. Máshonnan adóberendezésre érkezett felajánlás, és önkéntes rádiósok is jelentkeztek szép számmal. Megszületett a projekt neve is, utalva a Szabad Rádiók Magyarországi Szervezete korábbi Művészetek Völgyében folyó éves ideiglenes rádiójának nevére és a mostani adás szerepére: „Közös Hullámhossz Hírszolgálat” (KHH). Reggelre autó indulhatott a helyszínre a technikával és emberekkel. Aznap a hatóság részéről kijelöltek egy frekvenciát, bár hivatalos engedély még nem született. Október 6-án délután az éterben így is megszólalt a rádió. Elindult egy weboldal is, ahol az adás élőben hallgatható volt, és szöveges hírek és hanganyagok is felkerültek rá.

Egy, stábjával épp Pesten járó kisközösségi rádiós így emlékszik vissza: „A kialvatlan Pogány Gyuri mesélt nekik az előző éjszaka villámgyors szervezéséről, mindenki el volt képedve közülük, hogy ilyen klassz is lehet közösségi rádiózni, egy ilyen jó csapatba tartozni. Azt gondolom, sokan akkor érezték meg ennek az egésznek az erejét!”¹

Az ajkai elindulás, a „Best Rádiós korszak”

Tehát a katasztrófa második napján megszólal a Közös Hullámhossz Hírszolgálat a Best Rádió stúdiójából, a helyiek és az ország közösségi rádiósai legjobbjainak segítségével,

¹ Velics Gabriella, 2010, személyes közlés.

akik néhány naponta váltják egymást. Az adás felelős vezetője a Best Rádió eddigi főszerkesztője marad. Az országos és nemzetközi média is érdeklődik a rádió és műsorai iránt.

Az „első turnusban” érkező munkatársak több napon át dolgoznak a helyszínen (ez ekkor Kolontárt jelenti), ahol akkor már a külföldi tévéstábok uralják a tájképet a vörösiszapon és a katasztrófavédelmen kívül. A munkatársak gumicsizmában, pormaszkkal, védőruhában dolgoznak, akárcsak a többiek a helyszínen; a rendőrség pedig ekkor még sajtóigazolvánnyal beengedi a média képviselőit, de a helyiek lakcímkártyája is segít.

Okt. 9: Élő közvetítés Kolontár kiürítéséről. Azon az éjjelen, amikor Kolontárt kitelepítik, egyedül a KHH munkatársai vannak a helyszínen, másnap a média a KHH jelentései alapján számol be az eseményről. „Ma hajnal óta két csapattal dolgozunk kint Kolontáron és Devecseren. Hajnal két órakor kezdődtek az előkészületek, az éjszakai nyugodalom alatt kiépítve a kolontári kitelepítés rendszerét; Devecseren is hasonló eljárást alkalmazott a katasztrófavédelem, bár Devecsert egyelőre nem telepítik ki. Ma hajnal kettő órakor kaptuk a hírt, hogy vonatokat rendeltek a devecseri pályaudvarra, jóval többet, mint azt bármi is indokolta volna. A szerkesztőség vélekedését megerősítettük néhány más információ által, így azonnal összehakoltunk, és elindultunk. Mivel akkor már tudtuk, hogy a kitelepítettek egy része az ajkai sportcsarnokban lesz elszállásolva, így [két munkatárs] a sportcsarnokban maradt, hogy tudósítson. [Munkatársak indulnak Devecserbe és Kolontárra]. A devecseri pályaudvarra fokozatosan irányítottak át a szerelvényeket, nem tudtuk megállapítani, hány kocsi van, mert a második pályán egy beláthatatlan hosszúságú szerelvény teljesen összekapcsolt állapotban kitakarta a látóterünket. Később, a pályaudvaron dolgozóktól megtudtuk, hogy 18 kocsit kapcsoltak össze. Amikor átmentünk a Polgármesteri Hivatalhoz, a hajnali óra ellenére kivilágítva találtuk, szervezett sürgés-forgás volt látható. Bent, a polgármester úr szobája mellett alakították ki az I-es számú Operatív Törzset. Fokozatosan és rendszeresen jártuk be Devecsert, amíg szerteágazó információkból beláttuk, hogy valószínűleg tényleg egy kiürítési tervet követve cselekszenek Devecseren. Addig, amíg nem tudtunk semmi biztosat, sem nyilvánosságra nem hoztuk ezeket az információkat, illetve nem is beszéltünk róla.” (Hír a KHH honlapon, 2010. október 9.)

Sorra készülnek a riportok az érintettekkel, a segítőkkel, a katasztrófavédelemmel, a helyszínről telefonon jelentkeznek be a munkatársak, a stúdióban beolvasott híreket pedig alapvetően a többi médiumból gyűjtik össze. Az adásfolyam a Best Rádió stúdiójából, az ő játszási listájukra és alapvetően az ő technikájukra támaszkodva szól.

Pár nap után kiderül, hogy a legjobban érintett településen, Devecserben a domborzat miatt az ajkai adót nem lehet hallani. Kolontárt már kitelepítették, ott tehát nem volt hallgató. Mivel a kolontáriakat Ajkán szállásolták el, és az ajkai sportcsarnokba vittek rádiókat is, illetve sokan rokonokhoz Ajkára mentek, ez indokolja, hogy akár az ajkai-kolontáriaknak is folytatódjék az adás, amelyben folyamatosan értesülnek arról, hogy mi folyik „otthon”, de ez mégsem elég erős indok a sugárzott „kalózkodás” folytatására. A hét vége felé az a döntés születik, hogy a rádió a katasztrófa utáni legnehezebb pillanatokban teljesítette funkcióját, de ebben a formában már értelmetlen a folytatás, tehát vasárnap az adót kikapcsoljuk.

Belép egy másik adó is: Az ikerrádió korszaka

Épp ekkor, október 9-én reggel a devecseri plébános, Mód Miklós – korábbi interjúalanyom – hív telefonon, hogy szükség volna a rádióra, szívesen adna helyet egy stúdiónak a plébánián. A belügyminiszter épp akkor adta ki, hogy a lakosságot kétóránként tájékoztatni kell, csak épp eszköz nincs rá, leszámítva a hangszórós autókat, amik járták ugyan az utcákat, de amelyek szava annyira torz volt, hogy érteni nem lehetett, mit mondtak be. Ebben a helyzetben egy helyi rádió ideális információtovábbító eszköz lenne.

Még aznap délután a Best Rádió kölcsönadja nekünk az akkor már felszerelt, de még ki nem próbált kis teljesítményű adóját és saját mobil internet USB kulcsát. Kiépítünk egy ministúdiót Devecserben: egy laptop vezérli az adást, a helyi anyagokat a mobil interneten juttatjuk fel az ajkai stúdióba. Másnap, október 10-én a Devecseren használandó új frekvenciát hagyományos „szkeneléses” módszerrel egy rádiós kolléga választja ki. Az adót a plébánia padlásán szereljük föl délelőtt. A devecseri stúdió munkájának koordinálását Hargitai Henrik vállalja. Devecser az adásidő nagy részében átveszi az Ajkán készülő műsort a plébánia internetkapcsolatát használva. A devecseri helyi hírek úgy jutnak adásba, hogy azokat a devecseri stúdió elküldi az ajkaiaknak, akik adásba szerkesztik. Néha Devecser is bejelentkezik a saját adóján a legfrissebb, sürgős információkkal. Saját zene egyelőre csak egy Dire Straits album. Délután két „közös óra”, egyfajta nap krónikája: az egyiket Devecser veszi át Ajkáról, a másikat Ajka veszi át Devecserből (utóbbinak része már az esti mese is).

A közösségi rádiós önkéntesek egy része Ajkára, más része Devecserbe szegődik segítőnek. Egyre határozottabb erővonalak és konfliktus-témák alakulnak ki a két stúdió és munkatársai között. Az ajkai gimnazisták erőforrásai is kezdenek kimerülni. (Innentől kezdve a média szakos diákok megérkezéséig nemegyszer egyetlen önkéntes működteti a rádiót, annak minden feladatával.) Devecser lassan kialakítja saját zenei formátumát és önálló adásrendjét, egyre több helyi kulturális célt szolgáló műsorral.

Az ikerrádió felbomlása: illegális sugárzásért az ajkai rádiót ismeretlenek följelentik a hatóságnál, az ajkai adót azonnal le kell kapcsolni. A Best Rádió innentől interneten, online közvetít tovább, amit Devecser már csak az adásidő egy részében vesz át. Később Devecsernek is ki kell kapcsolnia az adóját, hogy a közben megérkező engedély alapján legálisan pár nappal később újraindulhasson. Ekkor ad ki először sajtóközleményt létezéséről. Az országos és nemzetközi média már elhagyta a térséget. Az addig Ajkán működő nagyobb teljesítményű adót átszállítják Devecserbe, ahol a templomtoronyban szerezlik fel október 22-én. (Innentől állandó problémák a stúdió-adó összeköttetéssel.) A cél egyre inkább kulturális műsorok integrálása a hírek és tudósítások mellé.

Devecseri diákbázis: A devecseri stúdió önkénteseket keres az adás további működtetésére, mert az addigi rádiós önkéntesek kétheti itteni rádiózás után már további munkát nem tudnak vállalni, és újabb szakmabéliek már nem jelentkeznek. A felhívásokra válaszolva a fehérvári Kodolányi Főiskola diákjai kezdik az egyhetes turnusokat október

25-én, amit a Pázmány Péter Katolikus Egyetem 3 fős csoportjai folytatnak november 1-jétől egészen karácsonyig. Az egyetemisták szállítását az egyetem egyik vezető oktatója saját autójával oldja meg. Az ELTE diákjai Budapestről háttéranyagokkal járulnak hozzá a működéshez. Az adás minősége és stílusa az épp lent szolgálatot teljesítő diákcsoport stílusától függ. Ajkáról délutánonként Devecser átveszi a gimnazisták beszélgetős műsorát. A stúdió vezetése, szakmai felügyelete innentől részben távirányítással valósul meg, ami erősen korlátozza hatékonyságát.

Miközben a katasztrófavédelem többször fejezi ki elismerését és köszönetét a civil összefogásból működtetett helyi rádióért, november 12-én a rádiós levelezőlistán megjelenik Szalai Annamária október 21-én kelt levele, melyet a Best Rádiót működtető egyesületnek és a Szabad Rádiók Magyarországi Szervezetének is elküldött, s melyben leírja, hogy „A Médiatanács internetes portálokról szerzett tudomást” a két rádió működéséről és felkéri e két szervezetet, hogy nyilatkozzanak, „folytatnak-e, ill. folytattak-e műsorszolgáltatást ... és amennyiben igen, mikor és milyen felhatalmazás alapján kezdték meg azt.” A levélben tízezer forinttól egymillió forintig terjedő bírságot ígérnek az akkori médiatörvény 135. paragrafusára alapján. (A levélre a válasz megszületett, de a hatóság 2011 februárjáig még nem reagált rá.)

November 10–30. között gyakoriak a kimaradások az FM adásban, különösen éjszaka.

November 15.: Hajnali műsor indul a plébános kérésére: a reggel munkába indulók eddig csak zenét és a biztonsági tanácsokat hallgathatták. „Ma reggel már a hétfégén megírt új beosztás szerint dolgoztunk. Reggel fél 7-kor már élő híradó volt félóránként egészen 9 óráig, majd azután óránként volt hírolvasás, egészen délután 2 óráig, majd utána 5 és 9 óra között ismét óránként voltak friss hírek” (Szabó Gábor, jelentés a rádió honlapján).

November 21.: A rendkívüli frekvenciaengedélyt még egy hónappal meghosszabbítják.

November 22. és 28. között szól a rádió a helyi kábeltévén is.

A devecseri stúdió megszűnése: Az utolsó hetekben a pázmányos diákok közül néhányan újra vállalnak napokat, hogy valaki legyen a stúdióban, de ez legfeljebb arra elegendő, hogy a zenék között egy-két óránként friss híryanagok is elhangozzanak, valamint az egyre gyakoribb, immár napi miseközvetítések, és a *lakossági fórumok* átvétele rendszerben adásba kerüljön. A konfliktusok tovább éleződnek a Best Rádióval. A frekvenciaengedély lejártának napján már csak karácsonyi zene és óránként hírek mennek felvételről. December 21-én éjfél előtt a szerkesztők elbúcsúznak a hallgatóktól, éjfélkor leáll az adás. Másnap a technikai felszerelést elszállítják Budapestre. Az adás online sem folytatódik.

A következőkben az alábbi szempontok szerint mutatom be a rádió működését: a műsorpolitika kialakítása (tartalom), a rádió „intézményi” szerkezete, a munkatársak köre és feladatai, a rádió promóciója, a kapcsolattartás nehézségei a hivatalos intézményekkel, a rádiós képzésben rejlő lehetőségek és hiányosságok. Előrebocsátom, hogy a leírás sokszor személyesebb lesz egy ilyen tanulmányban elvárhatónál, amit azonban nem tudtam és akartam elkerülni, személyes érintettségem miatt.

A veszélyhelyzeti rádió műsorpolitikája

A rádió alapvetően abban különbözött a többi médiumtól, hogy nem a „világot” tájékoztat az eseményekről, hanem a helyi lakosság számára jelentett kapcsolatot az eseményekkel és egymással. Ez a két szerepkör időnként azonos tartalmat jelentett, máskor azonban vagy olyan partikuláris információt, mely az érintett településeken túl nem rendelkezett információértékkel, vagy olyan műsort, melyben a helyiek szólaltak meg helyi, nem feltétlen a katasztrófával összefüggő, tehát a külvilág számára ismét csak érdektelen témákról.

Hiteles információk

A helyi lakosság számára hiteles információk biztosítása a rádió elsődleges feladata. Egy második gátszakadásról szóló október 5-i vaklárma hívta fel a figyelmet arra, hogy egy napi 24 órában működő, az eseményeket a helyszínről követő hivatalos és a lakosság számára hitelesnek elfogadott információforrásra milyen szükség van. Akkor még nem működött a rádió. Kérdés, hogy ha működik, mi szűrődik le ebből a lakosok számára. Kolontár kitelepítésekor a rádiósok füles alapján vonultak a helyszínre, de felelős újságíróként amíg biztosak nem voltak a hír valóságtartalmában, hallgattak róla az adásban. Viszont ha a rádió igazán jól működik, a helyi pletykák *megindulásakor* már tudnia kell cáfolni vagy megerősíteni ezeket a híreket – ehhez viszont a „legfelsőbb szervekkel” történő olyan kommunikáció szükséges, ahol ezek a szervek valódi partnerként kezelik a rádiót (hiszen ilyen helyzetben nem meglepő, ha ezek a szervek vagy nem nyilatkoznak, vagy az esemény hivatalos bejelentéséig titokban tartják terveiket, a helyi pletykák tehát ellenőrizetlenül tovább dolgozhatnak). Egy „második gátszakadás” típusú eseménykor azt hiszem, csak az lehetne hiteles forrása egy ezt cáfoló hírnek, ha egy riporter vagy katasztrófavédelmi nem a budapesti központból, hanem a gát mellől mondhatja el élőszóban, hogy saját szemével látja, hogy nincs gátszakadás.

Mivel forró drót végig nem épült ki a hatóságok és a rádió között, a későbbi esetleges riasztásokról is csak a „sajtóból”, azaz a szirénákból értesült volna a stúdió. *A rendőrök az utolsó hetekig helyi sajtónak és nem a katasztrófavédelem részének tekintették a rádiót* (ami 22-es csapdája helyzet), és ennek megfelelően nyilatkoztak vagy nem nyilatkoztak számára. A rádió akkor tud hiteles lenni, ha a hallgatók is bíznak információiban. Amíg a hivatalos információk maguk is ellentmondásosak, mint a devecséri helyzetben, addig ezt eleve nehéz elérni. A helyiek a katasztrófavédelemben sem bíztak (sőt, rendkívül erős kritikával illeték őket), *így bizonyos helyzetekben a független, önmagában hiteles, és a helyiek számára hitelesnek elfogadott információforrások felkutatása is egy ilyen rádió feladata*. Vagyis nem elég a katasztrófavédelemmel forró drótot fenntartani, a helyi hatóságokkal és helyben bizalmat élvező szervezetekkel, intézményekkel (polgárőrség, háziorvosok, iskola, plébánia) folyamatos kapcsolat tartása is fontos, nemkülönben a helyszínen való folyamatos és személyes jelenlét: ez számos külső munkatárs közreműködését megkívánná. A helyben működő hivatalos szervekkel való kapcsolattartás azonban ilyen hely-

zetben szinte lehetetlen az egyes szervezetek „fölső” segítsége nélkül: az orvosok, rendőrök, tűzoltók, pláne katonák közül senki sem nyilatkozott a rádióknak azokról a helyzetekről sem, ami ott abban a pillanatban történt, hanem mindenki az adott szervezet budapesti szóvivőjéhez küldte munkatársainkat. Az ÁNTSZ is ebbe a körbe tartozott: a rádió és a lakosság számára is bizalmas adatként kezelték a porszenyezettségi mérések eredményeit, illetve többnapos késéssel hozták csak nyilvánosságra, akkor már nyilvánvalóan teljesen okafogyottként. Megemlítendő, hogy a helyszínre érkező segítő önkénteseknek is jó lett volna, ha az érkezés előtti percekben, amikor már tudják fogni a rádiót, pl. az autóban vagy a reggeli étkezés közben, valamelyik elosztóközpontban meghallgathattak volna egy információs összeállítást. Nem csak azért, mert sokszor nem tudták, hogy hol osztják a munkát, hol kell jelentkezni, de azt sem, hogy a sokféle lehetséges védőfelszerelés közül milyen típusú munkához milyen típus az optimális, s hogy a munka után hol és milyen egészségügyi ellátást kérhetnek. A helyi intézményekkel sokkal jobb és hatékonyabb kapcsolat épült ki, bár itt is tetten érhető volt, hogy az alkalmazottak nem mertek mikrofonba nyilatkozni az intézmény vezetőjének hozzájárulása nélkül, információt viszont adtak munkatársainknak, melyeket hírként fel tudtunk dolgozni.

A legfontosabb híreknek kvázi minden pillanatban elérhetőnek kell lenniük, hiszen a legtöbb hallgató csak pár percre kapcsolja be az adást (sokszor autórádió, ha hazaérnek, vagy amikor elmennek dolgozni), tehát az egyik legfontosabb stratégia az információk ismétlésének olyan megszervezése, ami annak sem irritáló, aki hosszabb ideig hallgatja az adást. Erre pl. a hírrádiók jól kidolgozott stratégiával rendelkeznek. A bő két hónap alatt kb. 1000 hír került fel a rádió honlapjára.

Nehezen megoldható problémát jelentett, hogy az összegyűjtött híreinket a rádióban történő elhangzáskor már feltehetően tudták a hallgatók – egy kisvárosban a szóbeszéd gyorsabb a rádiónál; amire pedig hirtelen szükségük lett volna, arról mi is csak késve értesültünk. Nagyon kevés olyan alkalom volt, amikor hivatalos személy minket keresett meg azzal, hogy már csak mi tudunk segíteni, mert valamit hirtelen be kell mondani: a polgármesteri hivatal, a helyi posta vezetője és néhányszor a plébános részéről jött ilyen információ. Egy ilyen információs hálózatot kiépíteni azonban a hetente-pár naponta egymást váltó önkéntes rádiósok, egyetemisták nem tudtak, nem is tudhattak, amiért mégis működött egy ilyen hálózat, az annak köszönhető, hogy egyes, kezdettől fogva lent működő, tehát helyismeretet kialakító rádiósok hetente néhány alkalommal leutaztak, hogy az egyetemistákat személyesen is összekössék a helybéliekkel, illetve elkészítsék a helyi „nexusokat” igénylő műsorszámokat. A híreket egyébként a közösségi rádiósok alapvetően nem az internetről, hanem helyi forrásból gyűjtötték, hiszen a hálózatos hírek az országos médiumokból is elérhetőek voltak: itt, ezen a csatornán azokra a hírekre volt szükség, ami országosan nem jelent meg. Így a hírek forrását jelentették falragaszok, az intézmények bejáratához kiragasztott felhívások, a plébániára érkezők, akik segítséget hoztak vagy kerestek; a helyi intézmények vezetői és természetesen a helyi katasztrófavédelmi (újjaépítési) központ szóvivője.

A rádió nem csak rádió, hanem online információforrás is volt, hiszen saját weboldala volt, a korábban a Művészetek Völgyében működő Közös Hullámhossz Rádió már felépi-

tett online infrastruktúrája (melyet a devecseri rádió többször kinőtt, és ennek megfelelően szerkezete és arculata is több fejlesztésen ment keresztül). Valamennyi információ (és korábbi műsor) állandóan rendelkezésre állt ezen a csatornán. A hírszerkesztés ebben az esetben némileg eltért a rádióban vagy napi sajtóban alkalmazottól és egyfajta wikipédiás szerkesztési gyakorlatot követett: a legfontosabb témák önálló oldalt kaptak, melyet folyamatosan frissítettünk. Ezt a stratégiát a rádióban is alkalmaztuk a „biztonsági tanácsok” negyedórás műsorblokkjában, mely minden nap többször is elhangzott és mindig a legfrissebb információkat tartalmazta. Az online felületen ilyen információs adatbankok voltak az egészségügyi tanácsok (kiskaté formában), melyet részben saját megkeresésre, részben a fórumokon és hírekben elhangzott információk alapján szerkesztettünk össze; a segélyszervezetek számlaszámait és információkat tartalmazott arról, hogy ki mire költötte a pénzt; valamint a kártalanítás lehetőségeit és folyamatát leíró oldal. Ezeket az oldalakat minden új információ beérkezésekor frissítettük, de nem úgy, hogy belinkeltük a kapcsolódó híreket, hanem a hírt szerkesztettük bele a már meglévő szövegbe.

Az első időszakban minden este „közös óra” címen krónikaműsort készített előbb az ajkai, majd a devecseri stúdió, melyet az országban más közösségi rádiók is közvetítettek, hiszen a „bennszülött” anyagok exkluzívnak számítottak a külvilág számára is: bekukkanthattak a katasztrófa sújtotta település belső életébe, működésébe. Ebben az aznapi anyagok esszenciája szerepelt, azaz ezek az órák talán a legfigyelemreméltóbb produkciói a két stúdió működésének.

Zenei stílus

A veszélyhelyzeti rádió zenei arculatának kialakítása meglepően intenzív vitákat váltott ki. A közszolgálati, közösségi és kereskedelmi zenei modellek harca a rádiózás legalapvetőbb kérdéseit hozta elő. Egyrészt adva volt az ajkai rádió meglévő zenetára – ezzel indul a rádió. Ez egy, az ajkai fiatalok zenei ízlését tükröző játszási lista volt. Ahhoz túl szűk stílusú válogatás volt, hogy a 0–99 éves korú hallgatóság igényeinek megfeleljen, és túl pörgős, néha erőszakos ahhoz, hogy a jelenlegi helyzetben vállalható legyen. A listán az ajkai rádió zenei szerkesztői folyamatosan csiszoltak, a mainstream és „lágyabb” zenéket előtérbe állítván. Ez a Sláger–Danubius jellegű zenei kínálat a célnak megfelelt, hiszen az volt a cél, hogy úgymond a kocsmákban, hivatalokban és lakásokban is – lehetőleg folyamatosan – szóljon a rádió – nem feledkezve meg arról sem, hogy a templom körül ki is van hangosítva –, azaz a zenének azt kellett szolgálnia, hogy egyetlen zenészámmal se késztesse kikapcsolásra a hallgatót, vagyis alapvetően a negatív megítélésű számok elkerülése volt a fontos. A másik igény azonban az volt, hogy a közösségi rádiók idehaza „elvárt” szellemiségének is megfeleljen a rádió zenei arculata. Ez rétegzeneket és a helyi lakosság egyedi preferenciáinak megjelenését jelentette. A végső zenei formátum állandó rotációban smooth jazz, country, gospel-keresztény rock, magyar 60–80-as évekbeli slágerek, és mai tánczenék keverékét jelentette, minden műfajból két-két számot egymás után. A

gospel egyértelműen a devecseri plébániához kötődést szimbolizálta, de a válogatásba tudatosan kevertünk mainstream roma zenét is, mely a helyi nem roma fiatalok körében is népszerűnek számított (de pl. Ajkán már nem). Egy munkatársunk ismert előadókat keresett meg, akik kifejezetten a károsultaknak mondtak fel egy rövid – személyes – üzenetet felkonferáló szöveggént, amit egyik zeneszámuk követett. Adásba kerültek az esemény ihletésére megszülető új zeneszámok is, legalábbis az igényesebbek.

Prózai műsorok

Cél volt, hogy ne csak zene és információk jelenjenek meg, hanem „*human interest*” és lokálpatrióta témák is. A gyakorlat során bizonyossá vált számomra, hogy *egy 4000 fős település legalább 4000 rádióban megszólaltatható történetet rejt*, ezek megismertetését tartottam hosszú távú feladatunknak. A cél az volt, *hogy a helyiek ne a pesti rádiókat hallják, hanem saját magukat, és saját közösségeik vezetőit*, bár így is sokat beszélünk saját élményeinkről. A mentésben közreműködő ott dolgozó önkéntesek hasonló célközösséget alkottak. A nekik szánt műsorok az egészségügyi és védőfelszerelésre vonatkozó információk voltak, illetve a délutáni „*önkéntesek kérték*” kívánságműsor, mely mondhatni, az egyik legnépszerűbb műsorrá vált. Ebben minden kérést egy rövid bemutatkozás kísért, melyben az önkéntes elmondta, hogy honnan és miért jött és hol, mit dolgozott aznap. Ez úgy vélem, számukra és a helyiek számára is fontos üzenet volt. A helyiek már kevésbé voltak aktívak: volt, aki elmondta, hogy akinek kérne, mindene elveszett, így rádiója sincs, amin hallgathatná a kérést, mások azt említették, hogy egyáltalán nem szoktak rádiót hallgatni, így nincs miért kérni, sokak szerettei a környező településeken voltak ideiglenes lakóhelyen.

A prózai műsorokban alapvető cél volt az, hogy hosszabb-rövidebb interjúk is helyt kapjanak. Ezekben tapasztalatok alapján három különféle szereplőtípus jelent meg:

Az egyik a külső és helyi *segítők*: hivatalos (és nyilatkozatképes) személyek vagy kutatók információközlő megszólalásai (kártalanítás, mentesítés, helyreállítás, egészségügyi kérdések), ill. civil önkéntesek informális beszámolóí a végzett munkáról. A helyi segítők egyben a helyi közélet főszereplői: a polgármester, háziorvos, szociális segítő, pap, könyvtárigazgató, iskolaigazgató, tanárok, akik „hivatalos” közleményeket adtak, de mégiscsak a helyi közösség vezetőiként talán az ő szavukra volt legjobban kíváncsi a rádió hallgatói közössége.

A másik az *érintettek*: ezek a beszélgetések általában a segélyosztó helyen vagy annak közelében készültek, és a helyi lakosok beszámolóit tartalmazzák az átélt katasztrófáról, illetve saját sorsukkal kapcsolatban. *Ez az interjútípus a legkülönlegesebb mind között, egyrészt a drámai helyzet miatt, másrészt azért, mert a nyilatkozók sokszor személyes érzéseiket is elmondták, mely egy jellemzően zárt, vidéki környezetben a mediatizált lokális nyilvánosságban tabunak számít.* Sokszor az országos médiumok számára jobban megnyílnak a helyiek, mint a helyi média számára, hiszen *más dolog egy idegennek, az országos médiumok arcnélküli közönségének beszélni valaki egyéni sorsáról, mint a helyi*

médiának, melyet a szomszéd is bizonyára hallani fog, akivel holnap személyesen találkozunk az illető. Talán a rendkívüli helyzetén kívül az is hozzájárult az intim szféra ilyen megnyílásához, hogy a riporterek kivétel nélkül idegenek voltak a helybeliek számára, viszont mégis a helyi plébánia udvarán vagy titkárságán, egy szál mikrofonnal álló riporterral és nem egy műholdas autó mellett, lámpával-kamerával felszerelt, kiöltözött médiadívával találkoztak szembe a nyilatkozók. A helyi nexusokon kívül állás itt talán előnyként jelent meg.

A forró drót hiánya, a rádió nem hivatalos jellege mind a rádió közösségi funkcióinak erősítését követelték meg. Ebben a helyzetben az információforrás funkció mellett a *közösség hangjának* funkciójában, egyfajta pszichológiai segítséggel tehetta a legtöbbet, működhetett a leghasznosabban a rádió. Ezt felismervén kezdtünk a katasztrófával nem feltétlen foglalkozó interjúkat készíteni, a helyi kulturális élet vérkeringésébe csatlakozni. A *harmadik* megszólaló típus tehát az olyan helybéli lakos volt, aki nem a „katasztrófáról nyilatkozott” hanem a helyi közösség valamilyen szempontból kiemelt alakja volt és saját életéről, foglalkozásáról, érdeklődési területéről beszélt magánemberként. Ilyenek voltak a helyi borász, történész, irodalmár, író, kovács, festőművész, énekesnő, akik tehát a helyi kulturális és közélet központi és széles körben ismert alakjai voltak (arra sajnos már nem került sor, hogy a közélet „hivatalos” szereplőivel is készülhessen hasonló beszélgetés). A velük készített átlagosan egyórás beszélgetések adták azt a vonulatot, ahonnan szándékaink szerint már a katasztrófavédelemvel kapcsolatos témáktól eltávolodó, egyéb témákra koncentrálni kisközösségi rádió továbbléphetett volna. Meg kell jegyezni, hogy kivétel nélkül minden interjúban szó esett a katasztrófáról is, ami talán még drámaibb volt, mint a csak erre koncentrálni élménybeszámolók, mert itt egy-egy ember élettörténetébe beágyazva jelent meg az, hogy hogyan kavarta fel az élet szokásos menetét a gátsz akadás. A kulturális műsorként besorolható beszélgetéseknek azért is volt nagy jelentősége, mert a településen a kulturális élet leállt, a kultúrházban a mentesítésben részt vevő katonák állomásoztak és a katasztrófavédelem ülései is itt zajlottak. Nagy jelentőségűnek tartottam, hogy ebben a helyzetben legyenek olyan adások, melyek nem a katasztrófával foglalkoznak. Ez legalábbis csodálkozást váltott ki többekből, mint ahogy a mentesítésben részt vevők egyike az első napok egyikén felháborodásának adott hangot, amikor rákérdeztem, hogy van-e mise a kolontári templomban; „hogyan képzelem, hogy ilyenkor most foglalkozna bárki is” – szinte lincshangulatban volt. Volt mise.

Élő közvetítések

A friss és kumuláltan összegyűjtött információk közlése mellett a településeken zajló események élő közvetítése találkozott a legnagyobb hallgatói igénnyel. Ilyenek voltak elsősorban a kezdetben minden estére a kultúrházba (a stúdiótól kb. 500 méterre) megszervezett lakossági fórumok élő vagy majdnem élő közvetítései. Miközben ezek a teljes, kb. 5000 fős lakosságot érintették, rajtuk csak száz fő körüli hallgatóság vett részt. A helyi kábeltévé is közvetítette a nagyobb fórumokat, a „szakosodottakat” (vállalkozói, egész-

ségügyi, „lomis”) fórumokat azonban már nem. A helyi események közé tartoztak a misék is. Mivel a stúdió a plébánián volt, és maga a plébános hívta életre, nem volt kérdéses, hogy a vasárnapi miséket közvetítsük. A helyi lakosság részéről rendkívül pozitív visszajelzésekkel talákoztunk ezt illetően: sokan csak a misére kapcsolták be a rádiójukat. Az utolsó hetekben már mindennap volt miseközvetítés, elsősorban az idősek kérésére.

Interaktív műsorok

Sajátos helyzetben volt a rádió, hiszen a helyi közösség tájékoztatása mellett a közösség fórumának szerepkörét is be kellett volna töltenie. Az ideiglenes stúdióban azonban nem volt telefonhibrid (ezzel lehet az élő telefont közvetlen adásba kapcsolni), a telefonvonalak pedig napközben szinte folyamatosan foglaltak voltak, hiszen a plébánia az első hetekben fontos segélyfelvevő és elosztó központ volt, amely felvette az igényeket, koordinálta a szállítmányokat és az önkéntesek munkáját is. Megválaszolhatatlan kérdés, hogy ha lett volna lehetőség adásba kapcsolható ingyenes hívásokra, jelentkeztek volna-e a hallgatók. Az online felületen nem működött fórum, de a hírekhez és műsorokhoz hozzá lehetett szólni. Alig néhány bejegyzés történt, az is főleg az önkéntesek részéről. Ugyanakkor egy helyi vállalkozó által üzemeltetett portálon, ahol hírek és valódi fórum is helyet kapott, nagy mennyiségű üzenetet írtak a helyiek. Talán a kulcs az volt, hogy önálló topikot nyithattak, és nem csak a hírekre reflektálhattak, de lehetséges, hogy a helyi illetőségű szerkesztő miatt fogadták el magukénak ezt a virtuális helyet.

Speciális közönségnek szánt műsorok

Gyerekműsorok. A gátszakadásban pszichológiailag legerősebben érintettek talán a gyerekek voltak. Az ő számukra kezdettől fogva készültek műsorok – először konzervmesék külső segítséggel, majd a helyi óvónők segítségével, akik verseket és dalokat mondtak fel, melyet effektekkal és zenékel mini-mesejátékokká szerkesztettünk. Fontos volt, hogy a mesékben a gyerekek által személyesen ismert nevelők hangját hallhassák viszont – és meglepetés, hogy valódi színészi teljesítménnyel tették ezt! Később egy épp ekkoriban megrendezett mesemondó verseny alsó tagozatos nyertes helyi diákjait is megkerestük, akik fél tucat mesét mondtak diktafonra. Ezeket is mini-mesejátékokká szerkesztettük és így kerültek ma népszerű gyerekzenék társaságában adásba egy esti kb. 20 perces összeállítás részeként. Nem tudjuk, hallgatták-e a célközönség tagjai. A tapasztalatok alapján úgy vélem, hogy bármely település képes lehet ilyen összeállítás készítésére, ha megvan hozzá a megfelelő akarat és szerkesztői gyakorlat az utómunkákhoz.

Kisebbségi műsorok. Az érintett településeken német és roma kisebbségi önkormányzat működött. A gátszakadás utáni, a völgyekben lezúduló iszapár által közvetlenül érintettek körében nagy volt a romák aránya. Terveink között szerepelt roma műsor indí-

tása, ami azonban csak néhány riport formájában valósulhatott meg, mert külsős nem romaként nyilván nem tudtunk ilyen adást készíteni.

Identitás

A rádió helyi identitásának megteremtését kulcsfontosságúak tartom. Azaz az adás nem „katasztrófa-rádió”, „vörösiszap-rádió” volt, hanem az adott *település* rádiója. Ezért volt fontos, hogy délben a helyi templom harangja szóljon vagy, hogy legalább az állomásazonosítót helyi tájszólásban beszélő mondja fel. Fénymásolt plakátjainkon ugyan nem jelent meg helyi szimbólum, de legnagyobb meglepetésünkre az egyik helyi bolt kirakatában megjelent egy olyan, feltehetően a boltos által készített plakát a rádióról, melyre a város címerét is ráhelyezte. Ez arra utalt, hogy a helyiek befogadták a rádiót.

A rádió működésének szerkezete és az önkéntesek feladatai

A devecseri rádió több közösségi rádió, vagy talán pontosabban: különböző rádiókban dolgozó munkatársak összefogásával jött létre. Ahogy arról később még szólunk, a katasztrófában érintett településeken élő helyi munkatársak keresésére irányuló erőfeszítéseink eredmény nélkülinek bizonyultak. A kezdeti hetekben az ajkai fiatalok által üzemeltetett rádió munkatársai és a Budapestről és vidékről leutazó közösségi rádiósok közösen készítettek műsorokat. A devecseri ideiglenes stúdióban szükség volt technikusra, ami magában foglalta a hangtechnikát és a számítástechnikát is: a rendszergazdai-hibakereső feladatokra több ideje ment el mindenkinek, mint adáskészítésre, s ez a helyzet gyakorlatilag folyamatosan fennállt. A feladatokat a minimális létszámú csapatok helyben nem tudták egyedül megoldani, imponáló országos összefogás állt időnként az itteni rádió mögé. Így gyakorlat volt, hogy az Ajkán vagy Devecserben készült nyers interjúkat – amíg a riporter továbbszaladt – másutt (pl. Pécsen) vágták adáskészre, s töltötték interneten vissza a stúdióba. Az időjárás-jelentés egy ideig Csobánkán készült (az ottani rádiós meteorológus is), a szignókat egy másik rádióban dolgozó látássérült rádiós fiatalok készítették, a híreket különböző rádiósok az ország különböző pontjain gyűjtötték, szerkesztették és töltötték fel az online felületre, ahonnan a stúdióban felolvasták; több száz kilométerrel odébb készítettek telefonos interjút, vagy egy budapesti rádió munkatársai vettek fel egy budapesti előadást, aminek a hanganyaga aztán lement a rádióban. A rádió weboldala sem helyben készült, csak a tartalom és a szerkezet egyes átalakításai: a dizájn és a rendszergazdai felügyelet is Szegeden történt. Különösen a projekt első hetében 20-30 ember vett részt egyidejűleg az ország különböző pontjain, mind az akkor Ajkáról szóló adásra koncentrálva.

A működés kb. második hetében már egyértelművé vált, hogy mindkét csapat kimevült: az ajkaiaknak már „iskolába is kellett menniük”, a Devecserbe leutazott rádiósoknak pedig dolgozniuk kellett saját munkahelyükön (lévén mindenki önkéntes rádiós, azaz a

rádiózást eleve saját munkahelyén kívüli tevékenységként végzi): a pénzkereső munkát és a saját közösségi rádióbéli működést sem lehetett teljesen megszüntetni; az ehhez járó vidéki rádiózás túlságosan sok erőforrást vont el mindannyiunktól. Egyértelműen úgy tűnt, hogy az eredeti, ki nem mondott elképzelések szerint a katasztrófavédelem ideje alatt, azaz talán pár napig üzemelő rádióra továbbra is szükség van, de már nincs, aki fizikailag a helyszínen tudna maradni.

A rádió vezetősége ekkor vészmegoldásként média szakos diákokhoz, oktatókhoz fordult. A következő több, mint egy hónapban pedig média szakosok néhány fős csoportokban, heti váltásban „mentették meg” a rádiót. Ezzel az amúgy nagyszerű hozzájárulással új és tanulságos problémák is jelentkeztek.

Olyan terepet kellett előkészíteni, ahová mint egy marsbázisra becsöppenne az adást távirányítással tudják olyan csapatok fenntartani, akik egy hét után egy újabb csapatnak adják át a terepet: mire az egyik stáb kiismerte a technikai hibákat és elkezdhetett volna a tartalomra koncentrálni, elment és jött a következő. Az adás megszervezésének logisztikájához a Utah állambeli szimulációs marsbázis [MDRS] logisztikáját vettem alapul – a stúdió és hibajelenségei folyamatosan frissített műszaki leírását és némi helyismeretet adó online „kézikönyvet”, és a műsorkészítők által írandó napi „jelentések” rendjét, melyben be kellett (volna) számolniuk az aznap végzett munkáról, felmerült problémákról és jövőbeli terveikről. (A utahi marsbázist szintén önkéntesek működtetik, kétheti váltásban, és hasonlóképp változóan motivált résztvevőkkel.)

Főszerkesztői pozícióból nézve egyes csapatok irányíthatatlanok voltak, azaz csak azokat a feladatokat csinálták meg, amire személyes motivációt is éreztek. A „fentről le-adott megrendelések” (pl. hosszabb riport a helyi közélet szereplőjével, vagy egy napi séta információkért a katasztrófavédelemhez, egy telefonszám megszerzése, a napi jelentések rendszeres írása, a falragaszok és lakossági fórumok alapján hírek gyártása, vagy riportok beillesztése a hírekbe, saját képek készítése a riportalanyokkal) némely csapatnál a kérések ignorálásával találkozott. Ők viszont kéretlenül kiváló szignálokat gyártottak, kívánságműsort szerveztek, apró képeket illesztettek a hírek mellé vagy éppen elkezdtek a külvilág híreivel is foglalkozni – melyet egy másik szerkesztő rendre kitörölt a hírfelületről.

Lentről ugyanez ilyen színezetet kapott: „Igyekeztünk minél több hozzáértőt és érintettet, adakozót és kiegészítőt megszólaltatni. Mivel egy embernek mindig a rádióban kellett tartózkodnia, ketten mentünk délutánonként, konkrét esemény hiányában tervek nélkül. Út közben, ha láttunk valamit, ami érdekesnek tűnt, vagy egy személyt, akit valami miatt érdemesnek tartottuk megszólaltatni, akkor ezt megtettük. Különböző internetes hírportálokat böngészttem napközben szinte folyamatosan, mikor egy új hírt találtam, igyekeztem a lényegre kiemelni és egyszerűbb szövegkörnyezetbe helyezni, ami sokszor nehéz volt, hiszen figyelni kellett arra, hogy ne veszítse el az értelmét a hír, de ugyanakkor legyen érthető és egyszerűen megfogalmazott”².

2 Markos Kata, 2010, személyes közlés.

Mivel a stúdió technikája több helyről érkezett, az ezekhez értők is szét voltak szórva több helyen, és a diákok információátadása sok zökkenővel járt, ezért nem kevés alkalommal hosszabb, távolról irányított telefonos segítség mentette meg az adást a leállástól vagy tette lehetővé egy áramszünet utáni újraindítását (pl. a magánszámítógépek ismeretlen jelszavai is okoztak elakadást).

Meglévén a közösségi rádiós munkatársakból álló összefogás, evidens lett volna, hogy a hazai közösségi rádiók intézményesen, műsorokkal is hozzájáruljanak a működéshez. Ilyenre azonban csak néhány kivételes esetben került sor és sose dedikáltan a rádió számára. Bár külön felhívást is kiadtunk „adományműsorokra”, ilyenek egyáltalán nem készültek. Még az ajkai stúdióban tovább működő online rádió is elsősorban – érthető módon – saját ajkai hallgatói számára készítette műsorait, melyet viszont Devecser is átvett. Megemlítendő, hogy egy közeli nagyváros kereskedelmi rádiója egy egész mobil stúdiót ajánlott föl, felszerelve, de technikus nélkül: emberi erőforrás hiányában vissza kellett utasítsuk az adományt. A legfőbb probléma nem a berendezések hiánya, hanem a munkatársak, a helyszínen tartózkodó szakértő munkatársak hiánya volt.

Több vonalon is történtek próbálkozások: a helyieket bevonni a rádió munkájába, azal a céllal, hogy később (de minél hamarabb) teljesen átvegyék a stúdiót. Már október közepén megfogalmazódott a rádió ilyen folytatásának igénye: „[...] Az eddigi igazán sikeres és tiszteletreméltó akciónknak egyetlen jövője lehet: ha az adás szervezését, bonyolítását, szerkesztését – egyszerűen az egész rádiót átadjuk a helyieknek. Nyilvánvalóan hosszú távon ezt nem lehet máshonnan, több száz kilométerről szervezni. Az a célunk, hogy állandó frekvenciaengedélyt szerezzünk egy ott alakuló kisközösségi rádióknak, lehetőleg adományokból felállítsunk egy működő stúdiót, adót; betanítsuk a helyieket a kezelésre, műsorkészítésre. Ez a rádió már nem a mi rádióink lesz: saját néven, olyan műsort készítenek majd, amit akarnak és tudnak. De ez egy cseppet sem baj. Ha képesek vagyunk működővé tenni, akkor a legtöbbet tettük, amit tehettünk” (Pogány György e-mail üzenete, október 22.).

Megpróbáltuk megkeresni a helyi értelmiség tagjait – annyit vállaltak, hogy ha van rádió, heti 10–20 perces tematikus műsort csinálnának. A rádió helyi gazdája, a devecseri plébános erejéből a rádió teljes körű támogatásán, helyiség és infrastruktúra biztosításán kívül műsorkészítői és menedzseri szerepre már nem jutott energia, idő. Helyiek tehát az állomás menedzselésére nem jelentkeztek, és ez akkor már nem volt azzal indokolható, hogy a közvetlen katasztrófa miatt mással foglalkoznak. Egyszerűen: Devecserben, Kolontáron korábban azért nem működött helyi rádió, mert nem volt senki, aki ilyet működtetni akart volna. (Itt említenéd, hogy az újonnan létrehozott helyi önkormányzati lap főszerkesztője sem devecseri lakos volt.) Az is hozzájárulhatott ehhez, hogy helyben valószínűleg senki sem ismerte, hogy egyáltalán létezik ez a közösségi rádiózási forma, tehát erről semmilyen előképpel nem rendelkeztek.

A rádió tehát csak folyamatos külső segítséggel volt fenntartható. Ezt megerősítette az a tény, hogy az önkéntes rádiósok „kivonulása után” az online működésre előkészített rádió már el sem indult, a teljes rádiós infrastruktúra azonnal összeomlott.

A rádió kommunikációja kifelé

A rádiónak létezéséről hírt kellett adnia egyrészt a hallgatók, másrészt a sajtó számára. A hallgatók falragaszok és röplapok formájában értesülhettek a rádióról, de ezek sokáig csak Devecser belvárosában voltak láthatóak – elsősorban a kulcsintézmények bejárataira kifüggesztve –, de sem Kolontáron, sem a külsőbb területeken vagy távolabbi busz-megállóknál nem voltak kitéve ilyenek. A stúdiót fenntartó háromfős önkéntes csapatok folyamatos munkában a technikai problémák elhárításán, ill. a műsorkészítésen dolgoztak, a plakátolás nagyon hátra került a megoldandó feladatok között. Autója sem volt egyik csapatnak sem (Kolontásra végül gyalogosan jutottak el plakátok). Közismert volt, hogy működik egy rádió, de a lakosok jó része feltehetően ennél több információval nem rendelkezett. A frekvenciaváltás és néhány napos adásszünet után sokan már azok közül sem találták meg újra az adást, akik addig hallgatták. A helyi boltokban nem szólt a rádió, a helyi kábeltévén is csak pár napig, mert a sorozatos adáskimaradások miatt levetették a képűrság mellől.

A sajtó felé történő kommunikáció még problémásabb volt. Az első időkben az engedély nélküli sugárzás miatt a központi döntés az volt, hogy kifelé ne adjunk hírt a rádióról, nehogy veszélyeztesse a későbbi frekvencia megszerzését. Ezt a „titkolódzást” többen hibának tartották. Így csak néhány online lap számolt be a rádióról, de az újságírók olyan félinformációkat kerekítettek jól hangzó sztorivá, amik ahhoz épp elegendőek voltak, hogy később hivatkozási alapul szolgáljanak a „kalózárdió” ellen indult hivatalos vizsgálathoz, de aránytalanul sok félreértéshez vezettek. A legális frekvencia megszerzése után kiadtunk egy sajtóközleményt, amit az MTI és rá hivatkozva a többi lap is átvett, anélkül, hogy egyetlen újságíró is járt volna a stúdióban vagy ismerte volna a kalóz előtörténetet. Ezek és a későbbi sajtómegjelenések kivétel nélkül tartalmaztak olyan információkat, melyek nem feleltek meg a valóságnak, ami az ajkai stáb részéről több heves vitát is kipattintott.

Technikai kérdések

A rádió stúdiójának felépítése részben saját forrásból, részben adományokkal volt megoldva, beleértve az adóberendezést is, de ez kisebb probléma volt ahhoz képest, hogy hogyan jut el a műsorjel a lakosokhoz. Az Ajkán fölszerelt adó jele Kolontásra eljutott, de a domborzat miatt Devecserbe már nem. Ahogy ezt jeleztük, ezért egy külön adót kellett oda telepíteni, és ezzel együtt járt egy helyi ministúdió telepítése is, mely később átvette Ajkáról a főszerepet. Devecserben előbb a plébánia padlásán, majd a templomtornyban volt az adó. Az összeköttetést különféle internetes útvonalak és drót nélküli kapcsolatok segítségével oldottuk meg, a helyi internetszolgáltató szolgáltatáskimaradásai, áramszünetei, a tél beállta után a toronyban lévő gép befagyásától kísérve. A gyakori adáskimaradások időszakában az adás csak online volt követhető. A műsor a devecseri

templom külső hangosító rendszerén is hallgatható volt, amit főleg az éjszaka járőröző hivatalos szervek fogadtak pozitívan. Ugyanakkor nem elhanyagolható, hogy így hajnali 6 órakor a templom melletti buszmegállóban várakozók már hallhatták a legfrissebb híreket, és délután a munkából visszaérkezők is azonnal információhoz jutottak; a plébánia udvarán pedig egész nap az önkéntesek és a segélyért, ebédért, segítségért érkezők is (az ajkai rádió vezetőjének) régi magnórádióján kihangosítva hallgathatták a műsorokat, felhívásokat.

Következtetések a médiás képzés esetleges fejlesztési lehetőségeivel kapcsolatban

A média szakos diákok és más, nem közösségi rádiós önkéntesek devecseri munkája során megállapítható volt, hogy hol vannak olyan gyenge pontok, amik alapvetően hátráltatták a rádió ideális működését. Az alábbiak nem minden médiaképzésből érkezőre vonatkoznak, de jellegzetesen visszatérő problémaként tekinthetők. Egyes csoportok tagjai nem mertek spontán beszélni élőben a mikrofonba, félve a hibázás lehetőségétől. A munkatársak feladata lett volna, hogy önállóan feltérképezzék a település közösségét, hogy megtalálják, kikkel kell/érdemes interjút készíteni – ebben nemcsak hogy el sem tudtak indulni, de úgy tűnt, hogy ez a téma nem is érdekli őket, vagy talán a problémával nem tudtak mit kezdeni.

Probléma volt számukra, hogy megfogalmazzák az adott helyzetben, adott nap aktuálisan jelentkező kérdéseket és megtalálják azokat a személyeket és szervezeteket, akiknek ezeket fel kell tenni, és nem tudták „kezelni” őket. Gyakran fordult elő a „nem találtam elérhetőséget felé”, „már két napja nem válaszol az e-mailemre”, „nem vette fel a telefont” problémája, de az is nehézség volt, hogy mit kezdjenek azzal, ha valaki valamilyen publikus információt nem akart kiadni. Úgy tűnt, hogy sokak számára nem volt világos, hogyan kell egy interjúra felkészülni.

Nehézség volt azzal, hogy nem tudtak és nem is törekedtek arra, hogy kiépítsenek egy hírszerző kapcsolatrendszert vagy önállóan hírek után menjenek – egyszerűbb volt a nagy portálokról kimásolni a híreket.

Sokan nem értették meg, hogy a településen zajló eseményeken *személyesen jelen kell lenni*, és alig voltak motiváltak és képesek azoknak a hanganyagát rögzíteni, pláne feldolgozni, de még ezen eseményekről hírt szerezni is nehézség volt számukra – nem lévén „automatikus” kommunikáció a hivatalos szervek részéről a rádió felé. Előfordult, hogy egy helyi eseményen elhangzottakról, melyet élőben közvetítettek, azaz maguk is végighallgathattak, egy nappal később, egy internetes portál híryanagának kimásolásával számoltak be. Ezzel eleve elvágták annak a lehetőségét is, hogy a *helyi érdekeltségű* információk hangsúlyosan megjelenhessenek a helyi adásban, hiszen ezek jó része az országos médium beszámolójából eleve kimaradt.

Önálló próbálkozás sem volt arra, hogy elutazzanak távolabbi külső helyszínekre, ha a műsorhoz erre van szükség (bár busszal erre lehetősége lett volna mindenkinek); és alig voltak, akik képesek voltak a katasztrófa alatt is olyan helyi érdekeltségű műsorokat ké-

szíteni, ami nem a katasztrófáról szólt. A hallgatóknak feltehetően szükségük lett volna egyfajta „menekülésként” is a hétköznapi élet problémáival, a külvilág eseményeivel történő találkozásra a helyi rádió csatornáján keresztül is. Ezt a funkciót az ajkai rádióból átvett műsorok segítették.

Érdekes módon nehézség volt megértetni a diákokkal, hogy a rádió nem értelmezhető csak a hangzó csatornán; hogy az online felületen is meg kell jelennie a híreknek, műsoroknak, sőt, képeknek is, méghozzá azonnal, amint rendelkezésre áll (sokszor másnap és sokszoros rábeszélésre kerültek csak ki online a hírek, melyek pedig szövegfájlként rendelkezésre álltak, hiszen így olvasták fel őket). A hírszerkesztésben sokszor csak bemásolták más médiumok anyagait anélkül, hogy a forrásra hivatkoztak volna, ami az internetről letöltött képek teljesen szabad és hivatkozás nélküli használatát is magában foglalta (ezeket a hibákat később korrigáltuk). Voltak esetek, amikor egy külföldi képet vágtak be egy témáról, miközben az ablakon kifényképezve ugyanazt a témát helyi és saját forrásból is megjeleníthették volna. Sokan készítettek helyben fotókat, de alig néhányan a rádióban is megjelenő eseményekhez kapcsolódva, és még kevesebben töltötték fel ezeket a rádió weboldalára, vagyis nem tudtak kilépni a magáncélú fotózás köréből.

Az „itt és most”-nak való megfelelés szükségességének és tudásának hiányát jól illusztrálja, hogy gyakran tökéletesen hangzó, aláfestő zenével illusztrált, hibázás nélküli, „kereskedelmisen” pörgő, szépen elmondott és érdekes hírblokkok hangzottak el a rádióban – ugyanakkor a hírek fél napig nem frissültek és alig volt közöttük saját híranyag.

Jellemző a hazai médiaképzésre, hogy a közösségi médiáról gyakorlatilag semmit sem tanulnak a média szakos diákok. Még a hazai médiarendszerről szóló szakdolgozatokban is találkozni azzal az állítással, miszerint hazánkban a rádiózás rendszere csak kereskedelmi és közszolgálati rádiókból épül fel. Természetesen a jelenlegi, már minden képzési ág tekintetében piacorientált felsőoktatási és más médiaképzési-újságíróiskolai környezetben nem meglepő (ha nagyon sajnálatos is), hogy a végzősöknek fizetős munkát biztosítani képes kereskedelmi rádiók megoldási képletei jellemzik a gyakorlati képzést, és nem az önkéntes munkával járó közösségi rádiók sajátosságaival való megismerkedés.

Tanulságok és javaslatok

Bár a médiaszabályozás részét képezi a veszélyhelyzeti rádiózás központi szabályozása, elsősorban légiveszély vagy atomtámadás esetére, Magyarországon eddig még nem volt szükség ilyen rádió üzemeltetésére. A rendszerrel a hétköznapi ember nem is találkozik, bár az USA-ban működő hasonló rendszer időnkénti nyilvános tesztelése az amerikaiak életének hétköznapi tartozéka. Az USA sokféle időjárás veszélyhelyzetet kommunikál különféle dedikált médiacsatornákon és az érintett területen működő, helyi kereskedelmi rádiók összefogásával létrejövő *ad hoc* hálózatokon keresztül (tornádók, hurrikánok). A közelmúltban bekövetkezett új-zélandi földrengés után a helyi kereskedelmi rádiók közszolgálati-közösségi szerepkörűvé változtak és – a rengés bekövetkezte után kb. húsz

perccel már *folyamatosan* helyzetjelentéseket, a központi katasztrófavédelmi hatóság közleményeit és – az adásidő nagyobbik részében – telefonos beszélgetéseket adtak: részben nyilvános felajánlásokat (pl. szállás), részben az érintettek beszámolóit; de a reklámblokkok ekkor sem maradtak el (RadioLive 2011).

Bár Magyarországon is egyre gyakrabban következik be természeti katasztrófa, ezek hatása vagy túl nagy területen jelentkezik ahhoz, hogy egy helyi rádió hatékonyan alkalmazható legyen (pl. árvizek), vagy túl hirtelen történnek meg ahhoz, hogy egy rádió önmagában érdemben reagálhasson rá (pl. tornádó, vihar) (az ilyen események előrejelzésére és követésére létrehozott USA-beli rendszerekhez hasonlók idehaza nem léteznek) (Hargitai 2009, Hargitai 2011, Hargitai és Ferenczi 2010).

A katasztrófavédelem és a helyi hatóságok kommunikációs csatornáinál – megafonos autó, a település egyes pontjain kihelyezett plakátok, lakossági fórumok, kábeltévé-képűrság – a rádió összehasonlíthatatlanul rugalmasabb és hatékonyabb csatornát jelent.

A világ számos országában alkalmazták már természeti katasztrófa, humanitárius válság után sikerrel a veszélyhelyzeti rádió intézményét, sokszor külső segítséggel, azaz nemzetközi szervezetek támogatásával. Ezen adók célja részben az elpusztult infrastruktúra miatt megszakadt kommunikáció újrateremtése a lakosság és a katasztrófavédelem, illetve a különféle segítő csoportok között, részben a helyi lakosok pszichológiai támogatása a nehéz helyzetben (Burnett 2010, Montez 2010, Maes 2010).

Az évről évre visszatérő árvíz és belvíz okozta károkkal ellentétben az ajkai ipari katasztrófa viszonylag kis területen jelentkezett, jól lokalizálható volt. Az ajkai gátszakadásra nem volt alkalmazható egyik meglévő veszélyhelyzeti csatorna működési elve sem. Mi több, Ajkán és környékén egyáltalán nem működött helyi rádió. A 2004-ben bevezetett *kisközösségi rádió* modellje (Péterfi és Péterfi 2009; Benedek et al. 2007, Gosztonyi 2007, Hargitai 2004) több tekintetben mintául szolgálhat a vészhelyzetekben való alkalmazásra. A kisközösségi tartalmi és rendkívüli frekvenciaengedély jogi formájának ötvözésével jött létre a katasztrófa utáni két és fél hónapra „másfél” rádióállomás Ajkán és Devecserben. Amikor a veszélyhelyzet hosszabb időn keresztül is fennáll, vagy a kármentesítés a lakosság életét alapvetően befolyásolja, ezt a folyamatot, a lakosság tájékoztatását, és nem utolsósorban a lakosok pszichológiai segítségét egy, a kármentesítéshez képest minimális költségekkel üzemeltetett, erre a célra dedikált rádió a jövőben is segítheti.

Erre a célra azonban jelenleg Magyarországon nincs megfelelő szabályozási környezet. (A gátszakadás bekövetkeztekor ráadásul épp nem működött olyan hatóság, mely frekvenciaengedélyt adhatott volna ki a rádiónak, ezért csak illegálisan kezdődhetett meg a sugárzás. Később emiatt a felelősségre vonás is megtörtént). Egyes országokban, mint az USA-ban vagy Ausztráliában a rádió médiumát sokkal változatosabb célokra használják, mint amire Magyarországon lehetőség van: állandó, dedikált csatornák működnek az aktuális időjárási helyzet bemutatására, egy-egy település önálló turistarádiót üzemeltet, mely napi 24 órában a helyi látványosságokra, szállás- és ajándékvásárlási lehetőségekre hívja fel a figyelmet, vagy épp egy lóversenypálya önálló médiumaként működik. A hazai szabályozásban tehát véleményünk szerint – egyéb speciális funkciók mellett – meg kellene jelennie veszélyhelyzeti rádiók indítási lehetőségének is. Ezt egy, a jelenlegi tapasztala-

latokon alapuló átgondolt előkészítő munkának kellene megelőznie. Így a katasztrófavédelem helyszínre vonulásával gyakorlatilag *egy időben*, egy adott földrajzi helyen megkezdődhet egy lokális ideiglenes rádió működése. Szükség volna megteremteni a lehetőségét annak, hogy az ország bármely részén lehetőség legyen ilyen frekvencia azonnali kiadására, és előre kipróbált mobil stúdió azonnali üzembe állítására (beleértve az antenna és stúdió közötti összeköttetés és a riporterek számára telefonvonal és internet biztosítását), lehetőség szerint a helyi katasztrófavédelem helyszínén. (Az állandó technikai problémák és az állandó átszervezés-fejlesztés miatt esetünkben a rádiós munkára fordított idő még a második hónapban is kisebb volt, mint a hibaelhárításra és az új gépek telepítésére fordított idő.) Mindehhez a humán erőforrásnak is rendelkezésre kellene állnia: erre a munkára felkészült szakembereknek, akik értenek a hírszerkesztő újságíráshoz, riportkészítéshez, közösségfejlesztéshez, rádiós technikához, kreatív hangvágáshoz, valamint pszichológiához. Ez azt is jelenti, hogy egy ilyen szerepre egy állandóan bevethető kört kellene megszervezni. Sok rádiós eleve rendelkezik ezekkel a készségekkel és ismeretekkel, de nyilvánvaló az is, hogy itt speciális szakmai ismeretekre is szükség van (katasztrófapszichológia). Utóbbival egyébként a katasztrófavédelem is rendelkezik, krízisintervenciók csoportjában. A közösségfejlesztő szakértelem alapvetően egy idegen környezetben a helyi közösség és igényeinek feltérképezésében és helyi partnerek gyors megtalálásában játszana szerepet.

Az ajkai helyzet különleges volt abból a szempontból, hogy „piaci” rést töltött be, mert nem volt helyi rádió. Ahol van helyi kereskedelmi adó, kérdés, hogy mennyire alakítható át veszélyhelyzeti rádióvá: nem biztos, hogy ez szerencsés megoldás. Az ajkai helyzetben a legtöbb konfliktust az adta, hogy a feladatra önként jelentkező helyi (bár csak interneten közvetítő) rádió zenei és műsorpolitikáját a rendkívüli helyzetben meg kellett változtatnia. Bármilyen sajátos helyzet, de a kereskedelmi rádiók veszélyhelyzetben is kereskedelmi rádiók maradnak, így pl. reklámblokkjuk nem maradhat el ekkor sem (az amerikai veszélyhelyzeti hálózatok is szigorúan tartják magukat a reklámblokkokhoz). Magyarországon a helyi kereskedelmi rádiók hírszerkesztősége nem kifejezetten erős, azaz nehéz erre építkezni. Hatékonyabb egy kifejezetten erre a célra dedikált stúdió, egy előre összeállított potenciális műsorkészítő stáb és egy előkészített, de *különféle helyzetekben* alkalmazható *műsorpolitika* és műsoradatbázis előkészítése (mely akár a potenciális zenefájlokat is magában foglalja). A közeli település rádiója sem jó megoldás, mert csak az információs központtal és az érintett lakossággal közvetlenül kapcsolatban lévő rádió nyújthatja azt a különleges segítséget, amelyre ilyen helyzetben igény van.

A mostani tapasztalatok alapján a legnagyobb problémát a helyi lakosság információhiánya jelenti, különösen az első napokban.

A katasztrófavédelem által előre készített információs anyagok rendelkezésre állnak árvíz, földrengés, atomtámadás esetére, de a kolontár–devecseri ipari katasztrófa jellegében precedens nélküli volt, ezért még a katasztrófavédelem és a kutatók számára is ismeretlen terepen kellett megkezdeni a munkát, felmérni a veszélyeket és a megfelelő mentesítési módszereket meghatározni és alkalmazni. *A rendkívül nagyszámú, „az ismeretlenbe” érkező önkéntes civil segítők „belső” tájékoztatása is fontos feladat volt, mely-*

ben a rádió is segített adásában és honlapján is. Mindezek tették sajátossá ezt a veszélyhelyzetet, mely, tegyük hozzá, jelen sorok írásakor sem zárult még le.

A helyzet rendkívülisége, erős lokalitása, a helyi médium hiánya, a kisközösségi és ideiglenes közösségi rádiós műfaj törvényi lehetősége és többéves tapasztalatai, az önkéntes munkához szokott rádiósokból álló hazai közösség, és nem utolsósorban a Szabad Rádiók Magyarországi Szervezetének kapcsolati hálója és szervezési potenciálja tette lehetővé, hogy a Közös Hullámhossz Hírszolgálat megszülethessen.

Ahogy más esetekben is már bizonyossá vált, a civil társadalom, a nonprofit szervezetek egy adott problémára gyors, rögtönzött reagálásra, annak megoldására képesek. Összefogásra, önkéntes csapatokkal egy előre kidolgozott stratégia szerint működtetett rádió eseti elindítója, átmeneti gyors megszervezője és a kiegészítője is tud lenni. Ám az *ad hoc* megszervezett, és magánemberek által önkéntes munkában lakóhelyüktől távol végzett erőfeszítések ilyen formában *hosszabb távon*, azaz későbbi hasonló helyzetekben nem alkalmazhatóak. Egy veszélyhelyzeti segítő rádió „rutinszerű” működése pusztán ebben a formában nehezen képzelhető el a jövőben, csakis a katasztrófavédelem és a közösségi rádiósok hivatalos, koordinált összefogása révén. Ebben nem lehetséges út az önkéntes vagy diákmunka kizárólagos elvárása: ilyen krízishelyzetben a rádió *fenntartására, folyamatos működtetésére, vezetésére* lehetőség szerint végig a helyszínen irányító pozícióiba, jól képzett, erre a feladatra alkalmas *szakemberek* is kellenek, akik a médiában és a közösségfejlesztésben is otthon vannak, s akiknek a tevékenységére ráépül a civil társadalmi összefogás, az önkéntesek munkája.

Mindezek azt segítenék elő, hogy az ország polgárai érezzék, hogy bármikor kerülnek bajba, van egy (mediatizált) emberi hang, ami ilyenkor *közvetlenül őket* szólítja meg. Hogy az állam nem csak fizikailag mentesít egy káresemény sújtotta területet, hanem a lakosok lelkével, a helyi társadalom újraépítésével is törődik. Úgy gondolom, hogy a csoportterápia és lelkeség-szolgálatok orvosi jellegű segítségén kívül a *megfelelő módon üzemeltetett* rádió is hatékonyan tudja szolgálni ezt a feladatot. Egy, a katasztrófavédelem megérkezése után azonnal megszólaló rádión keresztül a lakosság érzékelné, hogy valódi erőfeszítéseket tesznek azért, hogy a káreseményről és a mentesítésről folyamatosan tájékoztassák a teljes lakosságot – és ne csak egy lakossági fórumon személyesen jelenlévőket; ne a település néhány pontján kihelyezett falragaszon, hanem egy mindenki számára elérhető platformon és frissen. Az érintettek – együtt a közvetlenül és közvetve érintettek – valószínűleg a rádión keresztüli élőszó segítségével, emberi hang segítségével sokkal inkább érzékelik, hogy gondoskodnak róluk, ami alapvető segítség lehet a katasztrófavédelem és a lelki-fizikai helyreállítás munkájában, ha megfelelő szakértelemmel használják.

Lezárás

Egy katasztrófa helyzetbe, humanitárius válságba került település lakosságának hatékony segítséget tud adni egy olyan rádió, mely közvetlen kapcsolatot épít ki a település közös-

ségével. Aki nem pusztán hallgatóként vagy a nézettséget-hallgatottságot emelő hírsztori szereplőjeként, hanem a rádió műsorának aktív alakítójaként és közreműködőjeként tekintenek. Másrészt ebben a helyzetben ugyanilyen fontos, hogy egy ilyen alkalmi orgánumban a helyi hatóságokkal, hivatalokkal és a katasztrófavédelemben részt vevő országos hatóságokkal is együttműködő, a mentési munkákban aktívan részt vevő partneri kapcsolatot alakítson ki. Nagyon fontos a rádió gyors (azonnali) beüzemelése és az, hogy erről a lakosság is tájékoztatást kapjon, akár az országos médiumokon keresztül: „kérjük x település lakosait, hogy hangoljanak az y frekvenciára”. Hisszük, hogy egy ilyen rádió optimális működés esetén a katasztrófavédelem számára nem pluszfeladatot jelentene, hanem nagymértékben segítené munkájukat. Bár jelen esetben ez az együttműködés rendkívül korlátozott mértékűnek volt mondható, a Szabad Rádiók Magyarországi Szervezetének harmadfél hónapos „akciója” bebizonyította, hogy egy ilyen rádió még teljesen civil összefogással, önkéntesek bevonásával is elindítható, akár egyetlen éjszaka alatt is felállítható, működtethető és valódi helyi, közösségi funkciókkal és tartalommal tölthető meg.

„Akik lent voltunk, más emberként jöttünk haza. Találkoztunk a tragédiával, azzal az emberi szenvedéssel, amit a hétköznapokban nem látsz, részt vettünk az életükben, és közvetlenül tapasztaltuk, hogy igenis minden segítségre szükségük van.” (Pogány György e-mail üzenete, 2010. okt. 22.)

A rádió(k) működtetésében kb. 60 fő vett aktívan részt. A fenti szövegben tudatosan kerültem bármelyikük név szerinti említését, mert ha bármelyikőjüket kihagynám, hibát követnék el: mindenki egyformán fontos és kihagyhatatlan része volt a rádió működésének. A munkatársak teljes névsora olvasható a <http://www.kozoshullamhossz.hu/index.php/rolunk> oldalon. Megemlítem azt is, hogy a fenti beszámoló a devecseri stúdió vezetőjének tollából származik; az ajkai stúdió szemszögéből nézve a történet sok eleme bizonyosan máshogy fest.

Irodalom

- Benedek Gergő, Gosztanyi Gergely, Hargitai Henrik (2007): *Kisközösségi rádiós Magyarországon: az első három év. Civil Szemle*, 3–4.
- Burnett, John (2010): *Haitians Find Lifeline In Local Radio Station*. NPR, January 25, 2010
- Csabai Gábor (2010): A Közös Hullámhossz Rádió és képzési program 2010. In: Walter András (szerk.): *Kisközösségi rádiózás a hazai gyakorlatban*. Budapest: Szabad Rádiók Magyarországi Szervezete, 104–109.
- Gosztanyi Gergely (2007): *Kisközösségi rádiók Magyarországon*. Budapest: Civil Rádiózásért Alapítvány.
- Hargitai Henrik (szerk.) (2004): *Kisközösségi rádiósok kézikönyve*. Budapest: Szabad Rádiók Magyarországi Szervezete.
- Hargitai Henrik (2009): *Légyveszély a rádióban: a veszélyhelyzeti tömegkommunikáció egy különleges esete*. Kézirat, 15 o.
- Hargitai Henrik (2011): A helyi rádió szerepe veszélyhelyzetben. Belügyi Szemle, megjelenés alatt.
- Hargitai Henrik és Ferenczi Tünde (2010): Helyzetjelentés a kisközösségi rádiókról 2010. In: Walter András (szerk.): *Kisközösségi rádiózás a hazai gyakorlatban*. Budapest: Szabad Rádiók Magyarországi Szervezete, 10–52.
- Maes, Marc (2010): *Rapid Response Radio for Haiti*. www.rwonline.com Utolsó letöltés: 2010. 08. 03.
- Montez, David (2010): *The Role of Media in Humanitarian Crises: Potential Lessons from Haiti*. Audience Scapes, June.
- Péterfi Anna–Péterfi Ferenc (2009): *Hogy rátaláljunk a helyi közösségek hangjára*. Budapest: Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet.
- RadioLive 2011: *Rádió Live élő adás, Christchurch, Új-Zéland, 2011. február 22–23.*

CIVILEK A MIKROFON MÖGÖTT

Velics Gabriella

Mióta újságírás az újságírás, két alapelv ütközése figyelhető meg: az egyik tábor szerint az újságírás szakma, amely tanítható, a praktikus fogások átadhatók és gyakorlással fejleszthetők. A másik tábor szerint az újságíráshoz „istenadta tehetség” kell, újságírónak az ember születik, azt vagy képes csinálni vagy meg se próbálja. Az utóbbi évek hazai felsőoktatásának egyik sikerága a kommunikáció szakosok képzése, ha arra gondolunk, hogy közel 20 különböző egyetemen és főiskolán lehet ezen a szakon tanulni, és a hallgatói érdeklődés évről évre töretlenül növekszik. A tanulmányoknak nem célja, hogy feltárja, milyen motiváció rejtezik e szakválasztás mögött, de célja, hogy bemutassa azt a dilemmát, hogy valójában honnan érkezik az utánpótlás a szerkesztőségekbe, és vajon lehetséges-e az átlépés a civil médiából a „for profit” médiába. Mindezen kérdések a civil rádiózás témakörén keresztül kerülnek feldolgozásra.

Az önkéntesség fokozatai: kontár, amatőr, szakember

Elvi dilemma, hogy a szerkesztőségekben (akár civil médiáról akár nem civil médiáról beszélünk) az önkéntes segítő szükségképpen (fogalmilag) amatőr, dilettáns, szakmai szempontból képzetlen, szoros felügyeletre szoruló, a közszolgáltatásokat kiegészítő civil vagy csupán a foglalkoztatás jogviszonyában különböző, egyenrangú, segítő partner. Ugyanígy dilemma, hogy egyáltalán létezik-e fokozatosság: mindenki kontárként érke-

zik-e? (Tudom, hogy nem.) Minden kontárból lesz-e amatőr, és majd az amatőrök eljutnak-e a szakember szintig? (Nem mind.) Egyáltalán ki számít szakembernek: akinek papíra van vagy aki több éve csinálja, és mennyi az a több év?

Úgy tűnik, a média kétszínű világában egyrészt megkövetelik a szakmaiságot, ugyanakkor szinte nem tulajdonítanak jelentőséget annak, hogy a médiamunkás honnan, milyen háttérrel érkezik. Lehet, hogy az utcáról sétál be, vagy ismerős hozza be, pályázik, saját nevelés, média szakot végzett, más diplomás pályaelhagyó, nagyon vegyes a kép.

Péterfi Ferenc (2003), a Civil Rádió vezetője, szerint az önkéntes segítők nemcsak jóindulatú kontárt jelenthet, hanem megszerzett ingyen szaktudást is. Én ellenben úgy gondolom, hogy – a szituációt Bourdieu alapján szemlélve – nem elhanyagolható a szakmai mező szereplőinek álláspontja, akik a rádiós mezőt uralva a legritkább esetben sorolják a kisközösségi rádiósokat az „igazi rádiósok” közé. Az „igazi” rádiósok körébe sorolom a közszolgálati rádiókat, a közműsor-szolgáltató rádiókat és a kereskedelmi rádiókat, míg a „nem igazi” rádiósokhoz sorolom a kisközösségi rádiósokat. Kutatásaim során megállapítottam, hogy szerte az országban a kereskedelmi és a közműsor-szolgáltató rádiók munkatársai is gyakran komolytalan szereplőnek tartják, egyfajta elnéző és lesajnáló attitűddel viseltetnek a közösségi rádió felé, még ha nyilván nem is látnak benne konkurenciát, de partnert is csak nagyon ritkán – tisztelet a kivételnek. Még akkor is kialakul ez a fajta nézőpont, amikor az érintettek is sokszor egy ilyen közösségi rádióban kezdték rádiós karrierjüket. Ahogy átkeverülnek a profik közé, természetsszerűleg változik a nézőpont. Nincs is ezen miért csodálkozni. De miért történik ez, mi az a vonal amely elválasztja egymástól a rádiósokat, hatva így a civilek megítélésére is? A választóvonal szerintem a szakmaiság és a minőségi működés területén tapasztalható. A kisközösségi rádiók sok támadási felületet hagynak nyitva a nem pontos műsorkezdéssel, a gyakori műsorváltozással, a nem 24 órás adásokkal, a nyelvileg és beszédtechnikailag kevésbé képzett megszólalókkal és műsorvezetőkkel. Ez is része annak a civilségnek és a szabad rádiózás alapelveinek megfelelő működésnek, amelynek okairól és hátteréről a rádióhallgatók vajmi keveset tudnak, így nem csoda, ha a közönség egyféle mércével mér, és ami „ciki”, arra rögtön érzékenyen reagál. A helyzetből legalább kétféle kiút mutatkozik: vagy megtanítjuk az embereket civil rádiót „másként” hallgatni, vagy olyan színvonalú műsorokat kell készíteni hogy az bármely rádióval felvegye a versenyt.

Az önkéntesekkel való médiamunka egyik legfontosabb része a motiválásuk, a megtartásuk. Ingyen dolgozik, szabadidejét, szaktudását, kapcsolatait felhasználva segíti a befogadó szervezetet. Motiváló tényező lehet a csapatban kialakult összhang, összetartás, a valahová tartozás érzése. Egykori tanítványom több civil médiumnál megfordult, 2000-ben a Civil Rádiónál, 2003-ban pedig a Budapest Televíziónál dolgozott műsorvezetőként, az ő visszaemlékezései alapján érdemes megfigyelni a médiában foglalkoztatott önkéntesek motivációit és munkakörülményeit, a kontár, az amatőr és a szakember szereplők egy médiumon belüli keveredését.

„Ha esetleg valaki szerkesztőként, műsorvezetőként, operatőrként dolgozik, ingyenes gyakorlatra tehet szert. Ha a mikrofon mögött dolgozik, esetleg képernyőn is látható, az elért ismertségét később anyagilag is tudja kamatoztatni. A nonprofit médiában dolgozó fiatalokat (10-32 éves korig) a szereplés motiválja. Tulajdonképpen semelyik műsorvezető sem tanulta a szakmát, de rokonszakmát se. A Fix TV-nél a kamerák előtt

is civilek maradnak. A közönséggel lévő kapcsolatuk interaktív, interneten, telefonon, sms-üzenőfalon keresztül; népszerűségük ennek tudható be. A speciális műsorok vezetőit az adott területen elért ismertség anyagiilag is kompenzálja az „ingyen munkáért”. A tinik meg elbohóckodnak és menők lesznek a suliban. A Budapest TV-ben a műsorvezetők többnyire profi színészek, bár itt is az a helyzet, hogy az állandó technikai személyzetet kivéve majdnem mindenki ingyen dolgozik. A színészek elsősorban azért, hogy képernyőn legyenek és több helyre hívják őket előadóművészként, ennek a helyzetnek a kihasználásában ők profik. A kezdeményezések, az ötletek jók, de a kivitelezés terén a csapatmunka hiánya miatt adódnak problémák. A motiválást elhanyagolják, a kreativitás alábbhagy a kontár önkényuralmi rendszer korlátlan hatalma miatt. Egy idő után már a fásultság az úr. Dízlettervező az nincs, de még kellékes sem, aki bekészíti a soros díszletet, amelyik operatőr éppen ráér, bekészíti, de mivel ők nem cipekedni szerződtek, a kevés fizetésükért nem fognak plusz munkát végezni. A műsor szerkesztését papíron a fogorvos végzettségű igazgató, a helyszínen pedig a hangtechnikus végzettségű személy kénye-kedve, aznapi hangulata befolyásolja. Ők dirigálják az operatőröket is. Tehát az ingyen közreműködő, sőt anyagi áldozatot hozó szakemberek munkáját kontár amatőrök bírálják felül. Anyagi áldozaton azt értem, hogy közlekedési hozzájárulás nélkül utaznak a stúdióba vagy más forgatási helyszínre, a saját telefonjukat használják a műsor összeállításához, megbeszélésekhez. De, fogcsikorgatva sokan akkor is maradnak, mert elmondhatják, hogy egy tévénél dolgoznak.

Amennyire látom, a kereskedelmi és közszolgálati médiában az „ingyen” munkát az „önkéntes gyakornokok” végzik. Őket az inspirálja, hogy kéznél legyenek, ha az intézményben üresedés lenne, hiszen ők már ismerik a rendszert, ismerik az ő munkájukat is, nem kell külön betanítani egy új embert. Nekik helyzeti előnyük van.

Vagyis a médiában nincs „ingyen munka, csak önként vállalt munka.

Nincs ingyen jótékonykodás, csak önzés.

Nincs ingyen „hasznosságtudat”, csak karrier.

Nincs ingyen „csapatmunka”, csak „ÉN” van.

Nincs ingyen haver, csak konkurencia.”

Vagyis újra azt a következtetést lehet levonni, hogy vannak az elvek és az elmélet, és a gyakorlat ennek akár végletesen ellentmondóan is működhet. Nem lehet szó nélkül elmenni e jelenség mellett, mely évek óta teszi próbára a médiaoktatásban érdekelt feleket. Az egyetemi kommunikáció és média képzések elméleti órái legjobb esetben egy ideális szerkesztőségi munkára és alapos szakmaiságra készítik fel a hallgatókat. Azok aztán kikerülve a valódi szerkesztőségekbe szembesülnek azzal, hogy a dolog nem úgy működik, neki nem ezt tanították, ő erről sose hallott, azt sem tudja hogyan vannak a dolgok „igazából”. Az elégedetlenség minden résztvevő oldaláról tapintható: a gyakornok hallgató elégedetlen az egyetemi képzéssel mely nem az igazi életre készíti fel, a szerkesztőség elégedetlen a kapott gyakornokkal és rajta keresztül a képzés színvonalával, az oktató elégedetlen amikor a munkája értékét vonják kétségbe és amikor azt tapasztalja, hogy a média területén bárki munkát kaphat függetlenül attól, hogy van-e bármilyen szakmai alapja. Majd megtanulja – mondja a szerkesztőség – mi bárkiből tudunk faragni médiamunkást.

Ez alapján viszont úgy érzem: tarthatatlan a szakmai mező álláspontja, hogy a közönségi rádiós nem igazi rádiós. Hiszen nincs különbség: ő is az utcáról jön, és megtanulja.

Az ideális önkéntes alakjának körvonalazása

A közösségi rádiók szempontjából érdemes megvizsgálni, az önkéntesség kérdését: azt, hogy egy anyagi javak értékközpontú társadalomban miért vállalnak az emberek önkén-

tes munkát egy médiumban, mennyi időt fordítanak erre és főleg kiből állhat az önkéntesek köre. Ez a vonal annyiban tartozik a tárgyhoz, hogy az önkéntesek nélkül a civil rádiók léte kérdőjeleződik meg, hiszen – leszámítva a legtöbb esetben csak egy-egy fő fizetett munkatársat, a rádió vezetőjét, főmunkatársat, állandó technikust vagy az egykori polgári szolgálatosokat – a médium működtetését ezek az önkéntesek végzik. Vagyis a közösségi rádiózás többnyire elképzelhetetlen az önkéntesek munkája nélkül, ezért mindenképpen indokolt áttekinteni az önkéntes munkát vállaló emberek motivációit, tevékenységi köreiket és szociológiai jellemzőit.

Az önkéntesség fogalma kapcsolódik a proszociális viselkedés, az altruizmus, a szolidaritás, a kooperáció fogalmához és a filantrópiához is. Felfogható az emberiséggel való törődés egyik formájaként, valamint olyan társadalom létrejöttéért végzett tevékenységként, amely valamennyi ember jólétéről – senkit ki nem zárva – gondoskodik. Tudjuk, hogy az önkéntes munka igen jelentős gazdasági erőforrást jelent, aktív társadalmi részvétellel jár, fejleszti a kezdeményező és a cselekvőkészséget, a közösségi munkavégzés során erősödik a résztvevőkben a felelősségvállalás, az állampolgári elkötelezettség, a bizalom, a mások szempontjainak figyelembevétele, a kölcsönösség és a szolidaritás, valamint sok esetben lelki szükségleteket is kielégít. Árnyalja a képet Cserháti Ákos (2006:19) fogalomhasználata, aki az altruizmussal összefüggő tényezőket emeli ki, rámutatva, hogy a segítségnyújtást motiválhatják lehetséges jutalmak és akadályozhatják a költségek és kockázatok. Érvéle szerint a segítségnyújtás gyakran önmagában rejti saját jutalmát – az egyént megelégedettség tölti el mivel segített –, és az ilyen belső jutalmak sokszor erőteljesebben motiválhatnak, mint a külső nyereségek. Kuti Éva (1997/b) kiemeli, hogy az önkéntes munka képes elérni a társadalom peremére szorultakat is, miszerint az önkéntes munkában való részvétel esélyt kínálhat a társadalom perifériájára szorult különféle embereknek és csoportoknak is a bekapcsolódásra, az integrációra.

Ha arra keressük a választ, hogy az önkéntesek mennyi időt tudnak fordítani ilyenfajta tevékenységre, az időmérleg vizsgálatokat hívhatjuk segítségül (Falussy 2000), és gyorsan megállapíthatjuk, hogy egyrészt átlagosan kicsi értékkel jelenik meg az önkéntes munka (1 perc), ugyanakkor a vizsgálat módszere miatt ez nagyon csalóka is: nem látszik, hogy aki valóban végez önkéntes munkát, az akár heti 15-20 órában is megteszi, míg vannak, akik egyáltalán nem fordítanak erre szabadidejükből. A rendszerváltozás óta követhető a társadalmilag kötött idő csökkenése, a szabadidő növekedése és a fiziológiai szükségletekre fordított idő enyhe növekedése. Terestyéni Tamás (2004) a Központi Statisztikai Hivatal adataira alapozva mutatja be, hogy 1986 és 1999 között nemcsak a szabadon felhasználható idő mennyisége növekedett, hanem átalakult annak belső struktúrája is. Megállapítható, hogy a szabadidő növekedésével nyert órák és percek nem egyenletesen oszlanak el az egyes szabadidős tevékenység között, hanem jelentős hangsúly-átrendeződést tapasztalunk. Az átrendeződés nyertese a televízió, hiszen a szabadidő mennyiség növekedési ütemét több mint kétszeresen meghaladva növekedett a tévénézésre fordított idő. Az átrendeződés vesztesei az olyan társas tevékenységek mint a beszélgetés, társas szórakozás, kulturális rendezvények látogatása és az olvasás – az ezekre fordított időmennyiség jelentősen csökkent. A tanulmány témája szempontjából

két adatot emelek ki: 1999-ben a szervezeti tevékenységre napi 2 perc, a rádióhallgatásra átlagosan napi 5 perc jut a vizsgált 15–74 éves népesség körében. Egy évvel később (Harcza–Sebők 2002) még markánsabb kép bontakozik ki: a társas tevékenységre fordított idő a férfiak esetében növekedést, a nők esetében csökkenést mutat. Az önkéntes munkával, vallásgyakorlással és szervezeti tevékenységgel töltött idő már csak naponta átlagosan egy perc (!) körül mozgott.

1993-ban amikor az első közösségi rádiók formálódtak, a felnőtt népesség 65 százaléka támogatott pénzzel, adományokkal, önkéntes munkával civil szervezeteket (Központi Statisztikai Hivatal 1995). Az átlagos önkéntes segítő ekkor havonta több mint két 8 órás munkanapot dolgozott, de azóta ez, és az önkéntes munkában részt vevők száma, valamint az általuk termelt érték csökkenőben van (Bíró 2004:55).

Az önkéntes munkát végzők és az adományozók többnyire eltérő magatartást mutatnak, de van egy hasonló vonásuk: akcióikból feltűnően hiányzik a rendszeresség. Az önkéntes segítők kétharmada, az adományozók háromnegyede csak alkalmatosan nyújt támogatást. A nemzetközi és országos hatókörű szervezetek jobban vonzzák a pénzádományokat, az önkéntes munka pedig inkább koncentrálódik a helyi közösségekre. Az önkéntes segítőkre vonatkozó megállapítások: tevékenysége inkább koncentrálódik a helyi közösségre, munkáját közérdekűnek tartja és a tevékenységi keretét az esetek többségében a település vagy a kisebb lakókörnyezet jelenti.

Czike Klára (2001) vizsgálatai alapján már a 2000-es évek elején látható volt, hogy a jótekonysági magatartás szoros összefüggést mutatott az állampolgárok társadalmi-demográfiai jellemzőivel. Az akkori megállapítások szerint: A nők jobb adományozók voltak, de kevésbé végeztek önkéntes munkát. A legjobb adományozóknak a 30–60 év közöttiek, a legjobb önkéntes segítőknak a 18–50 közöttiek mutatkoztak. A konszolidált, teljes, kétgyermekes családban élő, magasabb iskolai végzettségű felnőttek bizonyultak pedig a legjobb adományozóknak és önkéntes segítőknak. A magasabb presztizsű foglalkozások intenzívebb adományozási tevékenységgel és az önkéntes munkában való nagyobb részvételi hajlandósággal jártak együtt. A jótekonysági magatartás és a jövedelmi helyzet között könnyen belátható összefüggés – azaz, hogy a háztartásban milyen magas az egy főre jutó jövedelem – nemcsak az adományozókat, hanem az önkéntes segítők arányát is befolyásolja. Bartal Anna Mária 2010-ben a „Magyar Önkéntesek Motivációinak Vizsgálata” című kutatási programban tárta fel a hazai helyzetet. A vizsgálat eredményei (Bartal–Kmetty 2010) alapján a tipikus magyar önkéntes olyan 18–45 év közötti házaspár, két gyermeket nevelő nő, aki a magyar átlagnépességhez képest magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik, és aktív munkavállalóként átlag feletti keresettel rendelkezik.

Az önkéntesmotivációk között az élen az értékek motivációs faktorok álltak azt mutatva, hogy az önkéntesek fontos társadalmi értékvesztésként élik meg a forrás és támogatások hiányát és ez motiválja őket az önkéntes tevékenységre. Ezt követték az elismerés és a szociális interakció motivációs faktorok, jelezve, hogy az önkéntes az elismeréshiányos és kapcsolathiányos mindennapokból a közösségi munkán keresztül juthat ellensúlyokhoz. Tanulmányom szempontjából fontos kiemelni a karrierfejlesztés motivációját, hiszen a hazai kisközösségi rádiók egy része éppen felsőoktatási környezet-

ben dolgozik, ahol ez nem elhanyagolható szempont, illetve tanulmányom utolsó fejezetéhez szervesen kapcsolódik. A vizsgálat azt tárta fel, hogy a karrierfejlesztés mint motiváció a teljes mintában a legutolsók között, míg a 18–25 évesek körében az ötödik helyen szerepelt, elsősorban kapcsolatépítési lehetőséggel és képességek elsajátításával indokolva. Általában persze ritka, hogy önkéntes munkával foglalkozási karriert lehetne elérni, de nem lehetetlen; mint ezt az egyetemi rádiókban végzett önkéntes munka mutatja, ahol a többéves rádiós tevékenység a szakmai fogások elsajátításán és a kapcsolatépítésen túl feltétlenül jó referenciaként szolgál a fiatal pályakezdő munkavállalók számára.

A fenti empirikus vizsgálatokból nyert kép azt sugallja, hogy az ideális önkéntes élénk társadalmi életet élő, közügyek iránt érdeklődő és aktív polgár, aki értékrendjében és életminőségében a polgári hagyományokat követi. Nyilvánvaló, hogy ennek az ideáltípusnak a valóságban nálunk nincsen tömeges realitása, és az önkéntesek hazai népességben belüli arányának változása egyik értelmezési keret szerint sem mutat kedvező képet.

Mint a fentiekből látható, ma Magyarországon az önkéntes munkát vállalók aránya és a közösen megoldott feladatok mennyisége elmarad a kívánatos szinttől. Ennek okait több irányban is kereshetjük. Egyrészt a családon belül hiányzik a pozitív társadalmi minta: ennek generációs történelmi és anyagi okai is vannak (Kuti 1997/a), ma pedig az emberek pénzkeresésért vívott küzdelme a meghatározó életélmény, és mindez a civil szférában a megfelelő emberi erőforrások hiányához vezet. Az önkéntességnek a média nyilvánosságban való növekvő megjelenése vitathatatlan, azonban a megjelenések szórványosak és szinte csak kampányokhoz kötődnek. Valószínűleg nem tesz jót a hazai civil szférának a problémáik egysíkú tematizálása sem, mely alapján egy olyan médiakép alakul ki róluk, hogy állandóan pénzhiányban szenvednek, érdekérvényesítésükben gyengék vagy sikertelenek. Mindezek összesen eredményezhetik, hogy a civilségnek így hazánkban nem túl erős a társadalmi súlya, ennek hiányában a média és a politikusok kevésbé tartják fontosnak az önkéntesség propagálását vagy partnerként való elfogadását.

Az ideális önkéntes rádiós motivációi

Az önkéntes munka indítékairól több hazai kutató is hasonló nézetet vall (Czike–Bartal 2004, Bartal 2010). A különböző felmérések során az adományozók és az önkéntesek válaszaiból megállapítható, hogy a tevékenységből fakadó jó érzés, a segítségnyújtás öröme volt a legfontosabb indíték. Az önkéntes munkával kapcsolatos döntéseknek fontos tényezője volt a szervezet iránti bizalom, illetve az, hogy munkájukkal valamilyen konkrét cél elérését kívánták segíteni. Bartal Anna Mária (2009, 2010) legfrissebb átfogó vizsgálata az önkéntesség rejtett motivációiként az örömforrás jelleget, a közösséget (amihez jó tartozni) és a szereplők közötti partneri viszonyt tárta fel.

Cserhádi Ákos – jelenleg a Civil Rádió ügyvezetője – az önkéntesség motivációiról írt tanulmányában az önkéntes segítő személy pszichológiai mozgatórugóiról kapunk képet (Cserhádi 2006:22–28). Az általa kapott eredményeket olyan módon veszem sorra, hogy zárójelben feltüntetem az egyes faktorokra való utalások százalékos arányát, valamint a

faktorokat saját, Vas megyei közösségi rádiók körében végzett kutatásaimból példákka, kiegészítésekkel látom el.

1. a pozitív munkahelyi körülmények hiánya, sikertelenség (94%):

Számtalan munkavállaló nap mint nap kénytelen alkalmazkodni és igényeit alárendelni a megélhetését biztosító munkának. A munkahelyi viszonyok instabilitása, a szükségből végzett munka eredményének, céljának a dolgozóktól való eltávolodása, a munkával kapcsolatos visszajelzések hiánya jelenik meg ebben a faktorban. Az önkénteseknek fontos, hogy munkájuk „konkrét és látható eredménnyel bírjon”, az „ne csupán papírtologatás legyen”, valóban sikerként éljék meg a tevékenységet. A Rádió Cellnél és a Berzsényi Rádiónál hangsúlyosan találkoztam ezzel a motivációval: mindkét helyen az alkotói szabadságra és kreativitásuk kiélésére vágyó egyének jelentkeztek önkéntes rádiósna, ahol a szerkesztőségben belül jó munkalétkörre és a direkt vezetői utasítás helyett együttműködésre irányuló vezetői stílussal találkozhattak.

2. munkahelyi hierarchia (66%):

Az önkéntesek a kollegiális, baráti légkört tartják az ideálisna, ám ez főállásukban többnyire nem találkozik a valósággal, a fizetett munkahelyükön a főnök-beosztott viszonyt jellemzően „katasztrofálisna” értékelték. A közösségi rádiókban egy csoport dolgozik együtt, ahol bár van vezető, de velük jellemző a kollegiális, illetve baráti viszony. Az egyenlőség egyik megnyilvánulása a kortól és szereptől független megfigyelhető tegeződés, amely például a Berzsényi Rádióban abban is megnyilvánul, hogy a rádiósok és egyetemi oktatóik között olvad a formális távolság, az oktatók részéről felajánlott tegeződést azonban a hallgatóknak nehéz megszokni, így divatossá vált körükben a „Szia Tanárnó!” forma alkalmazása.

3. a megbecsülés igénye (35%):

A fizetett munka sok esetben csak a munkabérral tudja motiválni a dolgozót, holott az egyének az elvégzett munkájuk megbecsülésére, valamint munkatársak közötti emberi megbecsülésre is vágnak. „A legrosszabb, amikor se pénz, se megbecsülés.” – mondat hűen tükrözi a kétféle igényt. A vasi közösségi rádiókban azt tapasztaltam, hogy a munkatársak megbecsülése egyrészt szóban fejeződik ki, dicséretet kapni egy jól elkészített műsorért, köszönetet kapni azért mert bejött és velük töltötte az időt a műsorban teljesen általános. Másrészt előfordulna olyan közösségi alkalmak, amikor a legjobbakat külön kiemelik, esetleg megjutalmazzák, „a hónap legjobb műsorát készítette” a hallgatók szavazata alapján, vagy felterjesztik valamilyen díjra.

4. a segítségnyújtás igénye (28%):

Az önkéntesekben természetes igényként létezik a segítségnyújtás, a jótékonykodás. A közösségi rádiókban főként olyan példát láttam erre, hogy azok az emberek, akik a munkahelyükön is ebben a körben mozognak, szívesen folytatják a segítő, vagy jelen esetben inkább tanácsadó munkát a műsorokon keresztül is. A SzóKöz Rádiónál találkoztam szakápolóval, aki műsorában a házi gyógyítás praktikáiról beszélt, magyartanárral, aki nyelvhelyességről szóló műsort vezetett; ügyvédnővel aki nyolc éven át vezette a jogi tanácsadó műsort, ők mintegy a rádió által szélesítették azt a kört, melyen belül tudásukat megoszthatták.

5. *beteljesítetlen életút (22%):*

Az önkénteseket motiválhatja az, hogy bár nem válhattak egy szakma profi képviselőivé, az önkéntes szervezetben mégis ahhoz nagyon hasonló szerepet vehetnek fel. A közösségi rádiók önkénteseire elég jellemzőnek találtam ezt a faktort: pl. a „valódi rádióba” (helyi kereskedelmi rádió) nem vették fel dolgozni, így átjött a kisközösségibe; vagy a SzóKöz Rádióban zenei szerkesztői posztig eljutott hétvégi disc jockey. Mindkét esetben számukra érzékelhető státusugrás következett be, mely megelégedéssel töltötte el őket.

6. *misztikus, vallási látásmód (78%):*

Az önkéntesség sok esetben kapcsolatba hozható a vallásos hittel, a tevékenységük eredményeként kapható túlvilági vagy sorsszerű jutalommal, de akár a vezekléssel is. Közösségi rádióban én erre a faktorra nem találtam példát. Kivéve talán a Hit Gyülekezete szombathelyi képviselőinek műsorkészítési motivációs háttere a 90-es évek közepén a SzóKöz Rádióban. Ők olyan erővel vetették bele magukat a rádiós munkába, hogy a vallási műsorokra szánt időkeretet önmagukban képesek voltak hétről hétre megtölteni, sőt műsoridő-bővítést is szerettek volna elérni. Erőfeszítésük nem járt sikerrel, mert mikorra a vallási közösségek közül már csak ők maradtak a műsorsávban – a rádió vezetői félve attól, hogy a közvélemény a SzóKöz Rádiót a Hit Gyülekezete rádiójaként azonosítja – megszüntették a műsort.

7. *múlttal kapcsolatos sérelmek (18%):*

Az előző rendszerrel kapcsolatos sérelmek is motiválhatnak arra, hogy az egyén az önkéntes munka kapcsán mintegy bebizonyítsa magának és másoknak is, hogy arra a munkára képes, holott nincs papírja róla, nem tanulhatta. Közösségi rádióban én egy ilyen nyugdíjas korú személlyel találkoztam, aki származása révén a múlt rendszerben nem tudott értelmiségi pályára menni, a SzóKöz Rádióban önálló zenei műsort vezetett.

8. *intézményekkel kapcsolatos szkepticizmus, ellenállás (88%):*

Az állami intézményrendszerrel, annak működési hatékonyságával szembeni erős szkepticizmus mutatkozik meg ebben a faktorban; a siker, a kézzelfogható eredményesség hiányát róva fel. Az önkéntesek úgy érezhetik, munkájuk – mely egyébként nagyon közel áll az állami feladatokhoz – sokkal eredményesebb a hivatalos szervekénél. Ez nagyon jellemző hozzáállás: a közösségi rádiósok szerte az országban műsoraikat hiánypótlónak, a nagy országos rádióadók témaszegénységére és a kereskedelmi rádiók egysíkú zenei kínálatára adott válaszként fogalmazzák meg. A Triangulum Rádió indulásakor pillanatok alatt az egyik legsikeresebb műsor a Dobszerda lett, melyben az őrszentpéteri önkormányzati üléseket közvetítették vágatlanul, ahogy az a hivatalban elhangzott. A rádió helyi közéleti tevékenysége kezdetben persze nem volt zökkenőmentes. Itt a helyi közéletbe belebeszélni, valamit a nyilvánosság előtt megvitatni, kritizálni, elemezni elég szokatlan volt. Nem mintha az itt élő embereknek ne lett volna véleményük korábban is a település vezetőiről, a folyó ügyekről, a helyzetről, ezt a kocsmában mindig meg is beszéltek. De, hogy az addig is nyilvános önkormányzati ülések során elhangzott gondolatokat vissza lehet hallgatni a rádióban, ez merőben szokatlan dolog volt. Annyira, hogy amikor a felvétel tényleg nyilvánosságra került, a rádiósokat kitiltották az ülésekről! (Valahogy úgy képzelte az önkormányzat a témák nyilvánosságra hozatalát, hogy majd meg-

jelenik az újságban amit ők jónak látnak, persze csak a jegyzőkönyvből kimásolt szövegként. De, hogy még kommentárt is fűznek hozzá?!) Végül a rádiósoknak egy törvényi passzust kellett igazolásként elővenniük, hogy ami tesznek az normális dolog. „A rádió e téren olcsóbb mint az újság, és persze a dolog védhetetlen: odamegyünk, felvesszük, leadjuk.” – fogalmazott Sülyi Péter, a rádió vezetője (Velics 2008:467).

9. szociális érzékenység (74%):

A társadalmi problémákat a vagyon igazságtalan elosztására visszavezető gondolat bújik meg ebben a faktorban, mely úgy is kifejezésre jut, hogy „a gazdagok vagyonszerzésének következménye a szegénység”. A közösségi rádiósok motivációiban én csak úgy találok ezzel a tényezővel, hogy a szociális érzékenység a rádióműsor témájában, tartalmában jelent meg.

Az önkéntes rádiósok körében végzett empirikus vizsgálatok eredményei

A nemzetközi példákból hármat ragadok ki: Ausztrália, az Egyesült Királyság és Írország közösségi rádiósaira vonatkozó felmérésekből válogattam adatokat.

Ausztráliában 2001-ben közel 200 közösségi rádió működött, egynegyedüknél az önkéntesek száma meghaladta a 100 főt, átlagosan 65-70 főt mozgatnak (Forde-Foxwell-Meadows 2001). Legalább 20 ezer ausztrálra lehetett azt mondani, hogy önkéntesként rendszeresen részt vesz a közösségi rádiók munkájában. Érdekes, hogy a rádiók 30 százaléka egyáltalán nem alkalmazott fizetett munkatársat, további 35 százalék pedig csak 1–3 főt, akik főként az adminisztratív és pénzügyi feladatokat látták el. Az önkéntesek legnagyobb számban persze a műsorok elkészítésében és prezentálásában vettek részt. A rádiók 99 százaléka tart tréninget az önkénteseknek: közel fele formális módon, másik fele informális módon végzi a felkészítést. Egy évben állomásonként 20–40 fő képzése folyik, a képzések hangsúlyos pontja természetesen, hogy az újonnan jöttek megismerjék az állomás és a közösségi rádiózás „szellemiségét” (Velics 2005:174), adásmenetét, működési struktúráját, 75 százalékuk interjútechnikákat is tanít, de ami talán meglepőbb, a magyar gyakorlattól (Péterfi–Péterfi 2009) szokatlan módon 80 százalékuk tart képzéseket médiajog, számítástechnika vagy digitális műsorkészítés témakörökben is.

A brit közösségi rádiózást bemutató OFCOM jelentés 2009/2010. évi adatsora mutatja (OFCOM 2009–2010), hogy egy ottani közösségi rádiónál átlagosan 75 önkéntest mozgatnak, persze a szórás elég nagy, a több mint 180 állomásnál van ahol egy, van ahol 300 önkéntes rádiózik. A közösségi rádiók által előállított műsoridő havi átlagban 170 000 óra, évente több mint 2 millió műsoróra.

Írországban tavaly négy közösségi rádió részletes vizsgálata (Gaynor–O’Brian 2010) során arra derült fény, hogy önkénteseik száma 60–150 között van, mindegyik rádiónál arról számoltak be, hogy az önkéntesek fele hetente legalább egyszer közreműködik a műsorokban, és jellemzően ott van körülöttük még egyszer legalább ennyi önkéntes, aki akkor jön, ha direkt segítségre van szükség egy helyzet vagy kampány esetén. A rendszeres önkéntesek változatos feladatokban vesznek részt: lehetnek a rádiót működtető tes-

tület tagjai, műsort készíthetnek, adminisztratív vagy akár kutatási feladatokat vihetnek, honlapot gondoznak, vagy éppen adományokat gyűjtenek és a pénzügyi háttér megteremtésén munkálkodnak. Megfigyelhető, hogy a négyből csak az egyik rádiónál voltak olyan sokan az önkéntesek, hogy „sorban állás” folyt a felszabaduló műsoridőért, más rádiók arról számoltak be, hogy nehéz heti rendszerességgel elkötelezett önkénteseket találni, illetve az önkéntesek szívesen készítenek zenei műsorokat, de a beszélgető, szöveges tartalomra épülő műsorokhoz nehezen találni embert. Több résztvevő beszámolt arról, hogy érdeklődésük a közösségi rádiózás irányában egyfajta karrierbefektetés, az itt nyert gyakorlatot később közszolgálati vagy kereskedelmi állomásoknál szándékoznak kamatoztatni.

A hazai önkéntes rádiósokkal kapcsolatos vizsgálatok közül hármat szeretnék bemutatni: Cserhádi Ákos 2003-ban végzett vizsgálatát a Civil Rádióban (Cserhádi 2006:31–32), Gosztanyi Gergely 2007-ben végzett vizsgálatát a hazai kisközösségi rádiók körében (Gosztanyi 2007), és a zárófejezetben részletesen bemutatom a Berzsenyi Rádióban 2005-ben (Velics 2008:477–485) és 2010-ben általam lefolytatott SWOT analízis eredményeit.

A Civil Rádiós műsorkészítőkkel (hat nő és négy férfi, hárman a 20–30-as korosztályból, öten a 30–50-es korosztályból voltak, ketten pedig nyugdíjasok) készített interjúk eredményei közül a tanulmány témája szempontjából releváns pontok a következők (Cserhádi 2006:31–32):

- Az interjúalanyok elismerték, hogy kreatív munkát végeznek, a rádió maximális lehetőséget nyújt saját elképzeléseik megvalósítására egy olyan közösségben, ahol érezhetően nincs munkahelyi hierarchia.
- Az interjúalanyok több tényezővel szemben elégedetlenségüket fejezték ki: hiányolták a visszajelzést a rádió vezetői részéről, elégedetlenek voltak a körülményekkel és a technikával, úgy érezték nem látják át a szervezet egész munkáját, nem működik jól a kommunikációs háló.
- A motivációkat tartalmazó válaszokból kitűnt, hogy a hiányállapotok megoldására vagy afelé vezető útként jelent meg a rádiós tevékenység. Ilyen tényezők voltak a magányosság, a nyugdíjaskor feleslegesség érzete, az alkotási vágy kiélése, a közösséghez tartozás, a fontos dolog melletti elköteleződés.

Cserhádi Ákos (2006:33) meggyőzően érvel amellett, hogy mindenki más életvezetési probléma miatt választja a rádiót. „... A magányos a közösséget keresi, az önmegvalósító és az alkotó a lehetőséget; a munkafolyamatból kiesett, a nyugdíjas a rendszeres feladatokat és a munkán keresztül önmaga jó értelemben vett fontosságát, a befogadásra váró személy pedig a külső jelvényekkel ellátott nagycsoport befogadását és a csoportot” – így a közösségi rádiónak és a közösségi rádiózásnak erőteljes pszichológiai kiegyensúlyozó szerepe van.

A vizsgált témához közelebb visz a Civil Rádiózásért Alapítvány kérdőíves kutatása is, melyet 2007-ben a legalább három hónapos működési tapasztalattal rendelkező kisközösségi rádiók körében zajlott (Gosztanyi 2007). A kutatás szerint minden rádió foglalkoztatott önkénteseket, a toborzásuk és utánpótlásuk Budapesten és két egyetemi köz-

pontban megoldott volt (akár 50 fő felett), míg a kisebb falvakban vagy városrészekben nehezebb és csak kisebb létszámú (5 fő alatti) önkéntes rádiós volt a jellemző. Az önkéntesek minden életkori csoportból jöttek, legtöbbször 18–30, illetve 30–50 közöttiek, de volt 14 év alatti rádiócsoporthoz is, sőt az egykori Sirius Rádiónál minden önkéntes 50 év feletti volt! Az önkéntesek toborzása a rádió saját műsoraiban vagy honlapján történt, vagy „az ismerősöm ismerőse szöveg egyik ismerősének” szájhagyomány útján. Az önkéntesek számos juttatást kaptak, ezek egy része akár anyagi jellegű is lehet (pl. útiköltség). A legtöbb helyen saját rendezvényeket, bulikat tartottak, vagy rádiós képzéseket nyújtottak tagjaiknak, esetleg különféle kitüntetésekkel adták. Stábgyűlést hetente vagy havonta tartottak, melyen az önkéntesek teljes joggal vehettek részt. Az önkéntesekkel való médiamunkának előnyeiként sorolták fel, hogy az önkéntes új ötleteket hoz, lelkes, eredeti, megvalósítható a sokszínűség, a naprakészség, a változatoság, mindez szolidáris, együttgondolkodó közösségi szellemben. Hátrányként a pontatlanságot, megbízhatatlanságot, a műsorok elmaradását, a motiválási nehézségeket, a felelősségre vonás lehetetlenségét, szakmai felkészületlenséget említettek.

A Berzsényi Rádió elemzése SWOT analízis segítségével

A Berzsényi Rádió a Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központjának kis-közösségi rádiója, egész Szombathely területén fogható a 98,8 MHz-en és online is hallgatható a www.berzsenyiradio.hu oldalon. A rádió közel hat éve szolgálja a kommunikáció szakosok egyetemi képzését, és az egyetemi nyilvánosság részeként is fontos szerepet tölt be. Szlogenje: Berzsényi Rádió – Az egyetem hangja. Mivel a rádió életében a létrehozása óta jelen vagyok – 2007-től vezetői feladatokkal is – folyamatosan foglalkoztat, hogyan lehetne hatékonyabban és jobban működtetni ezt az egyetemi rádiót.

A 2005. április 5-i hivatalos első adásnap óta még csak alig telt el néhány hét, amikor a félév végén, miután a rádiózó hallgatók megkapták az indexbe a jegyüket, egy a Berzsényi Rádióval kapcsolatos SWOT analízisre kértem őket, hogy felmérjem a rádió működtetésének első félévi tapasztalatai alapján kialakult helyzetet. Mindannyian válaszoltak, azaz 51 hallgató tapasztalatait tudtam mérni, köztük voltak az önkéntesek is. Ezt a SWOT analízist 2010. szeptember elején ismételttem meg, azaz 5 év működés után újra képet kaphattunk arról, hogyan látják a rádiózó egyetemisták a Berzsényi Rádió erősségét, gyengeségét, lehetőségeit és a veszélyeket, ekkor 53 hallgató válaszait kaptam meg.

A második vizsgálatban is ugyanúgy jártam el, az azonos válaszok összeszámolása után a hasonló tartalmú gondolatokat kulcsszavak köré csoportosítottam, és kategóriákat alkottam. A két kutatás eredményét összesítve, egymáshoz való viszonyításban közlöm:

Erősségek:

A Berzsenyi Rádió erősségei 2005-ben és 2010-ben

2005	2010
műsorok (25 válasz)	technikai felszereltség (29 válasz)
szakmaiság (24 válasz)	gyakorlat (22 válasz)
fiatalos jelleg, diákközpontúság (24 válasz)	műsorok (17 válasz)
motiváltság (20 válasz)	baráti kapcsolat, közösség (16 válasz)
kapcsolat, közösség (17 válasz)	

A műsorok terén a hallgatók már 2005-ben kiemelték a széles műsorkínálatot, a sokszínűséget, hogy egyre több érdekes műsor készül. Értékelik, hogy szabad kezet kapnak, és önállóan készíthetnek műsorokat. A műsorok információtartalmát, a tájékoztatást szintén fontosnak tartják, ahogy egyikük megfogalmazta: „nemcsak szórakoztat, hanem emellett közérdekű, hasznos információkkal és közérdekű témákkal is szolgál”. A műsorok, mint erősség 2010-ben is szinte szóról szóra ugyanazokkal az indoklásokkal köszönt vissza.

A szakmaiság kategóriába sorolt válaszok 2005-ben a korszerű, jó technikai felszereltséggel rendelkező stúdiót említették. 2010-ben a technikai erősségek között többen említették a megújult honlapot, a műsorokat interaktívvá tevő chat-boxot. Jó páran az erősségek közé sorolták a szakembergárdát is, hogy szakmailag felkészült és hozzáértő segítségnyújtást kapnak munkájuk során: „az ott lévő emberek segítőkészsége határtalan” írta egyikük. A sok pozitívum mellett 2005-ben többen a közösségi rádiózással kapcsolatos gondolataikat is leírták: pl. „annak ellenére, hogy ez egy közösségi rádió, sok szórakoztató műsört sugároz”, illetve „ez egy hallgatható közösségi rádió, mert a műsorok nem olyan komolyak”. Úgy tűnik elképzeléseik a közösségi rádiózásról elég pesszimisták voltak, mintha a közösségi rádió valami unalmas és ósdi, hallgathatatlan valami lenne, amit nem is értenek, hogy miért kellene az egyetemen beindítani. A válaszaikban tükröződő kellemes csalódás már 2005-ben is egyfajta bizakodással töltötte el a rádióban dolgozó oktatókat.

A fiatalos jelleg, diákközpontúság legjobban talán abban az értelemben számít erősségnek, hogy itt diákok rádióznak diákoknak, ez a fiatalok hangja, és nekik szól. Ketten magabiztosan az erősségek között az első helyen említették, hogy az erősség „mi vagyunk ☺”, „mi, akik csináljuk ☺”. 2010-re már kiemelt erősségnek számít a rádió közöseteremtő ereje. Az összetartás, a kötetlen hangneme, a csapatmunka mind megjelennek mint pozitív jelzők a friss felmérésben. A rádió összehozza az embereket, új emberekkel alakíthatnak ki kapcsolatokat, beleértve a tanári kar tagjait vagy olyan közéleti szereplőket akiket a rádió nélkül meg sem mernének szólítani.

A motiváltság és a gyakorlat kategóriába soroltam azokat a válaszokat, amelyek bármilyen módon arról szólnak, hogy miért rádióznak, miben látják ennek a tevékenységnek a legfőbb értelmét. Míg 2005-ben többnyire a kreativitás és önmaga megmutatása,

kiteljesedése volt a motiváló tényező, 2010-re ezek mellett felerősödtek azok a hangok, akik úgy vélik ez a szakmai felkészülés terepe. Felsorolják, hogy ez a tevékenység jó szakmai alapot és referenciát is ad az álláskereséshez, és hogy itt még veszély nélkül dolgozhatnak, gyakorolhatják azt, amire a munkahelyükön szükség lehet. Azzal mindenki egyetért, hogy a rádióval újabb lehetőség nyílt a kommunikáció szakosoknak az elméleti tudás gyakorlatban való alkalmazására.

Gyengeségek:

A Berzsenyi Rádió gyengeségei 2005-ben és 2010-ben

2005	2010
szakmaiság (30 válasz)	hanyag diákok (23 válasz)
zene (26 válasz)	szűk adásidő (10 válasz)
ismertség hiánya (20 válasz)	marketing, reklám (9 válasz)
szervezetlenség (15 válasz)	technikai hiányosságok (8 válasz)
közösségi rádió jelleg (4 válasz)	
utánpótlás, felelősség (4 válasz)	
kommunikáció hiánya (3 válasz)	

A szakmai hátráltató tényezők közül öt év távlatában is visszaköszön a műsoridő szűkössége: „túl sok a műsor, vagy túl kevés az idő”, „kevés a műsoridő, többet is ki tudnánk tölteni” avagy „miért nincs egész nap?”. A másik szakmai gyengeség ami megmaradt, az a gépek technikai gyengesége, a sok meghibásodás. Ahogy a 2010-es felmérésben valaki egészen képszerűen megfogalmazta: „amilyen modern a stúdió, olyan rettenet a vágóterem”.

Érdekes az is, hogy mennyire önkritikusak magukkal szemben. 2005-ben is írtak már unalmas műsorokról, illetve bakikról, de ezt akkor még azzal mentgették „még kezdők vagyunk, tapasztalatlanok, ezért olykor erőltetettek vagy sablonosak a műsorok”. 2010-re ez az öntolerancia megszűnt és maradt a kemény önkritika: a műsorvezetők egy része hanyag, nem készül fel, muszájból csinálja és energiát sem fektet bele, kapkodnak műsor közben. Gyakran radikálisok: „nem kellene mindenkit mikrofonhoz engedni”, ám egy ilyen tiltást egy oktatási szisztémában nyilván nem lehet és nem is szándékozunk megtenni.

Az ismertség hiánya is egy égető probléma. A Berzsenyi Rádió bármennyire is közösségi rádióként definiálja önmagát, ha a saját szűkebb közössége sem ismeri, az nem szerencsés állapot. A diákok szerint kevesen tudnak róluk, többet kellene reklámozni. Ez a hiányosság megmaradt 2010-re is, bár időközben bővültek a rádió önreklámozási lehetőségei és a kitelepülések is meghozzák az ismertséget, még van mit tenni. A friss kutatásban többen már a városi reklámokat szorgalmaznák, szeretnének kilépni az egyetem falain kívülre is.

A zene és a stábok szervezetlensége 2005-ben még kritikus pontok voltak, a diákok fele panaszkodott a zenei felhozatal „minősége” miatt, és hogy a nagy létszám miatt lassú az információ útja, valamint, hogy a különböző műsorok készítői között nincs kapcsolat. 2010-re ezek a problémák úgy tűnik megoldódtak, vagy csak alig fordulnak elő. A fél-évente 60–70 fős létszámot már rutinosan tudjuk mozgatni, és a rendezvényeinknek köszönhetően az újak hamar beilleszkednek a közösségbe.

Lehetőségek:

A Berzsenyi Rádió lehetőségei 2005-ben és 2010-ben:

2005	2010
gyakorlati hely, karrier, önmegvalósítás (36 válasz)	nagyobb önreklám (16 válasz)
növekedés (24 válasz)	bővítés (13 válasz)
vezető médium, főiskolán belül és kívül (17 válasz)	gyakorlati hely, karrier, önmegvalósítás (12 válasz)
kapcsolat, közösség (12 válasz)	toborzás (8 válasz)
műsor (6 válasz)	

A legtöbb diák nem annyira a rádió lehetőségei felől közelítette meg a kérdést, hanem a saját lehetőségeiről beszélt, de mivel a kettő összefügg, érdemes megfigyelni, milyen pluszt látnak ők ebben. Mindkét felmérésben a túlnyomó többség a karrier elősegítéséről, a jó gyakorlati terepről írt: „kedvcsináló a pályához”, „jártasságot szerezhetek”, „rengeteg tapasztalatot szerez a rádióban az ember, és ezeket az ismereteket, szaktudást később is tudom majd használni, és ez szerintem fontos, segíti az elhelyezkedést”. Továbbá az önmegvalósítás oldalról közelítettek; saját műsorról, kibontakozásról, a szereplési vágy kielégítéséről, az önbizalom növeléséről írtak: „a hallgatók érvényesülnek, hiszen ők szerkesztik és készítik a műsorokat”.

A növekedés és bővítés kulcsszó alá rendeztem mindazokat a válaszokat, melyekben a több vagy nagyobb igény fogalmazódott meg, mint pl. adásidő növelése, több műsor, hosszabb műsorok, zenei kínálat bővítése, adáskörzet növelése. Már 2005-ben érződött a fiatalos farkaséhség: az egyik hallgató szerint „a szombathelyi kereskedelmi rádió konkurens csatornája lehetnének a délutáni órákban, ha nem csak két napon sugároznánk, kifejezettebb helyi médiumként a lakosságot is megszólíthatnánk”. De az igazi vágyott sikerrecept így szólt: „a szórakoztató műsorok hatására, a reklámok beiktatásával és sokszínű zenéssel nagyobb hallgatottságot érhet el, és így kiemelkedhet a közösségi rádiók egyszínűségéből, és közülük is vezető lesz”. De vannak, akik ezzel sem elégednek meg: szerintük 20–50 km-re kellene növelni az adáskörzetet ... ez földrajzilag már bőven Ausztriát is érintené! Érdemes megfigyelni, hogy ez a több szempontból is kielégítetlen igény milyen dacosan tartja magát körükben, ugyanakkor ennek némileg ellentmond az

a tapasztalat, hogy csak kevesen vállalnak közülük a kötelezőn túli feladatokat, terheket. Vajon mire számítanak, ki fogja realizálni ezt a lehetőséget?

A 2010-es felmérésben két markáns új elem került említésre, a toborzás és a nagyobb önreklám. Minden egy irányba mutatva, a lehetőségek terén a növekedés és láthatóság vált döntővé. Szeretnék, ha bármely szakról lehetne jönni rádiózni, (ez egyébként így van, de kevesen jönnek), és ha gyakrabban lennének kitelepülések, több egyetemi rendezvényen vagy akár városi színtereken is szeretnék a rádióval jelen lenni, főleg szórakoztatni, zenét sugározni.

A kapcsolat és a közösség újra megjelenik az erősségek után a lehetőségek között is. Legtöbben az új barátságokat, emberek, intézmények, iskola és a város közötti új kapcsolatokat említették, valamint a közösségi érzés kifejesztésében és a csapatszellem kialakításában látják a lehetőséget. Személyes hangként idézek egy választ: „olyan emberekkel is találkozhatunk, akikkel a rádió nélkül nem biztos, hogy összefutottunk volna”.

Az indulás évében a műsorok terén még abban láttak lehetőséget, ha a rádióban még több, de csak fontos információt közölnének, sok élő beszélgetős műsor lenne és új alternatív izgalmas műsorokat is indítanának. A friss felmérés a műsorok minőségi javításában lát lehetőséget: beszédtechnikai képzésre küldené a műsorvezetőket, illetve a diákok megint csak olyan társaikat engednék a mikrofon elé, akik lelkiismeretesen dolgoznak a műsorokban.

Veszélyek:

A Berzsenyi Rádió veszélyei 2005-ben és 2010-ben:

2005	2010
kicsi a hallgatottság (15 válasz)	megszűnés (12 válasz)
tapasztalatlanság (11 válasz)	műsorok minőségi romlása (9 válasz)
diákok, önkéntes munka (11 válasz)	kevés hallgató (5 válasz)
aránytalanság (7 válasz)	alacsony ismertség (5 válasz)
nagy felelősség (3 válasz)	

A közösségi rádiózás egyik homályos pontja, hogy pontosan hányan is hallgatják őket. Nem állnak rendelkezésre hallgatottsági felmérési eredmények, a diákok is környezetük visszajelzései alapján alkottak képet. Az indulás évében kilencen szó szerint az alacsony hallgatottságot jelölik meg az egyik veszélyforrásként, egyikük alulhallgatottságról beszél (jó lenne tudni, mihez képest), másoknál a közösségi rádiózásban klasszikus gondolat jelenik meg: „csak a készítőik hallgatják”. De, a további válaszokban megbújó érvek az igazán érdekesekek: „a közösségi volta a veszély, lehet, hogy többen hallgatnák, ha kereskedelmi lenne”, „szerintem a kevés reklám miatt kevesen hallgatják, nem olyan ismert, mint a bárhol befogható szombathelyi kereskedelmi rádió, így lehet, hogy nem lesz soha életképes”. Bár ezek a közvetlen félelmek nem realizálódtak, – szerencsére – azért

2010-ben is fokozottan megfigyelhető az aggodás a megszűnés miatt. A megszűnés lehetséges okaként most az anyagi támogatás hiányát és az alacsony hallgatottságot jelölték meg. Igazság szerint hallgatottság tekintetében a sötétben tapogatunk, az online hallgatás adatai és az egyes műsorokba interaktív felületeken érkező hozzászólások száma csak mérvadó.

2005-ben a tapasztalatlanság kulcsszó alá rendeztem az alábbi válaszokat: „amatőr műsorok, sok baki”, „ha napi adást szeretnénk, nehéz lesz elég műsort gyártani”, „a kezdő rádiós, ha nem olyan jó műsort készít, kudarcélménye lehet”. A friss felmérés tanúsága szerint mára inkább a műsorok minőségén aggodnak, de főként a műsorkészítők hozzáállása, hiányosságai miatt: „ha csak a tárgy teljesítése miatt csinálják, rontják a műsort az érdektelenségükkel”; illetve a médiatörvényből fakadó nagy felelőség miatt aggodnak. Mint ismert, a 2011-től érvényes új magyar médiatörvény rengeteg apró ponton tartalmaz erős előírásokat, melyeket egy ilyen, elsősorban oktatási célt szolgáló rádióknak is be kell tartania. A kezdő rádiósoknak pillanatok alatt be kell tartaniuk akár a reklámra, akár a tiltott kifejezésekre vonatkozó szabályokat, vagy a zeneválasztás százalékos értékeit.

2005-ben még megjelent egy tipikus, az önkéntes munkával kapcsolatos dilemma: „akik csupán kedvtelésből rádióznak, nincs szerződésük, kevésbé lehet rajtuk számon kérni a hibákat, ezért könnyen összeomolhat a műsorok”, vagy másként „a résztvevők önkéntes alapon vállalják, így nincs tétje, ha lemondják”. A diákok szempontjából veszélyként jelent még meg, hogy a rádiózás időigényes, de negatív változás lenne, ha a rádió csupán vizsga- és teljesítmény helyszínné válna, ahol osztályzatokért kell dolgozni. „Ha megszűnik a diákok kezdeti lelkesedése, befuccsolhat a rádió”.

A veszélyek kérdésre egyébként a megkérdezettek ötöde „nincs ilyen” választ adott, van aki egyelőre csak lehetőséget lát benne, más szerint: „a rádiózás veszélyeiről kérdezze meg kezelőorvosát, gyógyszerészét...”.

Összességében úgy látom, hogy a civil rádiók helyi szinten jelentős eredményeket képesek elérni, a nyilvánosság egyfajta alternatív vonalát képviselik, ezzel elősegítve a társadalmi látásviszonyok javulását. A civil rádiózásban részt vevők hasznos társadalmi tevékenységet látnak el, mely többek között az egyén számára tartalmas szabadidős tevékenységet és a demokratikus működés keretei közötti felelősségvállalást is jelent. Mindezen egyéni és közösségi célokon túl a közösségi rádiók utánpótlást biztosíthatnak és szakmai kísérletező terepet nyújthatnak a rádiós szakmának. A partnerségi kapcsolat mindkét felet erősítheti.

Irodalom

Bartal Anna Mária–Kmetty Zoltán (2010): A magyar önkéntesek motivációinak vizsgálata és a magyar önkéntesmotivációs kérdőív sztenderdizálásának eredményei. Forrás: <http://volunteermotivation.hu/downloads/onkmot.pdf>.

Utolsó letöltés: 2011. március 9.

Bartal Anna Mária (2010): Mit mutat a kaleidoszkóp? *Civil Szemle*, 1, 5–33.

- Bartal Anna Mária (2009): Önkéntesek és nem önkéntesek jellemzői a 2008. évi európai érték vizsgálat tükrében – avagy, aki önkéntes az nagyobb valószínűséggel boldogabb és elégedettebb? Forrás: <http://www.landalap.hu/hirek/friss-hirek/bartal-anna-maria-onkentesek-es-nem-onkentesek-jellemzoi-a-2008-evi-europai-ertek-vizsgalat-alapjan> Utolsó letöltés: 2011. március 9.
- Bíró Endre (2004): Az önkéntesség. In: *Nonprofit Szektor Analízis*. Budapest: EMLA Környezeti Management és Jog Egyesület.
- Cserhádi Ákos (2006): Az önkéntesség motivációi és az önkéntesség egy különleges terepe: a közösségi rádió. *Civil Szemle*, 3, 17–34.
- Czike Klára Kuti Éva (2006): Önkéntesség, jótékonyág, társadalmi integráció. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány
- Czike Klára Bartal Anna Mária (2004): Nonprofit szervezetek és önkéntesek – új szervezeti típusok és az önkéntes tevékenységet végzők motivációi. Budapest: Civitalis Egyesület
- Czike Klára (2001): Önkéntesség számokban. *Esély*, 6, 18–46.
- Falussy Béla (2000): Mire fordítjuk az időnket? OTKA által támogatott kutatás. Forrás: http://www.otka.hu/index.php?akt_menu=2921 Utolsó letöltés: 2008. február 21.
- Forde, Susan–Foxwell, Kerrie–Meadows, Michael (2001): Commitment to Community: Results from a national survey of the community radio sector. Brisbane, Griffith University. Forrás: http://www.tranquileye.com/free/files/Commitment_To_Community.pdf Utolsó letöltés: 2011. március 16.
- Gaynor, Niamh O'Brian, Anne (2010): Drivers of Change? Community Radio in Ireland. Forrás: http://www.baie/pdfs/201006_driversofchange_vbai.pdf Utolsó letöltés: 2011. március 10.
- Gosztonyi Gergely (ed.) (2007): Kisközösségi rádiók Magyarországon. (Teljes kutatási beszámoló mellékletekkel) Budapest, Civil Rádiózásért Alapítvány. (Szerkesztett változat: Gosztonyi Gergely: Kisközösségi rádiók Magyarországon. Médiakutató. 2007. ősz)
- Harcza István–Sebők Csilla (2002): A népesség időfelhasználása 1986/87-ben és 1999/2000-ben. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (1995): Lakossági adományozás és önkéntes munka. Budapest, KSH és Nonprofit Kutatócsoport
- Kuti Éva (1997/a): Az önkéntes munka terjedelme és irányai. In: Landau Edit (ed.). Az államtalanítás dilemmái: munkaerőpiaci kényszerek és választások. Változások a privatizáció, a munkaformák és a szociális ellátás terén. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány, 152–203.
- Kuti Éva (1997/b): A hasznosság tudata önbizalmat ad. *Parola*. 1, 14–15.
- OFCOM: Independent regulator and competition authority for the UK communications industries. Annual Report on the Sector 2009/2010. Forrás: <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/broadcast/radio-ops/cr-annual-report-09-10.pdf> Utolsó letöltés: 2011. március 16.
- Péterfi Anna–Péterfi Perenc (2009): Hogy rátaláljunk a helyi közösségek hangjára... a kisközösségi rádiók esélyeiről. AKTI.39. Budapest: Műegyetemi Kiadó.
- Péterfi Ferenc (2003): Az önkéntességről. In: *Önkéntesség Magyarországon* – konferenciakötet. Önkéntes Központ Alapítvány.
- Terestyéni Tamás (2004): *A magyar média jelenében feltárható kulturális és morális érték kultivációk*. *Jel-Kép*, 3, 59–100.
- Velics Gabriella (2005): A közösségi rádiózás, mint a társadalmi kommunikáció egyik színtere. In: Szretykó György (ed.): *Tömegkultúra és tömegmanipuláció a modern társadalomban*. Pécs: Comenius, 172–183.
- Velics Gabriella (2008): Vasi civilek az éterben – két modellértékű kísérlet a közösségi rádiózás tapasztalatairól. In: S. Nagy Katalin–Orbán Annamária (eds.): *Értékek és normák multidiszciplináris megközelítésben*. Budapest: Gondolat Kiadó, 460–485.

VÁLTOZATLANUL ALACSONY SZINTEN A KÖZBIZALOM

Gyorsjelentés 2010.

Mészáros Zsuzsanna, Péterfi Ferenc

■ Magyarországon 2010-ben a közfigyelem középpontjában a választások álltak, ennek a változásnak következménye azonban még alig érzékelhető a közbizalom és az állampolgári részvétel hajlandóságának tekintetében.

A korábbi közbizalom kutatásaink tapasztalatai jelentősen összeesengenek a TÁRKI által végzett 2009-es nemzetközi összehasonlító értékvizsgálat Magyarországra vonatkozó megállapításaival, amelyek szerint *az intézmények iránti bizalom* kritikusan alacsony szinten áll, és nagyon alacsony a társadalmi részvétel szintje.

Erre hívja fel a figyelmet a *2010. szeptember végén* az Állampolgári Részvétel Hetén (ÁRH) *hatodik alkalommal* készített Közbizalom felmérésünk is.

Közösségfejlesztő munkánk során szerzett napi tapasztalataink, de mostani kérdőíves tájékozódásunk is azt mutatták, hogy az *állampolgári aktivitás* jó ideje igen alacsony szinten van, egyre nehezebb megszólítani az embereket közösségi cselekvésre. Civil aktivisták különböző közösségi alkalmakkor, de az utcán, iskolákban is összesen 3000-nél több embert kérdeztek meg arról, hogy milyen az állampolgári, társadalmi aktivitásuk. Szűrőpróbaszerű kérdéssel megvalósuló felmérésünk szociológiai szempontból nem reprezentatív.

Két új eleme volt a 2010-es vizsgáladásunknak: az intézményekkel kapcsolatos bizalmi szintek között az idén kutattuk először, hogy a megkérdezetteknek milyen egy társadalmilag is jelentős intézményrendszerrel: az egyházakkal kapcsolatos vélekedése. A másik újítás, vizsgálatunkban azt is megkérdeztük, hogy a közvetlen, személyes aktivitások mellett, milyen mértékben jellemző az új információs technológia használata az állampol-

gári részvétel, az akaratnyilvánítások területén. Általában elmondható, hogy az előző évekhez mérten nagy és látványos elmozdulások nem érzékelhetőek, ugyanakkor a két országos jelentőségű választás érzékelhetően növelte a különféle kérdéseknél a bizonytalanok, a „nem tudom” válaszok arányát.

Első eredmények

Azt gondolhatnánk, hogy a politikusok, képviselők iránti bizalom a parlamenti választást követően azonnal megnövekszik. Ehhez képest a válaszadók több, mint 80 százaléka egyáltalán nem, vagy nem nagyon bízik meg bennük, mint ahogy a parlamenttel kapcsolatos bizalom egészében is csak igen kevésbé mutatható ki pozitív változás. *A tartósan ennyire rossz bizalmi állapotokon nagyon hosszú és szívós munkával lehet akár minimálisan is javítani.* Felülről nyilván nem lehet elrendelni a bizalmat, és vitatható arra az állításra is hivatkozni, hogy a választások 2/3-os eredménye általános bizalmat mutat.

1. táblázat. Mennyire bízik meg az intézményekben 2005–2010? (átlag)

Mennyire bízik meg...?	2005	2006	2008	2009	2010
	1–4 átlagos értékek (1=egyáltalán nem, 2=nem nagyon, 3=eléggé, 4=nagyon)				
a rendőrségben?	2,3	2,5	2,3	2,4	2,4
az igazságszolgáltatásban?	2,4	2,4	2,1	2,2	2,3
a politikusokban?	1,7	1,6	1,5	1,5	1,5
a parlamentben?	2	1,9	1,7	1,6	1,8
az önkormányzatban?	2,5	2,4	2,3	2,3	2,3
a civil társadalomban, nonprofit szervezetekben?	n.a.	2,8	2,4	2,5	2,4
az egyházakban?	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	2,3

Az összesített adatokat tartalmazó táblázathoz fontos tudnunk, hogy a hazai gyakorlatban szokásos 1–5 osztályzás helyett a mi vizsgálatunkban csak 1–4-es értékek vannak, ami azt jelenti, hogy ebben az intervallumban a 2,5 a középérték, a fölött pozitív, alatta negatív irányú értékeket jelöltünk.

Elemzésünk alapján három sávba sorolhatók a kérdőívekből készült összesítő eredmények.

Ahogy korábbi méréseinkből megszoktuk, most is a rendőrség és a civil társadalom *bizalmi indexe vezeti a rangsort*, az előbbi ennek a vizsgálatnak a tanúsága szerint stagnál, az utóbbi minimális csökkenést mutat.

A *középső sávot képezi* az intézmények közül az egyházak, az önkormányzatok és az igazságszolgáltatás bizalmi indexe. E három szereplő részletesebb értékelésére még vizsgálatunk, de annyi elmondható, hogy a korábbi évekhez képest mérésünk szerint az igazságszolgáltatás eredménye némileg javult, az önkormányzatok megítélése stagnál, az egyházak bizalmi indexe – amit tehát ebben az évben mértünk első alkalommal – bár a

középmezőnyt mindenképpen vezetik, közel azonos az önkormányzatokéval és az igazságszolgáltatásával. Az eredmények alapján úgy véljük, az intézményekkel kapcsolatos közbizalom rendszerében érdemes volt az egyházakat új szereplőként számításba venni.

A közbizalom legalsó szintjén – a korábbi trendeknek is megfelelően – a parlament, és a politikusok állnak. Megjegyezzük ugyanakkor, hogy a parlament megítélése felmérésünkben a múlt évihez képest kéttized ponttal javult, tehát mintha kisebb változás elindulását jeleznék adataink.

Határozottabb változásokat érzékelünk a helyi szintű kezdeményezésekhez fűződő vélekedésekben. Adataink szerint kiemelten javult a helyi befolyás lehetőségében bízók aránya. Úgy látjuk a kétlépcsős hazai választások kapcsán a helyi szinten mutatkozik az emberekben nagyobb várakozás a közéleti részvételi esélyeiket illetően.

Vizsgálatunk is megerősítette – amit más kutatások is felvetettek –, hogy a közéletre, a civil részvételre, az állampolgári aktivitásra való mozgósításban, a társadalmi nyilvánosság szélesítésében a következőkben fontos lesz az érintett szereplőknek az új technológiákra: az internetre, a web2 eszközökre, általában a közösségi csatornákra megfelelő hangsúlyt fektetni.

A részletekről

Figyeljük meg alaposabban a társadalom működése szempontjából különösen fontosnak tartott intézmények bizalmi indexének egyenkénti alakulását.

2. táblázat. Mennyire bízik meg az intézményekben 2010? (százalékban)

	egyáltalán nem	nem nagyon	elégge	nagyon	nem tudom	összesen
	%	%	%	%	%	%
a rendőrségben?	12,7	38,8	34,1	10,0	4,3	100
az igazságszolgáltatásban?	15,9	41,7	29,5	6,7	6,1	100
a civil-nonprofit szervezetekben?	14,5	28,8	31,7	9,4	15,6	100
a politikusokban?	54,2	27,3	7,1	2,9	8,4	100
a parlamentben?	40,3	35,1	12,1	3,4	9,1	100
az önkormányzatban?	16,9	39,2	31,1	5,9	7,0	100
az egyházakban?	21,1	23,4	27,8	10,9	16,8	100

Talán a legmarkánsabb változás az előző évhez képest, hogy jelentősen növekedett minden kérdésnél a tanácsstalanok, a „nem tudom” választ megjelölők aránya. Ennek egyik kínálkozó magyarázata, hogy két választás is lezajlott a vizsgálat évében (az egyik, az önkormányzati közvetlenül a kérdésünk napjaiban), s ez nyilván az elbizonytalanodással, más szempontból a várakozással járt együtt. Ám a határozott véleményt nyilvánítók mellett ezek a válaszok is némileg átrendezték a közbizalommal kapcsolatos arányok, átlagértékek végeredményeit.

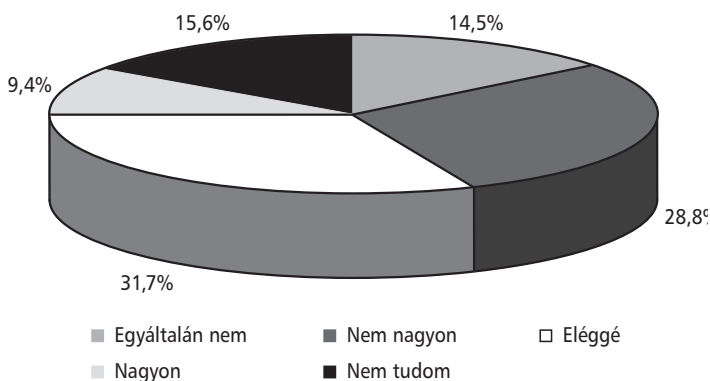
Az adatokat elemezve, ahogy jeleztük, három csoportot látunk élesen megkülönböztethetőnek az intézmények iránti közbizalom alakulásában: az „élboly”, akik a bizalmi listát vezetik, a „középmezőny” és a „kullogók, lemaradók”.

A rendőrség évek óta jól szerepel a közbizalomlistánkon. Változás főként abban tapasztalható, hogy az előző évhez képest az elutasító („nem nagyon”, de még erőteljesebben az „egyáltalán nem”) válaszok aránya enyhén csökkent, s főként a mérsékeltebben pozitív „eléggé” (bízom) válaszok erősödtek (32,5-ről 34,1 százalékra).

Tapasztalataink szerint az alacsonyabb iskolai végzettségűek bíznak meg inkább a rendőrségben. Összegezve: kisebb javulás tapasztalható a rendőrség megítélésében, s ezzel nagyjából felzárkózott a civil-nonprofit szektor mellé éllovasnak.

A közbizalomlistánknak továbbra is vezető helyén tartózkodik a civil társadalom, a nonprofit szervezetek együttese.

1. ábra. Mennyire bízik meg a civil-nonprofit szervezetekben?

Láthatjuk, hogy – hasonlóan a rendőrség megítéléséhez – az élbolyoknak ez a szereplője sem éri el a bizalmi indexnek még a közepes értékét sem, azaz a pozitív válaszok (eléggé, illetve nagyon bízom) együttesen is csak valamivel vannak a 41 százalék felett (2009-ben ez az érték 46,2 százalék volt). Ráadásul, az évenkénti mérési átlagaink összevetéséből az is látható, hogy míg a rendőrség bizalmi értéke nagyjából stagnál, a civil-nonprofit szervezetek megítélése az elmúlt 4 évben relatíve, de enyhén romlik.

Ha az előző évhez viszonyítjuk az eredményeket, főként, ha a belső, finomabb változásokat nézzük, a civilekkel kapcsolatos negatív ítéletek (egyáltalán nem, nem nagyon bízom) aránya ugyan némileg csökkent, de a bizalom felé hajlók aránya ennél jóval látványosabban, 5 százalékkal mutat kevesebbet. Mivel a kérdésre adott „nem tudom”-ot választók aránya közel 50 százalékkal emelkedett, jól látszik, hogy főként errefelé, tehát az elbizonytalanodás irányába mozdult el a harmadik szektor intézményeinek bizalmi megítélése.

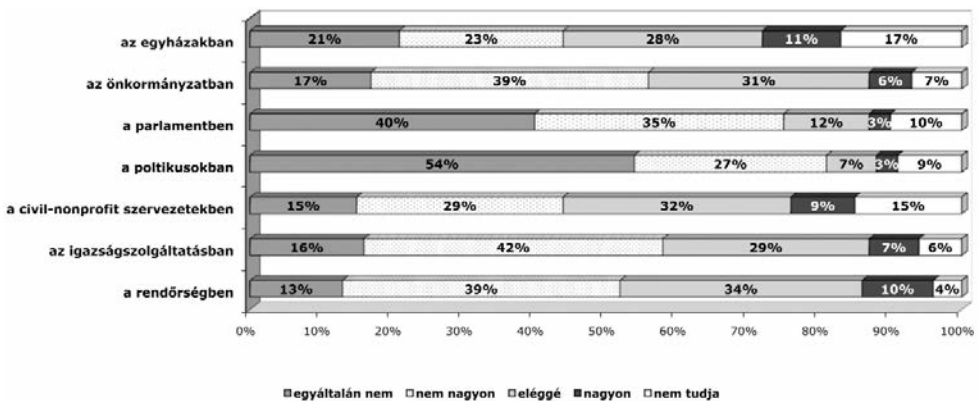
A legfiatalabb válaszadók (14–18 évesek) valamivel kevésbé bíznak meg ebben az intézményi formában, mint a náluk idősebbek (2,2 átlag-pontértékkel). Ez különösen figye-

lemreméltó adat, hiszen a fiatal nemzedék ebben a korban teszi meg az első lépéseit a tudatos társadalmi szereplőként való részvétel felé. A civil-nonprofit intézményi formával a legelismerőbbek viszont a 26–35 év közöttiek (2,6 pont), s az ennél idősebb korosztály is közel hasonlóan magas bizalmat jelölt meg. Más viszonylatokat vizsgálva, főként a különféle felsőfokú képzettséggel rendelkezők értékelik magasra ezt a formát (2,6 pont).

A „középmezőnyből” az igazságszolgáltatás intézményeinek megítélése a korábbihoz képest javult. Ez – csatlakozva a rendőrség viszonylagos jó eredményéhez – látszólag arra utal, hogy az emberek jobban megbíznak abban, hogy a törvény, mintsem, hogy a közösségi normák, értékek határozzák meg a mindennapi élet biztonságát. Ráadásul ezeknek a törvényeknek a meghozatalát részben rábízják a parlamentre, amelyben azonban – a relatív javuló bizalmi eredmény ellenére – általában elmondható, hogy nem bíznak meg. Az igazságszolgáltatás javuló megítélésére magyarázat lehet az elmúlt évben nagy port felvert perek, a nyilvánosságra került csalások, megvesztegetések, általában a korrupcióval kapcsolatos ítéletek, büntetések sorozata. Pontosabban azok leleplezése – nyilván ez erősítette az igazságszolgáltatás intézményrendszerébe vetett bizalom javulását.

Az önkormányzatokról a következő kérdés – a lakóhelyi döntésekkel kapcsolatos esetek – kapcsán még szólunk. De ennek a középső tartománynak a legmagasabb tetszési indexű szereplője az egyház, mint intézményrendszer.

2. ábra. Mennyire bízik meg intézményekben 2010?

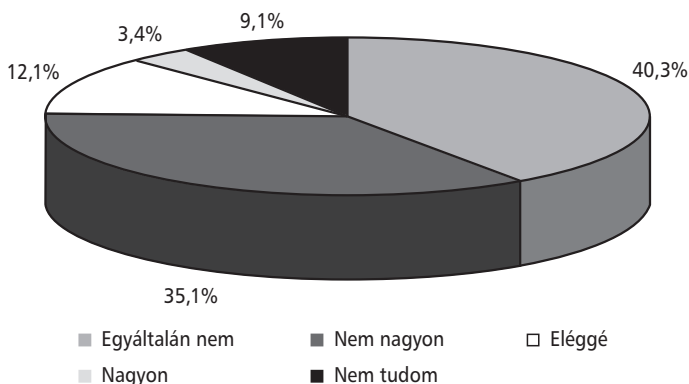

Érdekes az egyházak megítélésére vonatkozó válaszköznél, hogy a két szélső megítélés a legkarakteresebb. Az „egyéltalán nem bízó” köre a középkategóriába sorolt szervezetek közül is a legmagasabb – tehát az egyértelmű elutasítás ebben a tekintetben elég határozott. Ugyanakkor a legpozitívabb választás, a „nagyon bízom benne” viszont az összes intézmény tekintetében az egyházaknál a legmagasabb.

Bár a megoszlás viszonylag egyenletes a különféle viszonylatokban, mégis kiemelkedően magas az egyháznak, mint intézményrendszernek a bizalmi indexe az 55 év feletiek és az alacsony iskolai végzettségűek körében. (Érdekes, hogy ennél a kérdésnél a felsőfokú végzettségűek csoportja volt a másik magasabbra értékelő csoport.)

A legnagyobb bizalomhiány továbbra is a politikai felső szinttel kapcsolatos: a parlament és a politikusok közvetlen megítélésével – ők képviselik az intézmények iránti közbizalom-felmérésben lemaradók, mondhatjuk erősen leszakadók sorát.

3. ábra. Mennyire bíz meg a parlamentben?

A parlament megítélésének javulása talán a választásból maradt lendület, de a politikusok megítélésén nem tudott változtatni ez a helyzet sem. Mindkét intézményben relatíve az 55 év felettek jelöltek leginkább pozitív válaszokat, de a többiekhez viszonyítva összességében ebben a korosztályban is az utolsó helyen szerepelnek a politikusok és a parlament.

A helyi aktivitás és a részvétel befolyásolásának esélye.

A lokalitás, a helyi – tehát belátható, az érintettek számára megélhető – társadalmi környezet többnyire kedvez a közösségi aktivitásnak. Egyrészt a saját cselekvés, a részvétel ebben a közegben könnyebben tud sikeres lenni, hatást elérni; másrészt a belátható közeg az egyén és a közösségek számára is reális tájékozódást, az ellenőrzés, a kontroll lehetőségét kínálhatja.

Az előző kérdésben a társadalmi intézmények iránti bizalom feltárását vizsgálva szerepelt a különféle intézmények között a helyi önkormányzat is. Ott a közbizalom visszajelzései alapján a középtáborba soroltuk ezt az intézménytípust. A velük kapcsolatos adataink majdnem teljesen megegyeznek a 2009-es évi válaszokéval.

Ennek a kérdésnek – a helyi aktivitás, a részvétel esélyének – egy másik dimenziója kérdőívünk 2. számú kérdése: Mit gondolsz, tud valamilyen befolyással lenni a lakóhelyét érintő döntésekre? Talán nem kell külön magyaráznunk, hogy ez a felvetés milyen szoros kapcsolatban áll a helyi szintű döntéshozatal fő aktora, a helyi önkormányzat iránt táplált bizalmi viszonyokkal, ezért az itt kapott válaszok árnyalni képesek az önkormányzatról és az önkormányzásról kialakult képünket.

Befolyással lenni a lakóhelyet érintő döntésekre sokkal hatékonyabban lehet szervezett formában, mint egyénileg. Ezért is nagyon fontos a közösségi aktivitás, a civil szervezetben való tevékenykedés, a tudatos állampolgári magatartás.

3. táblázat. A befolyás megítélése a lakóhelyi döntésekre
2005–2006, 2008–2010 (százalékban)

Mit gondol, tud valamilyen befolyással lenni a lakóhelyét érintő döntésekre?					
	2005	2006	2008	2009	2010
határozottan	6,7	8,1	8,0	7,4	9,5
valamennyire	29,1	30,6	30,2	28,5	30,0
nem nagyon	36,6	36,3	32,6	34,3	35,1
egyáltalán nem	23,8	21,3	22,9	23,6	19,6
nem tud válaszolni	3,8	3,6	6,2	6,2	5,9
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Figyelemre méltó, hogy az elmúlt évben a válaszadók 39,5 százaléka gondolja úgy, hogy határozottan vagy valamennyire befolyással tud lenni a helyi döntésekre. 2009-hez viszonyítva ebben az évben a pozitív vélekedések együttesen közel 4 százalékpontos emelkedése figyelhető meg, de valamennyi korábbi vizsgálatunkkal összevetve is a legjobb eredményt a legutóbbi évben tapasztaltunk. Fontos változásnak tartjuk azt is, hogy majdnem elérik a 10 százalékot a befolyás lehetőségét határozottan érzékelők. Másik oldalról közelítve 2010-ben volt az eddigiekben a legalacsonyabb (54,7 százalék) azok aránya, akik nem nagyon, vagy egyáltalán nem gondolják, hogy befolyással rendelkeznek a helyi ügyek alakulása felett. (Utóbbiak száma a korábbi évekhez képest feltűnően csökkenőben van.)

Jellemzően a magasabb – tehát a felsőfokú – végzettségűek gondolják úgy, hogy befolyásolni tudják a döntéseket. Ennél a kérdésnél is kimutatható, hogy az ÁRH-n részt vevő válaszadók körében magasabb az így vélekedők aránya. Ez is bizonyítja, hogy akik valamilyen aktivitásban részt vesznek, többnyire úgy látják, több információval, kapcsolattal rendelkeznek, így hozzá is tudnak érdemben szólni a helyi ügyekhez és a befolyásukat is érdemben érvényesíteni tudják.

Kérdőívünk 3. kérdése is az állampolgári aktivitásra utal: Tett-e ilyen lépéseket az utóbbi 12 hónapban?

Itt többféle lehetőséget soroltunk fel, amelyek közül többet is megjelölhettek a válaszadók. A különböző személyes részvételt igénylő állampolgári tevékenységek vizsgálatánál jól látszik, hogy az aktivitás az előző évihez képest szinte minden területen valamennyire csökkent vagy stagnál.

4. táblázat. Állampolgári aktivitás 2010

Tett-e ilyen lépéseket az utóbbi 12 hónapban? (az „igen”-nel válaszolók aránya)					
	2005	2006	2008	2009	2010
	%	%	%	%	%
Önkormányzati képviselőt keresett fel	23,4	24,1	23,8	17,7	18,1
Országgyűlési képviselőt keresett fel	7,1	7,6	7,7	6,3	6,5
Rendszeresen figyelemmel kísérte a helyi önkormányzat valamelyik tájékoztató csatornáját	n.a.	n.a.	54,2	50,8	45,2
Részt vett nyilvános gyűlésen vagy találkozón	30,8	33,9	26,5	24,3	21,2
Részt vett tüntetésen vagy tiltakozó megmozduláson	10,2	11,5	9,9	10,3	8,8
Petíciót írt alá	25	22,9	21,8	21,8	15,0
Részt vett legalább egy internetes akcióban	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	32,9

Elgondolkodtató, hogy az előző kérdésben a helyi befolyás esélyeinek a jól kitapintható erősödése (és valamennyire a szinten maradt önkormányzati megítélés) mellett miért tapasztalunk passzívabb cselekvési gyakorlatra utaló trendeket. Talán, mert azok a kérdések a jelennel és a lehetséges jövővel kapcsolatosak, míg ez a kérdésünk az elmúlt évre vonatkozik. Érdekes kérdés lehet még, hogy az önkormányzati képviselő-testületek létszámának csökkentése milyen hatással lesz a továbbiakban erre a mutatóra?

A táblázatban a leggyakoribb aktivitás a helyi tájékoztató csatornák figyelemmel kísérése kapcsán tapasztalható. Ebben az évben egy új választási lehetőséget is kínáltunk – pontosabban egy eddig nem figyelt csatornára is rákérdeztünk –, az internet kínálta részvétel, beleszólás lehetőségének gyakoriságára.

A belső összefüggések elemzéséből jól látszik, hogy 2010-ben a fiatalok, fiatal felnőttek és főként a magasabb iskolázottságúak körében igen népszerű valamilyen internetes akcióban történő részvétel, sokkal inkább, mint a személyes eljárás, megjelenés valahol.

A közpolitikai aktivitást, közösségi cselekvést, érdekképviselést szervezőknek a jövőben ezzel a formával mindenképp számolniuk kell, ha a fiatalabb korosztály aktivitását ki akarják váltani, ha az ő mozgósításuk lehetőségét keresik.

Rákérdeztünk az internet közpolitikai használatának egyes típusaira is.

5. táblázat. Közpolitikai aktivitás interneten 2010 (százalékban)

Az internetes akció típusa:	
E-mailt írt hivatalnak/képviselőnek	5,2
Internetes petíciót írt alá	7,6
Megosztott akcióra felhívó cikket, videót, anyagot (iwiw-en, facebook-on, levelező listán, blogon)	17,3
Közérdekű adatot igényelt az interneten keresztül (letöltöttem)	12,6

Ezek az adatok rávilágítanak arra, hogy az internet mozgósító hatásának megismerése potenciális lehetőség főként a fiatalok, de egyre inkább az idősebb korosztályok elérésére is. Félrevezető lenne azonban csak erre hagyatkozni; meggyőződésünk, hogy a személyes kontaktust ez semmiképp sem helyettesíti és akár téves következtetésekre vezethet egy-egy ügy támogatottságát illetően, illetve az elszigetelődés növekedését is eredményezheti.

Az internetes adatigénylés már más megítélés alá esik, hiszen az korszerű és gyors intézkedést tesz lehetővé, ami megkönnyítheti az emberek adminisztrációs terheit és csökkentheti az erre fordított időt.

Közbizalom-felmérésünk utolsó, 4. kérdésével az aktívabb részvétel lehetőségeit kutattuk.

A legfontosabb feltételként továbbra is azt jelzik válaszadóink, hogy ha több információt kapnának (és nem szereznének) a lehetőségekről. Figyelemre méltó, hogy az elmúlt évben tapasztaltakhoz képest az egyéni előbbre haladás mennyire középpontba került – főként a fiatalok esetében. Ők azok, akik leginkább akkor vennének részt közösségi tevékenységben, ha az a pályájuk javára válik. Emellett a személyes kapcsolatok, referencia-személyek jelenléte a meghatározóbb a fiatalok részvételében. Az jó, ha a személyes kapcsolatok erősödnek, de ugyanakkor ez azt is jelentheti, hogy követők éppen még akadnak, de kezdeményezők már kevésbé. Ugyanakkor felmerül, ha a felnőttek is azt várják el, hogy mások kezdeményezzenek, akkor a fiatalok kitől kaphatnak mintát?

6. táblázat. Az aktív részvétel lehetőségeinek megítélése 2009–2010.

Mi segíthetné elő, hogy részt vegyen közösségi kezdeményezésben, tevékenységben (az egyes válaszelemeket választók aránya)		
	2009 %	2010 %
Ha több információt kapnék a lehetőségekről	35,4	32,8
Ha valaki megkérné, hogy vegyek részt	32,3	32,1
Ha tudnám, hogy javára válik a pályámnak	26,7	31,0
Ha barát, vagy családtag is részt venne velem	25,3	30,9
Ha valaki, akinek már van tapasztalata, segítene	18,3	21,5
Ha itthonról is megtehetném	15,4	15,9
Egyéb	4,9	13,3

Végül

Tudjuk, jelentős társadalmi változások, alapvető politikai átrendeződések zajlottak le 2010-ben Magyarországon. Ezek a változások – adataink szerint – még nem jelentkeztek közvetlenül és kézzelfoghatóan érzékelhetően a közbizalom és a részvétel viszonylataiban, így érvényes marad korábbi diagnózisunk: Magyarországon tartósan a mélyponton van a közbizalom. Ugyanakkor azt feltételezzük, hogy a kérdéseink kapcsán felkínált vá-

lasztások között jelentősen gyakoribbá váló „nem tudom” válaszok az állampolgári szerepek esélyeivel kapcsolatos elbizonytalanodást, a várakozást jelzik.

A felmérésünkből feltáruló képből a közösségekkel kapcsolatos szükségletek kapcsán újra megerősítjük és aláhúzzuk, hogy sokkal szélesebb körű és intenzívebb társadalmi befektetésre van szükség ahhoz, hogy intézményeink a közösség bizalmát élvezzék, hogy a közjót szolgálják, s hogy a demokratikus berendezkedésnek legyenek a keretfeltételei. Ugyancsak a jelentősebb társadalmi befektetés a feltétele a részvétel erősödésének is.

Bár közbizalom-vizsgálatunk most közvetlenül nem ezekre a kérdésekre fókuszált, mindezeket azért vetjük fel, mert alapkérdésnek tartjuk, hogy az elmúlt év változásai milyen hatással voltak a Magyarországon tartósan jelen lévő demokrácia deficit alakulására. Hogy csökkent-e, vagy éppen növekedett a társadalom működésében, közérzetében a demokrácia-deficit?

A Közbizalom 2010 felmérés a Közösségi Kezdeményezéseket Támogató Szakmai Hálózat (KÖZTÁMHÁLÓ) tagjainak és megyei civil szervezeteknek a közreműködésével készült. A felmérés kezdeményezői: Közösségfejlesztők Egyesülete, Magyar Művelődési Intézet és a Civil Kollégium Alapítvány. Munkánk segítéséért külön köszönetet mondunk Hunyadi Zsuzsának.

PÉNZÜGYI KULTÚRA A CIVIL SZÉKTORBAN

Demeter Endre, Nagy Ádám, Székely Levente

Fogalmi keret

Mielőtt fejést ugranánk a civilek pénzügyi helyzetének feltárásába, érdemes tisztázunk a címben szereplő két fogalmat. A civil szektor alatt taxatívén a magánalapítványokat és az egyesületeket értjük, melyeket a hazai szakirodalom klasszikus civil szervezetekként aposztrofál. Témánk szempontjából azért fontos elkülöníteni a szervezetek ezen körét a nonprofit szektor egészétől, mert igen eltérő pénzügyi környezetben gazdálkodnak a nonprofit szektor olyan szereplőihöz képest, mint a szakszervezetek, egyházak, nonprofit gazdasági társaságok, vagy a közalapítványok.

A címben szereplő másik kifejezés, a pénzügyi kultúra ugyancsak népszerű szókapcsolattá vált a mostani, gazdasági világválságot követő pár évben, hiszen a gazdasági konjunktúrát követő összeomlás, egzisztenciális ellehetetlenülés sokakat készületlenül talált. Magyarországon a munkaerőpiacon jelenleg aktív generációk hosszú idő óta az elsők, akiknek lehetősége nyílt felhalmozásra, illetve nagy mérvű eladósodásra. Azaz olyan – a szocializációjuk során nem készen kapott, hanem autodidakta módon meg(nem)ismert – pénzügyi megoldások közül választhattak, melyek a pénzügyi rendszer elemeiként, azaz kívülről, ismeretlenként jelentek meg, nem pedig a pénzügyi kultúra (hagyomány) szerves részeként. Ennek köszönhetően alapvetésként kezelik mind szakmai körökben, mind a közbeszédben, hogy hazánkban tömegek nem rendelkeznek megfelelő ismeretekkel a különböző pénzügyi lehetőségekkel, kockázatokkal kapcsolatban – külö-

nösen igaz ez a pénzügyi termékek egymáshoz viszonyított jellemzőire. Ezt többen kiegészítik azzal, hogy a helyzetet súlyosbítja a pénzpiaci szereplők magas profitrátája (lásd.: bankadó érvelések), valamint a korlátozott verseny, amely a kedvező pénzpiaci megoldások lassú hazai megjelenésével illusztrálható.

Mindenesetre a szegényes pénzügyi kultúra, a pénzügyi ismeretek hiánya mára ekvivalens a közbeszédben, amely magában rejti, hogy a válság áldozatai elsődlegesen önmaguk tudatlanságának áldozatai, illetve legitimálja a pénzpiaci megoldásoktól való távolmaradást, mint racionális viselkedést. Ez egyoldalú felfogás, mintha a kultúra az ismeretekre korlátozódna, fittyet hányva olyan folyamatokra, mint az új kulturális javak előállítására, a kulturális javakhoz való hozzáférés, vagy a kulturális elemek közötti választás képessége, miközben megkerülhetetlen az is, hogy milyen és mekkora a kulturális javak kínálata.

Konvertálva ezt a civilek pénzügyi kultúrájának kérdéskörére azt jelenti, hogy jelen tanulmányban nem csak arra térünk ki, hogy a különböző pénzügyi eszközök mennyire ismertek a civilek körében, hanem arra is, hogy:

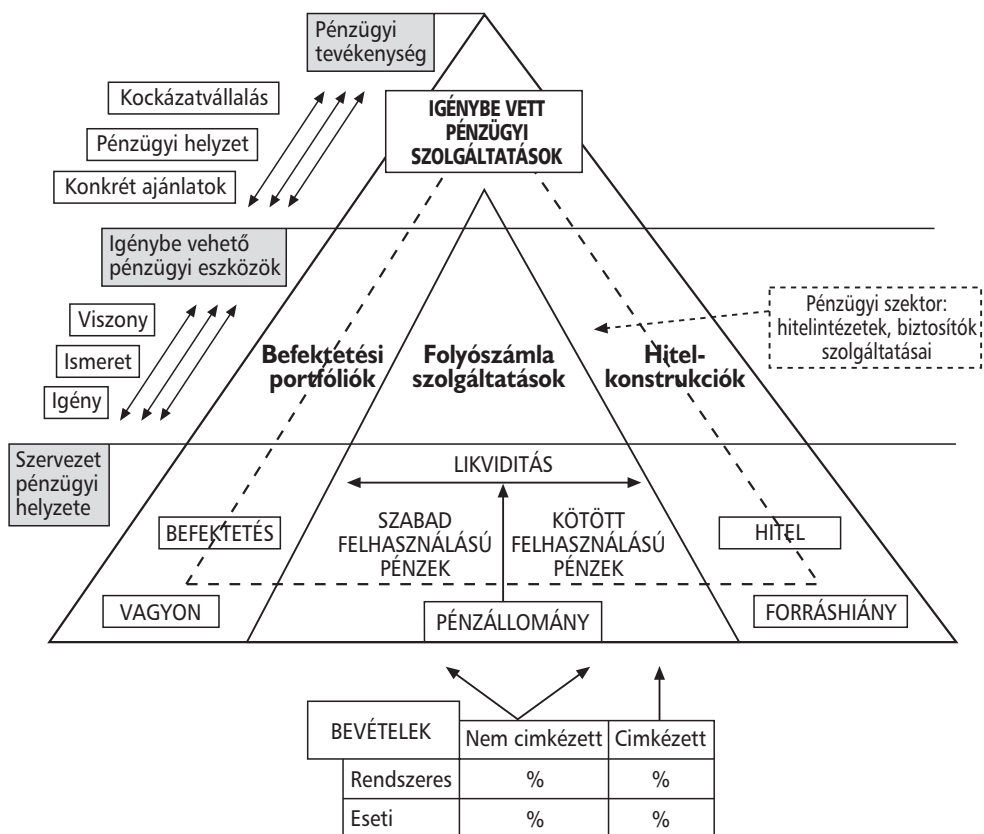
- ezen pénzügyi ismeretek egyáltalán szükségesek-e; például rendelkeznek-e befektetni való pénzzel, illetve van-e hiteligényük?
- milyen metódusokat használnak a civilek a pénz termelésére, megőrzésére; illetve ezek milyen jellegűek (ad hoc vagy tanult)?
- milyen pénzügyi eszközök közül válogathatnak, azaz milyen a hozzáférésük a pénzügyi kultúra egyes elemeihez; kik, miként, milyen feltételek mellett biztosítják a hozzáférést?

Amennyiben célunk a civil szervezet pénzügyi kultúrájának feltárása, úgy az 1. ábra alapján vizsgálunk kell a szervezetek bevételi szerkezetét és pénzügyi helyzetét. Ez utóbbi esetben különös fontos a forráshiányuk és hiteleik mértéke, vagyonuk és befektetéseik nagysága, valamint a likviditásuk. Ezek alapvetően határozzák meg, hogy egy-egy civil szervezet milyen pénzgazdálkodást folytathat, milyen pénzügyi termékekre van egyáltalán igénye.

További fontos elemzési kérdés a civil szervezetek és a pénzügyi szektor szereplőinek kapcsolata, a köztük lévő viszony, mely elsődlegesen a civilek számára kínált, számukra elérhető pénzügyi konstrukciók körében nyilvánul meg. E kérdéskör kapcsán merül fel az is, hogy milyen a szervezetek ismerete a különböző pénzügyi szolgáltatásokról, ezen ismeretek honnan származnak, milyen tudáselemeken, illetve preconcepciókon alapulnak.

A modellben hangsúlyosan szerepel, hogy nem csak a pénzügyi szektor, azaz a bankok és biztosítók azok, amelyek pénzügyi szolgáltatásokat nyújtanak/nyújthatnak, hanem a pénzügyi rendszeren kívül is léteznek megoldások, ilyenek például a tagi kölcsönök, vagy a(z alapítókra támaszkodó) forrásbevonás, de akár a készpénzben való forrásfelhalmozás is. Azaz minden esetben alapvető kérdésként merül fel, hogy a civil szervezetek egyáltalán a pénzügyi szektorhoz fordulnak-e, vagy szempontjaikat mérlegelve (pl.: kockázatvállalás, kamatszint) kedvezőbb megoldást találnak a pénzügyi rendszeren kívül. Ezek ismeretében érdemes vizsgálni, hogy ténylegesen milyen pénzügyi termékeket választanak a civilek.

1. ábra. A civil szervezetek pénzügyi kultúrájának modellje

A nonprofit szektor forrásainak alakulása

Ez idáig nem került sor a nonprofit szektoron belül olyan átfogó igényű kutatásra¹, amely a szervezetek gazdálkodási gyakorlatát állította volna középpontba. Témánkkal kapcsolatban elsődlegesen a KSH szűkszavú adattáblázataira támaszkodhatunk, melyek egyben kezelik a nonprofit szervezeteket, így a magas szervezetszámú közalapítványok, szakszervezetek, kamarák és nonprofit gazdasági társaságok, sok esetben a profi menedzsment hiányával küzdő egyesületekkel, magánalapítványokkal kerülnek azonos csoportba. Szintén a nonprofit szektor egészét vizsgálja a fellelhető releváns hazai szakirodalom, melyek közül jelentőségében kiemelkedik a Civil Szemle Civil Éves Jelentésében (Nagy–Nizák 2009) közölt elemzés. Ezekre építve egy gyors áttekintést adunk a nonprofit szektor gazdálkodásáról, bemutatva azokat az időbeli trendeket, melyek jellemzőek a hazai harmadik szektorra.

1. táblázat. A nonprofit szervezetek bevételei és ezek megoszlása források szerint, 1993–2009 (millió forint, %)

Bevételi forrás	1993	1997	2003	2009
Állami támogatás az összbevétel arányában	16,4	22,3	42,3	41,6
Magántámogatás az összbevétel arányában	22,6	18,2	13,0	12,6
Alaptevékenység bevétele az összbevétel arányában	18,4	33,6	28,8	28,1
Gazdálkodási bevétel az összbevétel arányában	32,0	24,6	15,1	17,1
Egyéb az összbevétel arányában	10,6	1,3	0,8	0,6
Összesen (millió forint)	118 475,4	284 362,2	731 053,6	1 114 404,2

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2010.

A Központi Statisztikai Hivatal adatfelvételei szerint 1993 és 2009 között a nonprofit szektor bevételei nominálisan tízszeresükre nőttek, mely reálértéken 90 százalékos gyarapodást jelent². 2009-ben a szektor nem konszolidált bevételei elérték az 1,114 milliárd forintot. Eközben a bevételszerkezet is jelentősen változott. Míg 1993-ban elsősorban a vállalkozási és kamatbevételek (32 százalék), illetve magántámogatások (23 százalék) domináltak, addig 2003-ban főként az alaptevékenység bevételei (29 százalék), illetve az állami támogatások (42 százalék) voltak a legfontosabbak, miközben a gazdálkodási bevételek (15 százalék) és a magántámogatások (13 százalék) fontossága drasztikusan csökkent. A helyzet tartósságát mutatja, hogy 2009-ben is 42 százalék volt az állami támogatásból származó bevétel, aminek negyedét a pályázati bevétel tette ki és a magántámogatások aránya is konzerválódni látszik 13 százalékon.

Természetesen ebben a másfél évtizedben jelentős változások történtek a nonprofit szektorban, mind hangsúlyosabbá váltak a közalapítványok, majd a nonprofit vállalkozási formák, melyek létrehozásában és finanszírozásában is jeleskedtek az állami szervek, sőt eközben egyre nagyobb súlyra tettek szert az olyan klasszikus civil szervezetek, melyek egy-egy állami finanszírozású intézményhez kötődnek (pl.: iskolai alapítványok, kórházi alapítványok, művelődési intézmények egyesületei).

Jelentős változást hozott az 1 százalékos rendszer 1996-os bevezetése is, mely tovább növelte az államtól függő bevételek szerepét. A kezdetekhez képest egy évtized alatt két és félszeresére nőtt a kedvezményezett szervezetek száma, míg a felajánlott összegek reálértékben is megduplázódtak (Kuti 2005). A bővülés azóta is töretlen: 2009-ben a kedvezményezett szervezetszám mintegy 22 000 volt, így a klasszikus civil szervezetek mintegy harmada részesült az 1 százalékból. Ugyanakkor pár száz szervezettől eltekintve a legtöbb kedvezményezettnek az 1 százalék pusztán „keresetkiegészítés” mind összegét, mind rendszerességét tekintve. 2004–2006 között a kedvezményezett szervezetek kétharmada kapott mindhárom évben 1 százalékot, míg egy, vagy két alkalommal a szervezetek hatoda volt kedvezményezett. (KSH 2008) Ugyanakkor a 2010-es személyi jövedelemadó-változások (az egykulcsos rendszer bevezetése) épp azon szervezetek számára fog finanszírozási problémákat okozni, akik a rendszer fő kedvezményezettjei.

Fontos megemlékeznünk arról is, hogy a hazai civil szféra megerősödésében jelentős szerepet játszottak a külföldi támogatások is, melyek aránya főként az ezredfordulón

csökkent drasztikusan. 1995-ben még a bevételek 8,4 százaléka származott a határon túlról, 2003-ban mindössze 4,1 százalék, 2006-ban 5,2 százalék, amiben az Európai Unióból érkező pályázati források is szerepet kaptak. A Nemzeti Fejlesztési Tervből a nonprofit szervezetek mintegy 66,5 Mrd forintot nyertek el, mely a kiosztható források mintegy 10 százalékát jelentette (Kuti 2006).

2. táblázat: A nonprofit szervezetek pályázati bevételei, 1993–2009

Megnevezés	1993	1997	2003	2009
Pályázati bevétel (millió Ft)	5 818,4	15 840,9	53 783,7	93 012,2
Összes bevétel (millió Ft)	118 475,4	284 362,2	731 053,6	1 114 404,2
Pályázati bevétel az összes bevétel százalékában	4,9	5,6	7,4	8,5

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2010.

A nonprofit szektor pályázati bevételei hosszú évek óta növekednek mind összegükben, mind súlyukat tekintve a szektor bevételszerkezetében. (2. táblázat) Annak ellenére, hogy nőtt a szektorba pályázatokon áramló összeg, súlya még mindig csak közelíti a 10 százalékot.

A Nemzeti Civil Alapprogram³ megjelenésével a pályázati bevételek között az állami források növekedése kimutatható, de nem strukturálta újra a forrásszerkezetet. A korábbi félelmekkel⁴ ellentétben a nem normatív költségvetési támogatások (pl.: minisztériumi pályázati támogatások) összege, aránya sem csökkent lényegesen (Nagy–Nizák 2009). (3. táblázat).

3. táblázat. A nonprofit szektor pályázati úton nyert bevételei pályázati források szerint 2000–2006

Pályázati bevételi forrás	A pályázati bevétel megoszlása százalékban			
	2000	2003	2005	2006
Összes állami támogatás	63,0	72,3	76,2	73,6
Vállalati támogatás	1,8	1,9	1,0	1,2
Külföldi támogatás	26,1	17,8	17,3	19,1
Támogatás nonprofit szervezetektől	9,1	8,0	5,1	6,0

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2008.

A civil szervezetek bevételszerkezetében fontos a szerepe a vállalati és a magán személyek adományainak, bár ez jelentősen elmarad a nyugat-európai és angolszász országokban tapasztalható mértéktől. Kuti azon kijelentésével, miszerint a magyarországi helyzetre jellemző, hogy a vállalati és magántámogatások kultúrája, rendszere, formái még nem alakultak ki, „gyakran ad-hoc alapon működnek” (Kuti 2003), a mai napig nehéz vitatkozni. Az ilyen jellegű támogatások nominális növekedése csak arra elegendő, hogy a

bevételtípus képes legyen pozícióit megőrizni a bevételszerkezetben, az állami bevételektől való függőséget nem csökkenti. Sőt a 2000-es évtized végén több olyan jogszabály is napvilágot látott, mely vissza is vetette az adományozói kedvet, az adományozói kultúra kiépülését: az SZJA rendszeréből az adóalapot csökkentő adományozói kedvezmény eltörlése, a cégeknél pedig a nem természetbeni juttatások után kifizetendő áfát sorolhatjuk ide.

4. táblázat: A nonprofit szektor vállalati támogatása, 2003–2006

Bevételi forrás	A bevétel		Ebben részesülő szervezetek		A szektor teljes	
	összege, Millió Ft	megoszlása, %	száma	aránya, %	Bevétele Millió Ft	Szervezet-száma
Vállalati támogatás 2000	25 207,5	5,1	11 952	25,4	495 508,0	43 735
Vállalati támogatás 2003	36 782,4	5,0	13 529	25,5	731 053,6	4 8991
Vállalati támogatás 2006	43 586,7	4,9	13 751	23,6	896 244,1	53 549

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2008.

Összegezve a KSH adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a nonprofit szektor nominális bevételeit töretlen bővülés jellemzi: a 2000. évi 495 milliárd forintos árbevételéhez képest 2008-ra a szektor bevételei 1093 milliárd forintra dagadtak (ami a GDP 4,1 százalékának felel meg) – ez reálértéken is több mint 120 százalékos növekedés⁵. Eközben a források célja, tartalma és a kedvezményezett köre folyamatosan változott, és jelentős egyenlőtlenségek tapasztalhatóak a szektoron belül. Nagy és Nizák ekképp fogalmaz: „A szektorban egymás mellett működik sok-sok igen apró egyesület és alapítvány, valamint csekély számú, de nagyon komoly gazdasági erőt képviselő, jórészt állami redisztribúciós szerepeket betöltő nonprofit szervezet.” (Nagy–Nizák 2009). Jól illusztrálja ezt, hogy 2006-ban a szervezetek 8 százalékának nem volt bevétele, miközben az összes bevétel 94 százaléka 8 millió forintnál többel gazdálkodó szervezetekhez jutott. Ugyanakkor az ekkora bevétellel rendelkező klasszikus civil szervezetek igencsak alulreprezentáltak, amit jól mutat, hogy több mint a felük évi 500 000 Ft-nál kevesebből gazdálkodik.

A civil szervezetek bevételeinek alakulása

Amennyiben a nonprofit szektoron belül csak a klasszikus⁶ civil szervezetekkel foglalkozunk – márpedig tanulmányunk elsődlegesen erre vállalkozik – akkor Bocz Jánossal kell egyetértenünk, aki egyenesen tévhitnek nevezi azt⁷, hogy a nonprofit szektor mennyiségi (szervezetek száma, bevételi források, foglalkoztatottak) növekedése együtt járt a szektor klasszikus civil szervezeteinek (magánalapítványok, egyesületek) megerősödésével. Véleménye szerint – s ebben támaszkodik Bartal Anna Mária munkájára is⁸ – a nonprofit szektoron belül mind markánsabb különbségek jellemzik a civil (magánalapítványok, egyesületek) és a nem civil (közalapítványok, közhasznú társaságok) jellegű szerve-

zeteket⁹. Bartal a „szervezeti és erőforrásbeli dualitás” fogalmával írja le a jelenséget, melynek lényege, hogy míg a civil szervezetek – autonóm kezdeményezésekből kinövő magánalapítványok, egyesületek – töretlenül számbeli többségét jelentik a nonprofit szektornak, addig erőforrásaik tekintetében kisebbségbe kerültek a néhány ezer szervezetről álló nonprofit szolgáltatókkal szemben. Ezeket – mint a közalapítványokat, köztestületeket, közhasznú társaságokat – az állam, az önkormányzatok vagy azok intézményei hozták létre, és igen jelentős, főként költségvetési források felett diszponálnak, valamint a szektor foglalkoztatottjainak majd 70 százalékát adják (Központi Statisztikai Hivatal 2007). Utóbbi adatokból kiindulva, megállapíthatjuk, hogy a majd 57 000 klasszikus civil szervezetre 23 400 foglalkoztatott jut, míg összbevételük mindössze 410 milliárd forint. Ennek tükrében pedig érdemes óvatosabban fogalmazni a civil szektor – nem pedig a nonprofit szektor – erősségével kapcsolatban, különösen, amennyiben megvizsgáljuk, hogy miként változtak a klasszikus civil szervezetek éves bevételei a 2005–2008-at felölő időszakban¹⁰.

5. táblázat. A klasszikus civil szektor bevételeinek változása (2005–2008)

	A civil szektor bevételi forrásai az előző évhez képest					Nominálisan	Fogyasztói árak alakulása
	Állami	Magán-	Alap-	Gazdálkodási	Egyéb		
	támogatás	tevékenység bevétele					
2006/05	102,7%	108,6%	106,1%	101,2%	69,5%	104,2%	103,9%
2007/06	99,8%	99,9%	110,3%	115,0%	85,0%	104,3%	108,0%
2008/07	109,1%	99,9%	101,1%	115,3%	89,8%	105,7%	106,1%
2008/05	111,8%	108,5%	118,3%	134,2%	53,0%	114,9%	119,1%

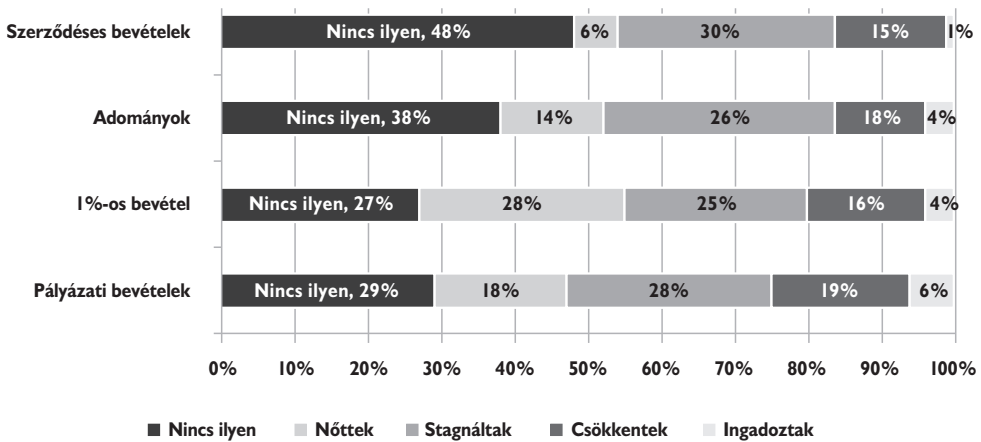
Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2009. alapján saját számítás

A fentiek alapján a klasszikus civil szervezetek bevételeinek stagnálásáról beszélhetünk, semmint bővülésről – ráadásul a bevételi forrásaik közül egyedül a szervezetek gazdálkodási tevékenysége az, amely az inflációt meghaladó ütemben növekedett. (Ugyanakkor ennek a típusnak a részaránya az összbevétel mindössze 17,6 százaléka volt 2008-ban.) Még rosszabb a helyzet, ha figyelembe vesszük, hogy a fenti táblázat a civil szervezetek nominális összbevételét mutatja, miközben a szervezetek száma évi átlagosan 5 százalékkal bővült a vizsgált időszak minden évében. Ez azt jelenti, hogy a 2005-ös nominális egy szervezetre jutó bevétel 0,6 százalékkal csökkent 2008-ra. Ha pedig az infláció hatásával is számolunk, akkor egy átlagos klasszikus civil szervezet a bevételeinek 6 százalékát veszítette el reálértéken.¹¹

A civil szervezetek forrásai

A következő fejezetekben elsődlegesen a Tükörterem Egyesület által 2010-ben az NCA megbízásából lebonyolított Civil szervezetek többforrású finanszírozásának lehetőségei című kutatásra támaszkodunk¹².

2. ábra: Hogyan alakultak az elmúlt három évben a különböző típusú bevételek? (N=300)

Forrás: Tükörterem Egyesület, 2010.

A kutatás alapvetően megerősíti adatainkból 2005 óta kibontakozó trendeket a civil szektor bevételeinek stagnálásával kapcsolatban. Minden egyes bevételtípus esetében a növekedésről és a csökkenésről beszámoló válaszadók aránya megegyezett, miközben a stagnálást érzékelők csoportja volt a legnépesebb – ez alól a kivétel az 1 százalékos bevétel, mely valóban a vizsgált időszak alatt is folyamatosan bővült – ugyanakkor a következő adóévekben e téren visszaesés várható, a változó adójogszabályok miatt.

6. táblázat: A különböző típusú bevételek súlya a szervezetek gazdálkodásában (N=300)

Bevételtípusok	Jelentősége			Nincs ilyen
	Kicsi	Közepes	Nagy	
Tagdíjak (N=159) ¹³	10%	66%	13%	11%
Pályázati bevételek	1%	52%	18%	29%
Alaptevékenységhez kapcsolódó szerződéses	2%	35%	8%	55%
Magánszemélyek adományai	2%	44%	4%	50%
1%-os bevétel	5%	55%	13%	27%
Vállalati adományok	3%	38%	3%	56%
Vállalkozói tevékenységből	2%	13%	4%	81%

Forrás: Tükörterem Egyesület, 2010

A kutatás során hétfajta bevétel elemzésére vállalkoztunk részletesebben (kibontva például az adományozást lakossági és vállalati részre). A táblázatba elterjedtségük szerinti sorrendbe rendeztük a bevételeket, bár a tagdíj bevételt érdemes külön kezelni, hiszen ez csak az egyesületek esetében megjelenő bevételfajta, ám épp ezért a legfontosabb is.

Így gyakorlatilag csak két olyan bevételtípus van, mely a vizsgálatba bevont szervezetek több mint felénél megfigyelhető – amelyek egyben a leginkább jelentős bevételtípusok – az egyik az 1 százalékos bevétel, másik a pályázatok. A adatokból azt is megállapít-

hatjuk, hogy a gazdálkodó¹⁴ civil szervezetek közel fele nem végez sem olyan átvállalt közfeladatot, sem olyan nagy értékű szolgáltatást, amely alapján szerződéses bevételre lenne szert.

A több lábón állás avagy a bevételi struktúra

Feltételezve azt, hogy egy szervezet működési stabilitását elősegíti a bevételek diverzifikáltsága, fontos szempontként merül fel a több lábón állás. E tekintetből szemlélve a szakirodalmat észre kell vennünk, hogy a több lábón állás fogalma nem kidolgozott, és nagyban függ a módszertől, azaz hogy mit tekintünk önálló bevételi elemnek. Nagy és Nizák szerint a szervezetek fele, egy, két vagy legfeljebb három forrásból tudott jövedelemhez jutni, és alig több mint 2 százalékuknak volt 10 vagy annál többféle bevételi forrása (Nagy–Nizák 2009). Szintén tanulságos a KSH 2006-os adattáblázata, amely alapján a nonprofit szervezetek 40 százaléka mondható több lábón állónak.

7. táblázat: A nonprofit szervezetek száma és összes bevétele domináns bevételi források szerint 2006

Domináns bevételi forrás	A szervezetek		A bevételek	
	száma %	megoszlása, Millió Ft,	összege %	megoszlása,
Központi állami támogatás	3 742	64	241 170,4	26,9
Önkormányzati támogatás	4 966	8,5	28 273,7	3,2
Támogatás nonprofit szervezetektől	833	1,4	6 554,5	0,7
Vállalati támogatás	2 440	4,2	23 117,2	2,6
Lakossági támogatás	2 834	4,9	7 389,3	0,8
Személyi jövedelemadó 1%-a	4 059	7,0	2 051,7	0,2
Külföldi támogatás	669	1,1	30 426,6	3,4
Alaptevékenység bevétele	2 717	4,7	114 526,5	12,8
Tagdíj	6 176	10,6	21 147,4	2,4
Pénzügyi műveletek bevétele	1 736	3,0	2 169,8	0,2
Vállalkozási tevékenység bevétele	1 767	3,0	64 067,5	7,1
Hitel, kölcsönfelvétel, egyéb bevétel	261	0,4	1 237,9	0,1
Nincs domináns bevételi forrás	21 349	36,7	354 111,6	39,6
Együtt	53 549	91,9	896 244,1	100,0
A folyó évben nem volt bevétel	4 693	8,1	0,0	0,0
Összesen	58 242	100,0	896 244,1	100,0

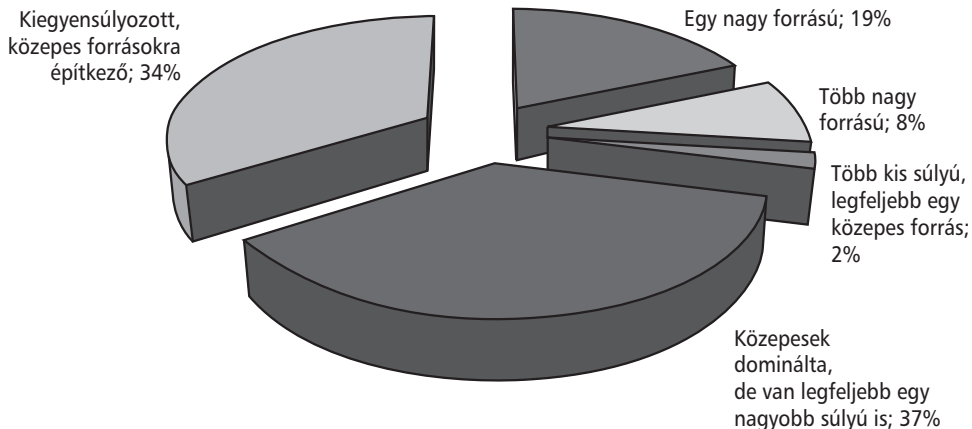
Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2008.

Természetesen a bevételi szerkezetre koncentráló megközelítés nem feltétlen a legadekvátabb, például, ha egy szervezet több vállalati támogatóval rendelkezik, akkor egyik vállalat visszalépését könnyen ki tudja heverni, miközben ha csak egy ilyen támogatója van és mellette pályázati forrásokból finanszírozza alaptevékenységét, akkor a vállalati

támogatás jóval fontosabb, ezáltal jóval ingatagabb lábakon áll gazdálkodása. Ettől függetlenül modellünkben az utóbbi szervezetek tűnnek stabilabbnak.

A bevételszerkezet alapján öt karakteresebb csoportot azonosítottunk, amelyek a következők: egy nagy forrású; több nagy forrású; közepes források dominálta, de egy nagyobb súlyú is; kiegyensúlyozott közepes forrásokra építkező; több kis súlyú, legfeljebb egy közepes forrás jellemezte csoport.

3. ábra: Eltérő bevételszerkezetű csoportok (N=300)

Forrás: Tükörterem Egyesület, 2010.

A fenti csoportokat az alábbiak szerint jellemezhetjük:

- **Egy nagy forrású:** Jellemzően olyan alapítványokat találunk ebben a csoportban, amelyek nem rendelkeznek ugyan bejelentett alkalmazottal és irodával (több mint 80 százaléknak nincs), ugyanakkor a napi működésben akár többen is részt vesznek. Ezen szervezetek gazdasági teljesítménye leginkább stagnál, körükben egyaránt alulreprezentáltak a hanyatlók és a prosperálóak is. Erős a függésük a bevételük javát adó forráshoz, ennek veszélye, hogy a forrás megszűnése egyben a szervezet (főként az alapítványok) megszűnését is eredményezi, miközben a relatív biztos bevétel nem készíti őket alternatív források felkutatására, például ezen szervezetek hét tizede egyáltalán nem pályázik.
- **Több nagy forrású:** Ez a csoport az előzőtől abban különbözik, hogy nem annyira egyoldalú a finanszírozása. Természetesen itt már az egyesületek is megjelennek, amelyek hasonló arányban képviselik magukat e csoportban mint az alapítványok. Jellemzően pályáznak és az előző csoporthoz képest kevésbé függenek a biztos – sokszor állami – forrásoktól, így körükben több prosperáló és hanyatló szervezettel találkozunk. Ami azt jelzi, hogy bár azok a bevétel típusok, amikkel rendelkeznek jelentősek, de nem tekinthetőek még/már stabilnak.
- **Közepes források dominálta, de egy nagyobb súlyú is:** Jellemzően több mint öt munkatárssal dolgozó szervezetek tartoznak ide, amelyek ennek ellenére sem foglalkoz-

tatnak bejelentett alkalmazottat. Stabilitásukat az egy nagyobb bevételi forrás adja, melyet sikerül további forrásokkal kiegészíteni, azaz ezek a szervezetek egy biztos háttérre képesek építkezni, s erőtéljes körökben a vállalkozó szellem. Ennek köszönhetően e csoportban a legjobban felülreprezentáltak a prosperáló szervezetek. Szinte természetes, hogy pályáznak, és az átlagnál nagyobb arányban nyernek.

- *Kiegyensúlyozott közepes forrásokra építkező:* Ez az a csoport, ahol a legnagyobb a hanyatló szervezetek aránya – ennek oka lehet, hogy minden eddig használt forrástípus fontos a tevékenységük biztosítása érdekében, azaz semmiről sem mondhatnak le, miközben ezen források biztosítása nem magától értetődő. Azaz e csoportban jelentősek az olyan nagyobb szervezetek (e csoportban a legmagasabb az irodával rendelkezők aránya, valamint a munkatársak és alkalmazottak száma is kirívó), amelyek az utóbbi évek stagnáló finanszírozását szenvedik, további fejlődésük nem biztosított. Ezen szervezetek is jellemzően pályáznak, és felülreprezentáltak körükben a sikeresen pályázók.
- *Több kis súlyú, legfeljebb egy közepes forrás:* Az ebbe a csoportba tartozó néhány egyesület jellemzően kisebb létszámú egyfős képződmény. Döntően növekvő kiadásról adtak számot – annak ellenére is, hogy jellemzően nincs irodájuk, míg bevételeik csökkenőek, vagy ingadozóak, a prosperitásnak nyomára sem akadtunk. Gyakorlatilag elhaló, még meg nem szüntetett szervezetekről van szó.

8. táblázat: *Gazdálkodási típusok a gazdasági helyzet szerint (N=279)*

	Prosperál	Stagnál	Hanyatlík
Egy nagy forrású	16%	42%	42%
Több nagy forrású	35%	17%	48%
Közepesek dominálta, egy nagy forrású	34%	18%	48%
Sok közepes forrású	22%	16%	62%
Több kis súlyú legfeljebb egy közepes forrású	0%	50%	50%
Összesen	26%	22%	52%

Forrás: Tükörterem Egyesület, 2010.

Adataink alapján egyet kell értenünk Nagy és Nizák azon kijelentésével, hogy a „nem mutatható ki egyértelmű kapcsolat a tartós reálbevétel-növekedés és a bevétel diverzifikáltsága között. Az egyes szervezetcsoportok folyamatos bevétel-növekedése – pénzügyi életképességük egyik fő mutatója – tehát inkább attól függött, milyen területen és hol működtek, nem pedig attól, kiegyensúlyozott, sokszínű volt-e bevétel-szerkezetük” (Nagy–Nizák 2009). Itt kell megemlítenünk, hogy a Tükörterem kutatása nem terjedt ki a szervezetek szektorális kutatására¹⁵, bár vélhető, hogy a gazdálkodás mintái sok esetben szektorális eredetűek, azaz másként gazdálkodhat egy vállalkozásfejlesztéssel foglalkozó civil szervezet, mint egy szociális területen tevékenykedő.

Habár nem tapasztalunk könnyen magyarázható összefüggést az elmúlt pár év gazdasági sikeressége és a források sokszínűsége között, a szervezetek 72 százaléka a diverzifikálást célként jelölte meg. Véleményünk szerint ez azért jelenik meg egyértelmű ér-

tékként, mert a civil szervezetek fejlődése és bevételeik alakulása nem lineáris vagy exponenciális, ennek megfelelően a diverzifikált bevételstruktúra nem a hanyatlástól, inkább a teljes összeomlástól védi a szervezeteket.

Ez ráadásul visszavezethető a civil szervezetek gazdálkodására jellemző bizonytalansági faktorra, ami abból fakad, hogy a szervezetek bár előre látják a potenciális bevételi lehetőségeket, azokkal számszerűen nem számolhatnak. Kutatásunkban ennek kapcsán a működési pályázatok témakörét vettük alaposabban szemügyre, és azt tapasztaltuk, hogy az ilyen jellegű pályázaton nyertesek¹⁶ mindössze 9 százaléka az, amely összegszerűen tervez ilyen jellegű elnyert támogatással, miközben 62 százalék számol úgy, hogy lesz ilyen jellegű bevétele, de annak nagyságát saccolni sem meri. A Tükörterem kvalitatív kutatása (fókuszcsoportok) alapján is hasonlóan kalkulálnak a civilek, ahogy az egyik szervezet képviselője fogalmazott: *„Az biztos, hogy jövőre is működni fogunk, de hogy honnan és mennyiből azt nem lehet megmondani.”* A bevételek tervezhetetlensége azt is jelenti, hogy a jövőben rendelkezésre álló pénzeszegek nem függenek a jelen teljesítménytől, ekként lehetetlenné téve a hosszú távú építkezést. Ráadásul a finanszírozási rendszerben nagyon ritkák az olyan, több éven átnyúló projektek, melyek kiszámítható bevételeket jelentenének – így a többi forrás bizonytalansága miatt csak a legbátrabb szervezetek mernek ilyenekbe belevágni. A kutatás tapasztalatai alapján így kijelenthető, hogy a civil szervezetek évről évre élnek.

A kutatás során egyre világosabbá vált az is, hogy a szervezetek gazdálkodásában nem elsődlegesen a többlábúság, hanem a „szabadlábúság” számít, vagyis az, hogy rendelkeznek-e olyan forrásokkal, melyeket saját belátásuk és igényeik szerint arra költhetnek, amire akarnak. Ezek léte, vagy nem léte alapvetően meghatározza a szervezetek pénzügyi mozgásterét – és természetesen összefügg a szervezet kiadásaival, alaptevékenységének keretében ellátott szolgáltatásainak költségeivel, vagyonaival, vagy tagjainak teherbíró képességével. A probléma összetettsége miatt e témakörrel elsődlegesen a fókuszcsoportos kutatásból tájékozódunk.

Érdemesnek tartjuk megkülönböztetni a célhoz rendelt és szabadon felhasználható forrásokat. Klasszikusan ilyen bevételi forrásnak csak az 1 százalék számít, a többi bevételtípus esetében maximum csak egy bizonyos rész az, mely szabad felhasználású pénzzé válik – a tagdíjbevételek nagy része a tagok számára nyújtott szolgáltatások biztosítására megy; az adományok döntő része valamilyen célhoz rendeltlen jelenik meg; míg a szerződéses, vállalkozói feladatok teljesítésének túlnyomó többsége is tényleges költség, miközben a pályázatok, állami támogatások minden forintjával el kell számolni. Természetesen likviditás és tartalék nélkül egyik szervezet sem működhet, ezért a fókuszcsoportokon számos kényszermegoldásról, trükkéről hallottunk, melyekbe a civil szervezetek belekényszerülnek. Ezekben a beszélgetéseken derült ki, hogy igazán miért is fontos a diverzifikált bevételi szerkezet, olyan megoldások kerültek elő, mint a keresztfinanszírozás, a részvételi hozzájárulások emelése (akár a meg nem érkező pályázati pénzekre alapozott visszatérítés reményében), a vállalkozói költségek pályázatok során történő elszámolása, vagy akár a vezetők személyi kölcsön felvétele a nem hitelképesnek minősített szervezet finanszírozása érdekében (a biztosnak vélt bevétel reményében).

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a szervezetek számára a likviditás biztosítása sok esetben nehéz feladat, tőkefelhalmozás viszont egyáltalán nincs jelen a szektorban – sőt mintha a szektor pénzügyi kultúrájában sem lenne jelen. Mintha a nonprofit jelző azt jelentené, hogy egy szervezetnek nem lehet pénze, miközben a hatékony működést veszélyezteti, hogy nincs tartaléka a szervezeteknek a kieső vagy késve érkező bevételek okozta zavarok átvészeléséhez. De szabadon felhasználó források híján a szervezetek többsége önerőből képtelen az alaptervekenységét bővíteni, illetve a bővülő alaptervekenységeket működtetni, már csak azért sem, mert olyan beruházásokat sem tudnak megvalósítani, amelyek az alaptervekenység ellátásához (pl.: ingatlanvásárlás), vagy annak hatékonyabbá tételéhez szükségesek (pl.: gépjárműcsere).

A tőkefelhalmozást a civil mentalitás egy másik eleme is korlátozza, mégpedig az, hogy a szolgáltatásaikat a lehető legmagasabb szinten akarják ellátni, a rendelkezésre álló összeg teljes felhasználásával – jól példázza ezt az egyik nyugdíjas klub vezetőjének története: *„Amennyiben sikerül sok pénzt előteremteni az éves kirándulásunkra, akkor lehetőségünk van az ország távolabbi részeire is ellátogatni, ha kevesebb pénzt kalapozunk össze, akkor csak a szomszédos városba megyünk.”* Természetesen ezt a mentalitást a pályázati rendszer és a minden fillérré kiterjedő projektelszámolás is erősíti. Ráadásul a jelentős önrészt igénylő pályázatok megjelenésével a pályázati rendszer azzal az igénnyel is fellép, hogy a szervezeteknek legyen szabadon felhasználható forrásuk.

A civil szervezetek vagyoni helyzete és befektetései

A Tükörterem vizsgálatába bevont szervezetek mindössze negyede (23 százalék) rendelkezik valamilyen pénzügyi megtakarítással (betét, kötvény, részvény, készpénz), miközben saját tulajdonú ingatlanal mindössze 12 százalékuk. Amennyiben az ingatlanokra is mobilizálható vagyontárgyakként tekintünk, akkor a szervezetek majd harmada (32 százalék) rendelkezik valamilyen tartalékkal.

9. táblázat: Volt-e szerepe a tartalékképzésre irányuló döntésben (N=70)

	Nem volt szerepe	Kis szerepe volt	Nagy szerepe volt
Pénzügyi stabilitás megteremtése	3%	12%	85%
Saját finanszírozású projekt megvalósítása	35%	23%	42%
Beruházás, infrastruktúrafejlesztés	49%	14%	37%

Forrás: Tükörterem Egyesület, 2010.

A megtakarítással rendelkező kishatárú szervezet esetében a pénzügyi stabilitás megteremtése volt a felhalmozásról szóló döntés elsődleges oka, és a legkisebb szerepet a beruházásokra, infrastruktúra-fejlesztésekre történő spórolás játszotta.

Bár a megtakarítások mértékéről közvetlenül nem tájékozódunk, de nagyságukat jól jelzi, hogy fedezetként ezek egy hitelkérelemhez nem bevonhatóak. Legalábbis a szerve-

zetek túlnyomó többsége (94 százalék) nyilatkozott úgy, hogy semmilyen fedezetet nem lenne képes biztosítani egy esetleges hitelfelvételhez. Befektetéseiire (kötvény, állampapír) csupán a szervezetek egy százaléka számíthat, miközben a hazai bankok számára oly népszerű ingatlanfedezeti lehetőségről egyetlen szervezet számolt be a háromszázból (az irodával rendelkező 35-ből).

Jellemzőbb lehetőség egy későbbi biztos bevétel felajánlása, vagy egy kezes bevonása a hitel mögé – a szervezetek három-három százaléka említette ezeket a hitelpiacon kevésbé jelen levő megoldásokat. Így nem meglepő, hogy a civil szervezetek a hiteligényeiket a pénzügyi rendszeren kívül próbálják kielégíteni, illetve valamilyen „trükkkel” próbálnak pénzügyi szektorból forráshoz jutni (hitel helyett támogatás; magánszemélyként történő hitelfelvétel; személyes ismeretségnek köszönhető kedvező hitelbírálat).

Érdeemes még kitérni az alapítványok esetében az alapítói vagyonra, illetve az ebből származó potenciális tőkejövedelemre. Tapasztalataink azt mutatják, hogy a magánalapítványok döntő részében az alapító vagyon nem jelentős összeg (különösen igaz ez a frissen alakuló alapítványokra). Ezeket a kezdeti vagyonokat hamar felélik a szervezetek, a húszt fókuszcsoporton részt vevő alapítvány közül egyetlen olyannal találkoztunk, mely jelentős tőkejövedelemmel rendelkezett – bár az alapító tőke elértéktelenedésének veszélye ez esetben is komoly problémaként merült fel.

Összegezve: a civil szervezetek gazdálkodásában nem jelenik meg a felhalmozás, a tartalékképzés elsődlegesen a pénzügyi problémák áthidalását szolgálja, esetleg az önrészigényes projektek, szolgáltatások megvalósítását. Ez pedig meglehetősen kiszolgáltatottá teszi a szervezeteket bevételi forrásaiktól, illetve elősegítheti az adósságspirál kialakulását az „óvatlanabb” szervezetek esetében, miközben a többi szervezetet alapvetően kockázatkerülővé teszi.

Forráshiány és hitelek

A forráshiánnyal kapcsolatban érdemes különböző szinteket megkülönböztetni attól függően, hogy a hiányzó pénzüsszegek mihez hiányoznak: 1. a fizetési köteleességek (bér és járulékok, rezsi, hiteltörlesztés) teljesítéséhez, 2. az alaptevékenység ellátásához (pl.: szolgáltatások nyújtása), 3. az alaptevékenység bővítéséhez, fejlesztéshez (pl.: ötletek megvalósítása). Ennek függvényében érdemes értékelni azt, hogy a kutatásba bevont szervezetek 74 százaléka nyilatkozott úgy, hogy nem jellemzi tőkehiány, miközben 72 százalékuknak célja a forrásbővítés. Ez a disszonancia alapvetően jelzi a civil szervezetek azon mentalitását, miszerint „addig nyújtózkodjunk, ameddig a takarónk ér”.

Éppen ezért érdemes megvizsgálni, hogy milyen gyakran kerülnek mégis pénzügyi zavarba. A kérdőíves adatfelvételben külön vizsgáltuk, hogy az utóbbi három évben volt-e a szervezetek életében késedelmes számlafizetés, volt-e köztartozásuk, illetve banki hitelfelvételből, vagy más okból adódó adósságuk. A 300 megkérdezett meghatározó többsége (87 százalék) arról számolt be, hogy a felsorolt négy adósságtípus közül egyik sem fordult elő az utóbbi három évben. Az adósságba kerülők döntő része egy adósság-

fajtáról számolt be, a kevés számú adós esetében is jól azonosítható, hogy a szervezetek elsődlegesen a köztartozások felhalmozását igyekeznek elkerülni, hiszen az általában a további forrásoktól is elvágja őket. Ugyanakkor a késedelmes számlafizetésre a szervezetek 6 százalékánál, a banki hitelfelvételre 7 százalékánál került sor, míg másoknak (pl.: munkatársaknak) a szervezetek 4 százaléka tartozott az utóbbi három évben legalább egyszer.

Az adósság előfordulása jellemzőbb a nagyobb szervezetek esetében. A *kisebb (kevesebb embert és pénzt megmozgató) szervezetek* életében kevésbé adódnak olyan helyzetek, amikor adósságuk keletkezhetne. Ezt a fókuszcsoportok is megerősítették, de segítségükkel képet alkothattunk a kisebb szervezetek gazdálkodásáról is: A kisebb szervezetek alapesetben kockázatkerülők, azaz „nagy fába nem vágják a fejszéjüket”. Nincsenek túlságosan nagy állandó kiadásai, kisebb a rezsiköltségük (energiaköltségek, irodaszerek stb.), ha van egyáltalán, gyakorlatilag a könyvelés költségein kívül más jelentős kiadás nem terheli őket. Likviditási gondjaikat általában „házon belül” oldják meg, a szervezetek vagyona sokszor összefolyik a szervezet tagjainak magánvagyonával, így a kisebb finanszírozási problémákat zsebből megoldják.

A *nagyobb szervezetek* sokkal gyakrabban kerülnek olyan helyzetbe, hogy adósságuk keletkezik, ami többféle okból is történhet. A jelentősebb civil szervezetekre jellemző, hogy „nagyobb tételekben játszanak” úgy, hogy a saját erőforrásaik arányaiban nem számítanak jelentősebbnek, ezért egy kifizetés késlekedése, egy bedőlt pályázat, egy rosszul sikerült gazdasági manőver alapjaiban változtathatja meg a működésüket. Habár a nagyok nem feltétlenül kockázatkeresők, azonban a jelentős működési költségek miatt sokszor beakadnak olyan helyzetekbe, amikor szükséges kockázatot vállalni.

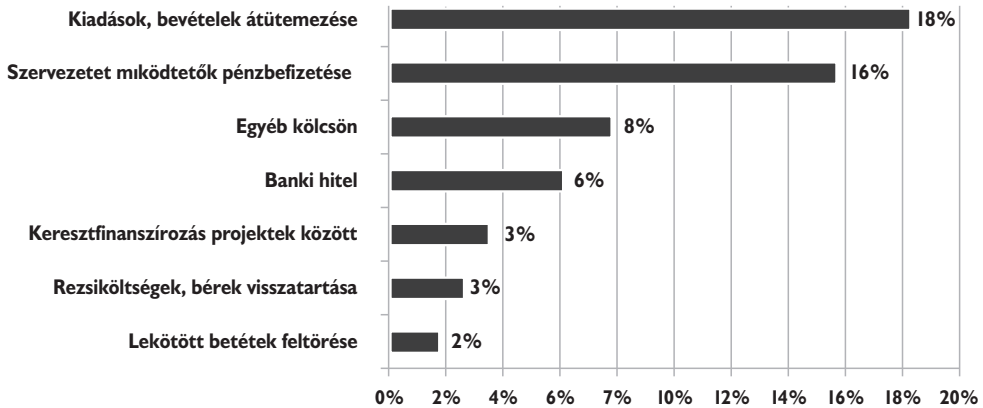
A survey adatai arra utalnak, hogy mind a kisebbek, mind a nagyobbak esetében a pályázatokon aktívabban induló és gyakrabban nyerő szervezeteket jellemzik inkább adósságok.

A kutatás során 40 adóssággal rendelkező szervezetet találtunk, közülük mindössze 28 volt olyan, amelyik kölcsönt vett fel az utóbbi három év során. Legtöbben erre likviditási probléma elkerülése miatt kényszerültek (13), míg mások adósságaikat egyenlítették ki a kölcsön segítségével (7). Hitelből mindössze két szervezet valósított meg valamilyen beruházást, míg kilenc szervezet egy-egy pályázati projekt megvalósításához vett kölcsön pénzt a bankoktól.

A fókuszcsoportokon elhangzottak alapján annyival árnyalhatjuk ezt a képet, hogy habár a gépjárműlízingelés egy olyan forma, amit általában nem kezelnek hitelként, viszont jellemző a nagyobb, alapfeladatuk ellátásához gépkocsi igényel rendelkező civil szervezeteknél.

A beszélgetések alapján jellemző az is, hogy a szervezetek pályázatok kapcsán kerültek pénzügyi zavarba. Ilyen okok a rendszeres pályázati kiírások elhalasztása, megszüntetése; a nyertes pályázatok lassú kifizetése; az elszámolás és teljesítés körüli problémák, melyek főként az utó- és részfinanszírozású pályázatoknál okoznak nagy kellemetlenséget.

4. ábra: Pénzügyi problémáik megoldása érdekében mekkora arányban nyúltak az alábbi eszközökhöz? (N=115)

Forrás: Tükörterem Egyesület, 2010.

Fontos tapasztalat, hogy amennyiben váratlan helyzet áll elő, a szervezetek házon belül próbálják orvosolni a gondokat – a beszélgetések során kiderült, hogy ezeket (fizetések kifizetésének csúszása, munkatársak magánpénzének bevonása) sok esetben nem is tekintik adósságnak, kölcsönnek. Ha ezek a lehetőségek nem megoldások a pénzügyi probléma nagyságrendje miatt, akkor a kölcsöntapasztalattal nem bíró szervezetek először „rohannak fűhöz-fához”, megpróbálnak alternatív megoldásokat találni, „kisírni engedményeket” – ezen szervezetek számára nem kézenfekvő a kölcsön gondolata. A kutatás során arra is kitértünk, hogy milyen okok húzódnak a hitelkerülés mögött.

10. táblázat: A hitelektől való tartózkodás okai (N=280)

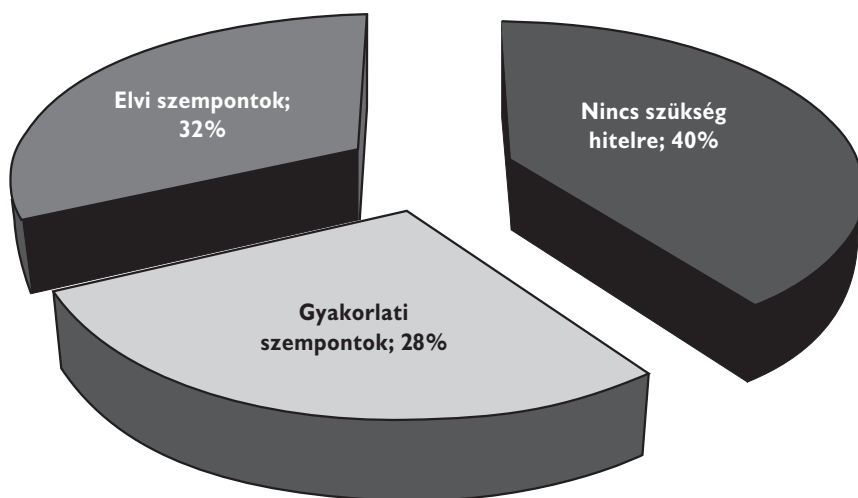
Azért nem vettek fel banki hitelt, mert...	Egyáltalán nem	Részen igaz	Teljesen igaz
elvből nem vesznek fel banki hitelt	35%	26%	39%
nem látnák biztosnak a hitel visszafizetését	53%	23%	24%
túl magas a kamatszint	39%	38%	23%
máshonnan szereztek pénzt	34%	47%	19%
túl hosszú az átfutási idő, túl sok a macera	53%	32%	15%
még sosem volt többlet pénzforrásra szükségük	73%	19%	8%
az gondolják, hogy úgyse kapnának banki hitelt	68%	25%	7%
nem mentek át a hitelbírálaton	79%	16%	5%
ez a lehetőség nem jutott eszükbe	83%	12%	5%

Forrás: Tükörterem Egyesület, 2010.

A hiteltől való tartózkodás okaira érkezett válaszok alapján három csoportot különíthetünk el. A legmarkánsabb csoportot azok a szervezetek alkotják, amelyek ugyan kerültek már olyan helyzetbe, amikor szükségük volt külső források előteremtésére, de elvi

okokból elzárkóznak a bankhitel felvételétől, például mert a hitel visszafizetését kockázatosnak ítélik, és képesek alternatív megoldásokat találni – e körbe tartozik minden harmadik (32 százalék) szervezet. Egy másik csoportja a szervezeteknek a hitelfelvétel gyakorlati szempontjait helyezi előtérbe, ők a hitelezéstől való távolmaradás okaként a hosszú átfutási időt, a magas kamatszintet, a problémás hitelbírálatot említik – a kérdezettek 28 százalékát sorolhatjuk ide. A legnépesebb csoportba azok tartoznak, akiknél nincs egyértelmű gondolati struktúra, hogy miért maradnak távol a hitelfelvételtől, természetesen körükben vannak a legtöbben, akiknek egyáltalán nem volt szükségük többletforrásra – ők alkotják a szervezetek derékhadát a maguk 40 százalékos súlyával.

5. ábra: A hitelektől való tartózkodás fő okai

Forrás: Tükörterem, 2010.

Ugyanakkor a fókuszcsoportos beszélgetések alapján az első sikeres hitelfelvétel fordulópontot jelent a szervezetek életében – olyan tapasztalat ez, amely után a szervezetek jóval könnyebben fordulnak újra ehhez az eszközhöz. Sőt találkoztunk olyan szervezettel is, amely működésének szerves részévé válik a meg-megújuló, tulajdonképpen folyamatosan jelen lévő kölcsöntartozás.

A civil és a pénzügyi szektor kapcsolata

Amennyiben eltekintünk attól, hogy a pénzügyi gazdálkodást folytató civil szervezetek működése elképzelhetetlen számlavezető¹⁷ bank nélkül, akkor a két szektor közötti együttműködés alapját elsődlegesen a hiteligeny határozza meg. Talán már a fentiekből is kiderül, hogy a kutatásunk alapján is nagyon nehéz becsülni, hogy a szervezetek mek-

kora része potenciális hitelfelvevő, hiszen a szervezetek 92 százaléka nyilatkozott úgy, hogy lett volna szüksége többletforrásra (10. táblázat), miközben a tényleges bankhitelfelvevők a minta csupán 7 százalékát tették ki. Természetesen a hitelfelvétel megvalósulása erősen függ az adott pénzügyi környezettől, az ismeretektől, kockázatvállalási hajlandóságtól, ezeket figyelembe véve az egymilliónál nagyobb bevétellel rendelkező civil szervezetek 15 százalékát tekintjük potenciális hitelért folyamodónak. Ezen hiteligények döntő része véleményünk szerint áthidaló hitel, azaz elsődlegesen a civil szervezetek likviditási problémáinak orvoslása érdekében lenne szükség a pénzügyi szektor forrásaira.

Érdeemes megvizsgálhunk, hogy a hitelfelvétel kapcsán milyen – sok esetben összegegyeztetetlen – igényekkel rendelkezik a civil szektor és a pénzügyi szektor, és ez milyen feszültségeket szül:

A civil szervezetek speciális ügyfelek, gazdálkodásuk működési logikája alapvetően más, mint a for-profit szervezeteké, ugyanakkor a kereskedelmi banki gyakorlat ezt a logikát nem követi. Az ügyfélkörben történő kezelésük speciális szaktudást igényel, mely alapvetően drágítja a hitelezést. A tapasztalataink szerint a kereskedelmi bankok a KKV-k számára kidolgozott kondíciók közé szorítják a civil szervezeteket, ugyanakkor az eltérő működési logika miatt a hitelfelvétel a civilek számára a legtöbb esetben nem reális – különösen igaz ez a nagy értékű beruházások esetén. Több, egymással is összefüggő tényezőt érdemes megemlítenünk banki oldalról, ami alapvetően gátolja a szervezetek hitelfelvételét, és gátolja a civil szervezetek hitelpiacának változását:

- *fedezet hiánya* – A közepes, illetve kisebb szervezetek jellemzően nem rendelkeznek vagyonnal, de a nagy szervezetek esetében sem jellemző a bankok által preferált ingatlanfedezet. Ez alapvetően a nagy értékű beruházásokat lehetetleníti el, de az áthidaló hiteleknek sem kedvez.
- *a civil szervezetek szabadon felhasználható forrásainak hiánya* – Azaz nincs olyan likvid (projekt költségvetések által nem meghatározott) bevételi forrás, amelyből a kamat kigazdálkodható lenne – ez különösen a szolgáltató tevékenységet nem végző, az 1 százalékból minimálisan részesedő szervezetek esetében elsődleges probléma.
- *a futamidők rugalmatlan kezelése* – mely különösen az áthidaló hiteleknél gond. Mind a hazai, mind a nemzetközi civil hitelezési modellekben markáns elem, hogy a hitel visszafizetése a futamidő alatt bármilyen ütemezés szerint, plusz költségek nélkül megvalósulhat. Ehhez a hazai kereskedelmi bankok hitelkonstrukciói többnyire nem elég rugalmasak.
- *a kockázatok beárazásának magas költsége* – Ez a civil szervezetek könyvviteli hiányosságaiból fakad, valamint a „biztos bevételek” – például pályázatok, támogatások, adományok – tervezhetetlenségéből, kiszámíthatatlanságából. Másrészt a kintlévőségek behajtása is komoly aggodalommal tölti el a bankokat, itt nem csak a szervezeti vagyon hiánya okozza a problémát, hanem a reputációs rizikó – hiszen nagyon rossz sajtóvisszhangja lenne egy elismert társadalmi célért küzdő (pl.: gyermekszegénység elleni) szervezet bedöntésének.
- *a civil szervezetek ad hoc gazdálkodása* – A civil szervezetek nagyon ritkán rendelkeznek megfelelő minőségben kidolgozott „üzleti”, illetve pénzügyi tervvel¹⁸, gazdálko-

dásuk egy bank számára nem tűnik tudatosnak. Ez különösen a nagy értékű beruházások hitelezésénél problémás.

- *a fentiek miatt körülményes, elhúzódó hitelbírálata* – mely áthidaló jellegű, egy-két hónapos hiteligényeknél rendkívül magas. Jellemző, hogy a civil szervezetek likviditási gondjai egy-két hétig, maximum egy-két hónapig állnak fenn. Ezekhez képest a három-négy hetes hitelbírálata rendkívül hosszú, főként ha a bank külső, független szakértői véleményeket is bekér a hitelbírálathoz.
- *a civil szervezetek alacsony hiteligénye* – amely jellemzően pár százezer forinttól egy-két millió forintig terjed. Ezen alacsony profit érhető el (sok esetben a hitel ügyintézőjének munkabére sem kitermelhető), főként, hogy a futamidő jellemzően rövid, miközben a kockázatot nagyon értékelik a kereskedelmi bankok.
- *a megfelelő humán erőforrás hiánya* – amely mind a kereskedelmi bankoknál (civilre specializálódó munkatársak), mind a civileknél megjelenő probléma¹⁹. Ez azt jelenti, hogy a bankok esetében alig találkozhatunk a civilek pénzügyeivel kapcsolatos tudásfelhalmozással, míg a civilek oldalán ez elsődlegesen a vezetői szinten valósul meg²⁰.

A fókuszcsoporthoz és a szakértői interjúk alapján az rajzolódott ki, hogy a kereskedelmi bankoknak policy szinten egyszerűbb azt mondani, hogy nem hiteleznek a civil szervezeteknek. Természetesen számos kivételt is találhatunk, amikor ezt az alapattitűdöt, valamilyen más viszonyulási ok felülírja, ilyen lehet az ismertség, mely miatt a lokális pénzügyi szervezeteknek (Takarékszövetkezetek) nagyon fontos szerepe lehet(ne) a civil szervezetek finanszírozásában – gyakorlatilag itt a szektorok szereplőinek viszonyában megjelennek a személyes elemek is. Szintén érdekes a Mikrohitel Zrt. gyakorlata, akik a hosszú távú partnerségre helyezik a hangsúlyt, azaz gyakorlatilag pénzügyi tanácsadói feladatokat is ellátnak – véleményünk szerint a sikeres civil szervezeti hitelezés záloga az alapos szűrés, amelynek csak egyik eleme a likviditás vizsgálata, de legalább ilyen fontos a szervezeti munkakultúrának, addigi eredményeinek, fejlődésének a figyelembevétele. Ezen sikeres konstrukciók a partnerségen alapulnak, s nem olcsóságukkal, hanem rugalmasságukkal tűnnek ki a kommersz, KKV szektorra szabott hitelekhez képest.

Összegzés

Írásunkban a klasszikus civil szervezetek pénzügyi kultúráját jártuk körül, és számos megállapítást tettünk a szervezetek pénzügyi helyzetére és működésére, melyet véleményünk szerint alapvetően a forráshiányból – főként a szabadon felhasználható források hiányából – fakadó kényszerek határoznak meg. Ezek egyértelműen kerékkötői a civil szervezetek fejlődésének, így a pénzügyi kultúra fejlődésének is.

Véleményünk szerint a hazai civil szféra fejlődése szakaszos, felívelő szakaszai mindig egy-egy olyan szabályozási elemhez köthetőek, amelyek segítették kiépülését (a társadalmi szervezetek szabad létrehozásának engedélyezése, az 1 százalékos rendszer bevezetése, a pályázati rendszer kiépülése), ugyanakkor a következő nagy lökés elmaradt. So-

kan ezt az EU-források hozzáférhetőségétől várták, de ezzel kapcsolatban nem lehet igazi sikerről beszélni (Arató–Bartal–Nizák 2007; Arató–Bartal–Kónya–Nizák 2008), véleményünk szerint ebben (is) fontos szerepet játszik a szektor pénzügyi kultúrája. Már a kutatás kezdetekor úgy gondoltuk, hogy a szektor jövőbeni fejlesztésekor elsődlegesen olyan intézkedésekre van szükség, mely képessé teszi a civil szektort rugalmasabb, a fejlesztéseket és az üzemeltetést biztosabbá tévő működés kialakítására, ami a jelenlegi gazdasági körülmények között nehezen elképzelhető a pénzügyi szektor bevonása nélkül. Ugyanakkor ennek kivitelezése a civil szektor pénzügyi kultúrájának ismeretében nehéz feladatnak látszik.

Irodalom

- Arató Krisztina–Bartal Anna Mária–Nizák Péter (2007): *A civil szervezetek tapasztalatai a Strukturális Alapokból finanszírozott projektek pénzügyi lebonyolításában*. Budapest: Civil Európa Egyesület.
- Arató Krisztina–Bartal Anna Mária–Kónya Márton–Nizák Péter (2008): *Az Európai Unió strukturális alapjai és a partnerség elve Magyarországon*. Budapest: Rejtjel Kiadó.
- Bernát Anikó (2009): *A gazdasági növekedés társadalmi/kulturális feltételei*. Budapest: TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt.
- Kuti Éva (2003): *Kinek a pénze, kinek a döntése? Bevételi források és döntéshozók a nonprofit szektor finanszírozásában*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- Kuti Éva (2005): *Vállalati adományozók, nonprofit szervezeteknek nyújtott vállalati támogatások*. Budapest: NIOK.
- Nagy Ádám (szerk.) (2010): *NCA éves jelentés 2009*. Budapest: Nemzeti Civil Alapprogram–Szociális és Munkaügyi Minisztérium.
- Nagy Ádám–Székely Levente (2010): *Erőforrások és feltételek Új Ifjúsági Szemle VIII. évfolyam 1. szám*.
- Nagy Renáta–Nizák Péter (2009): *A civil szektor pénzügyi életképessége, Civil Éves Jelentés. Civil Szemle 1*.
- Székely Levente (2010): *A holnap pénze – Pénzügyi kultúra az információs társadalomban* In: *Excenter Füzetek II. Statisztikai tükör III. évfolyam 192. szám. Központi Statisztikai Hivatal 2009. december 19*.
- Tokaji Károlyné (szerk.) (2008): *Nonprofit szervezetek Magyarországon 2006*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Tükörterem Egyesület (2010): *A civil szervezetek többforrású finanszírozásának lehetőségei, nemzetközi modelljei – magyar jelentés*
http://tukorterem.hu/sites/default/files/project/civil_szervezetek_toebbforasu_finanszirozasa/nca_tukorterem_2010_primer_final.pdf
- Tükörterem Egyesület (2010): *A civil szervezetek többforrású finanszírozásának lehetőségei, nemzetközi modelljei – nemzetközi best practice*
http://tukorterem.hu/sites/default/files/project/civil_szervezetek_toebbforasu_finanszirozasa/nca_tukorterem_2010_desk_final.pdf
- Tükörterem Egyesület (2010): *Civil markok*.
http://tukorterem.hu/sites/default/files/project/civil_szervezetek_toebbforasu_finanszirozasa/kt_civil_markok.pdf

Jegyzetek

- 1 Létezik ugyanakkor friss, kifejezetten az ifjúsági szervezetekre vonatkozó munka. (Nagy–Székely, 2010)
- 2 2004–2006 között bár a bevételek összege nominálértékben 11 százalékkal növekedtek ez reálértékben csak 3 százalékot jelentett, s az egy szervezetre jutó bevétel reálértéke 2,2 százalékkal csökkent. Természetesen a csökkenés nem egységes a szektorban, három tevékenységcsoport esetén mutattak ki egyértelmű romlást: ezek a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó szervezetek (itt a szervezetek száma is csökkenő tendenciát mutatott), a szabadidős egyesületek és az adományozó szervezetek). Találtak viszont olyan szegmenseket amelyek reálértékben is javuló pozíciókat mutattak: ilyenek az egészségügyi szervezetek, a szociális, a kutató, a kulturális és az

oktatás területén működő szervezetek. Ezek közül háromra (kultúra, kutatás, szociális ellátás) volt jellemző a tíznél több bevételi forrás. (Nagy-Nizák, 2009)

- 3 Az NCA működésének első 5 évében 60 000 pályázati célhoz biztosított 33 milliárd Ft támogatást. (Az NCA bevételi forrása a törvény szerint a két évvel ezelőtti felajánlott SZJA 1 százalékával megegyező összeg, bár ezt a költségvetési törvény rendre felülírja természetesen kisebb összeget biztosítva (pl.: 2010-ben 8,8 milliárd forint helyett 7 milliárd). (Nagy, 2010) 2011-re az NCA költségvetése 3,6 milliárd Ft lett, míg az automatizmus 9,3 milliárdot írta elő. Ennek kapcsán a Kormány arra hivatkozott, hogy az NCA korábbi rendszere 2011-ben véget ér és egy másik NCA konstrukció indul 2012-ben. A látványosan csökkentett költségvetés hatására újjáéledtek azok a félelmek, amelyek az NCA források eltűnésétől tartanak.
- 4 Az NCA kapcsán a szervezeteknél felmerült, hogy a tárcafürások az NCA-ra való hivatkozással eltűnnek.
- 5 Forrás: A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2008-ban: Statisztikai Tükör 192. Szám. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal 2009. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/stattukor/nonprofit/nonprofit08.pdf>
- 6 Ezt a fogalmat használja az egyesületek és magánalapítványok közös gyűjtőnévére a KSH is a Statisztikai Tükörben évente megjelenő, a Nonprofit szervezetek legfontosabb jellemzői című cikksorozatában: <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/stattukor/nonprofit/nonprofit08.pdf>
- 7 Bocz János (2004): „Jéghegyek”. Tévhitek, avagy a magyar nonprofit szektor mélyrétegei. Civil Szemle 4.
- 8 Bartal Anna Mária (2005): Nonprofit elméletek, modellek és trendek. Budapest: Századvég.
- 9 Ezen szervezetek a KSH tipológiájában, mint *egyéb nonprofit szervezetek* szerepelnek, mely mellett léteznek az *érdekképviselők* csoportjába tartozó köztestületek, szakszervezetek, a szakmai munkáltatói érdekképviselők, valamint a *klasszikus civil szervezetek*.
- 10 Forrás: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tabl3_02_05i.html
http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tabl3_06_01i.html
- 11 Inflációs adatok: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tabl3_06_01i.html
- 12 A kutatás során 300 olyan civil szervezetet érintünk el, amelyek 2008. évi éves bevételre elérte az egymillió forintot – feltételezve, hogy e volumen esetén tényleges gazdálkodási döntéseket kell hozni. A minta ezen szervezetek körében a jogi forma mentén, valamint a „pályázók” – „nem pályázók” arányában volt reprezentatív. Az adatgyűjtés során telefonon kerestük fel a megkérdezetteket, és egy 25 perces, a gazdálkodás kereteit firtató kérdőívet vettünk fel. A gazdálkodási döntések megismerése érdekében további 13 fókuszcsoporthoz fordultunk, ahol lehetőség nyílt a pénzügyi problémák okainak és kezelési módszereinek a feltárására. Ezt egészítettük ki 20 szakértői interjúval, melyek során a civilek pénzügyi, gazdálkodási helyzetével kapcsolatba kerülő szereplőket – például bankokat, finanszírozó szervezeteket – kerestünk fel.
- 13 Csak egyesületek.
- 14 A kutatásba bevont szervezetek 2008-ban elérték az egymillió forintot, az adatok ezekre tekinthetők reprezentatívnak. A későbbiekben az egyszerűbb fogalmazás miatt ennek külön jelölésétől el fogunk tekinteni.
- 15 A 300 mintán belül bármilyen elnagyzott szektorális beosztással dolgoztunk volna, a szektorok reprezentativitását nem tudtuk volna biztosítani.
- 16 A minta 63 százaléka indult működési pályázaton 2009-ben, és ezen szervezetek 77 százaléka volt sikeres, azaz a mintánkba került szervezetek közül minden második kapott működési támogatást.
- 17 Természetesen a civil szervezetek a számlavezetéssel kapcsolatban is foglalkoztak meg igényekkel: alapelvadásuk lenne az ingyenes számlavezetés – mely főként a kis bevételű szervezetek számára elsődleges, míg a magasabb bevételűek körében magasabb látra szóló betéti kamatokat szeretnének látni.
- 18 A szervezetek jobb esetben csak egy keretköltségvetést készítenek, az egyes projektek pénzügyi megvalósítását csak a felük – főként a pályázók – tervezik, miközben több évre előre elkészített pénzügyi stratégiájuk nincs, ami a hosszú távú tervezés hiányára utal. Utóbbi nem meglepő, hiszen a civil szervezetek működése bizonytalanságtól terhes, amely sokak számára folyamatos túlzottaszerű munkát eredményez.
- 19 Kutatásunk során többen számoltak be arról, hogy pár év alatt hiába tettek szert a szervezet szakmai vagy gazdasági ügyeihez remekül értő munkatársra, azt a piaci szereplőkkel szemben nem tudták megtartani.
- 20 Éppen ezért tartottuk fontosnak megismerni azt is, hogy milyen más vezetői tapasztalatokkal rendelkeznek a szervezetek vezetésében helyet foglalók. A szervezetek 38 százalékában dolgozik olyan vezető, aki más civil szervezet vagy cég irányítását is ellátja.

MÍTOSZTÓL A VALÓSÁGIG:

civil társadalom Közép- és Kelet-Európában

Grzegorz Ekiert, Roberto Foa

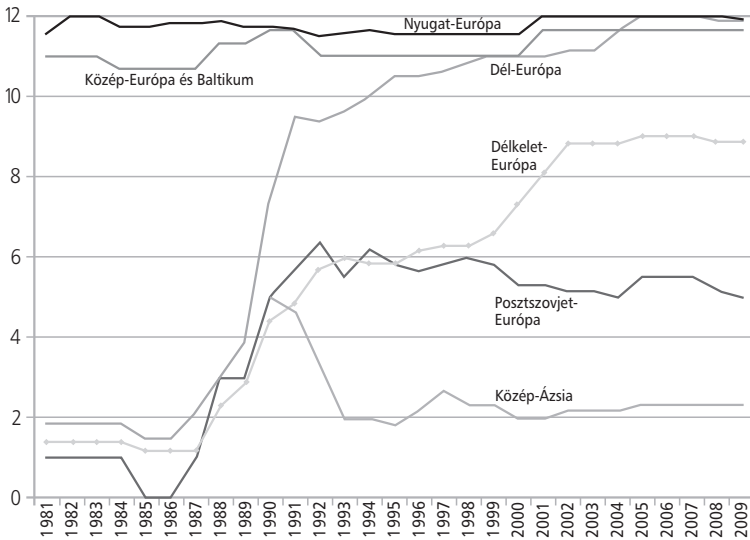
Bevezetés

Az elmúlt húsz év során a legkülönbözőbb tudományágak művelői bizonygatták a posztkommunista országok civil társadalmának gyengeségét és szerkezeti hiányosságait. A társadalmi tőkével foglalkozó korai kutatások (Rose 1999; Rose, Mishler and Haerpfer 1996) arra az eredményre jutottak, hogy a társadalmi bizalom, a közösség iránti elkötelezettség, valamint a társadalmi és politikai intézmények megbízhatóságába vetett hit Közép- és Kelet-Európa-szerte alacsonyabb, mint más régiókban. Tanulmányok sora (többek között Howard 2003; Bernhard and Karakoç, 2007) mutatta ki, hogy itt még az autoriter rendszerek után létrejövő új demokráciákhoz viszonyítva is csekély az egyesületi tagok aránya, mérsékelt a társadalmi részvétel, és vérszegény a civil társadalom. A tudósok (Lomax 1997; Ely 1994) azt is kifogásolták, hogy a demokratikus átalakulás állami szereplői nem fejlesztették és erősítették a civil kezdeményezéseket, nem vonták be az állampolgárokat a kormányzásba. A szakirodalomból egy olyan „állampolgárok nélküli demokrácia” képe rajzolódik ki, amelyben a politikai elitnek sikerült törvénybe foglalnia az alapvető emberi jogokat, kialakítania a demokratikus eljárásokat, a jogállamot és a több-

pártrendszer, de kudarcot vallott a társadalmi kohézió megteremtésében, az önkéntes tevékenységek bátorításában, és nem sikerült növelnie a részvételi demokrácia intézményeinek társadalmi támogatottságát. Számos szerző (Ramet 1999); Minkenberg, 2002; Kopecky and Mudde 2003; Rupnik 2007) a demokratikus konszolidációt fenyegető veszélynek tekinti a növekvő elégedetlenséget, valamint azoknak a populista és radikális jobboldali pártoknak a népszerűségét, amelyek demokratikus intézmények iránti elkötelezettsége legalábbis kétséges. A civil társadalom gyengéségevel kapcsolatos aggályok – csakúgy, mint az okok és a következmények – gyakori elemei a régióban zajló vitáknak (Jawłowska and Kubik 2007; Civil Society Forum 2009).

Az elemzők tehát egyetértenek abban, hogy valamennyi posztkommunista országot a civil társadalom gyengésége és szerkezeti problémái jellemzik. De helytálló-e vajon ez az általánosan elfogadott állítás? Úgy tűnik, hogy ha a gyenge civil társadalomra vonatkozó közvélekedést a tényekkel szembesítjük, számos ellentmondásba ütközünk. Először is: az 1989-es eseményeket eredetileg a civil társadalmi mozgalmak monolitikus kommunista rendszerek fölött aratott vitathatatlan győzelmének tekintettük. Ha ebben nem tévedtünk, akkor felvetődik a kérdés, hogy a demokrácia megteremtése után ugyan mitől gyengültek volna meg hirtelen ily nagy mértékben azok a civil társadalmak, amelyek az átmenet időszakában még láthatóan erősek, aktívak, jól mozgósíthatók voltak. Tekintve, hogy a demokrácia garantálja a politikai és szabadságjogok érvényesítésének lehetőségét, fejlődésétől a civil társadalom virágzása, nem pedig a sorvadása várható. Másodszor: mint tudjuk, a kommunista rendszerek – miközben gátolták a független társadalmi és politikai szerveződést – aktívan építették saját tömegszervezeteiket, és támogatták a politikailag veszélytelen egyesületeket. Hogyan lehetne akkor gyengébb a civil társadalom a posztkommunista országokban, mint Ázsia vagy Latin-Amerika poszt-önkényuralmi rendszereiben? Ez utóbbiak rutinszerűen tiltották be és szorították perifériára a civil szervezeteket, következetesen alkalmazták a társadalom demobilizálásának stratégiáját, s ezzel magát a civil társadalom szervezeti bázisát gyengítették meg, míg a kommunista gyakorlat mégiscsak teret engedett a sportkluboknak, szabadidős egyesületeknek és olyan korporatív szervezeteknek, mint a szakszervezetek vagy a szakmai egyesületek. Harmadszor: hogyan egyeztethető össze az egész posztkommunista régió civil társadalmának gyengéségére vonatkozó tétel az itt zajló politikai, társadalmi és gazdasági átalakulás olyan, országonként nagyon is különböző tényeivel, mint hogy néhány közép-ázsiai állam igen gyorsan visszatért az autoriter kormányzáshoz, míg Kelet-Európában inkább az állampolgári és a szabadságjogok fokozatos szűkülése volt jellemző, Kelet-Közép-Európa néhány állama pedig megmaradt a demokratikus konszolidáció útján? A Freedom House adatai (1. ábra) már első pillantásra is világosan mutatják ezeket a fejlődési pályák közötti eltéréseket.

1. ábra. Állampolgári és politikai szabadságjogok Európában, 1981–2009

Forrás: Freedom House, 2010.

Mivel kizártnak tűnik, hogy a posztkommunista átalakulás ennyire különböző eredményei egyáltalán nem függenek össze a civil társadalom állapotával, ez a tanulmány megkérdőjelezi a gyenge civil társadalommal kapcsolatos, általánosan elfogadott állítás helyességét. Áttekinti a civil társadalom posztkommunista országokban megfigyelhető típusait, valamint a kialakulásukat befolyásoló tényezőket. A különböző forrásokból elérhető adatokra és az átalakulási folyamat szakaszaival kapcsolatos ismeretekre alapozva kimutatja, hogy Közép- és Kelet-Európa civil társadalmi nem olyan gyengék, mint hinni szokás. A posztkommunista országok egy részében élénk a közélet, és aktív civil szervezetek működnek. Ezek a nemzetközi civil hálózatokhoz is szorosan kapcsolódnak, és képesek a hazai politika befolyásolására. Véleményünk szerint a korábbi kutatások ott hibáztak, hogy – más, hasonlóan fontos vagy még fontosabb tényezők rovására – elsősorban az egyesületi tagságra vonatkozó és egyéb felmérési adatokra alapozták a civil társadalom fejlettségének értékelését. Ez egydimenziós képet eredményezett, pedig a civil társadalom komplex, többdimenziós, interakcióra épülő jelenség (Anheier 2004). Egyes dimenziói a különböző országokban eltérő fejlettségűek és minőségűek lehetnek. A demokratikus Kelet-Közép-Európa és az egyre inkább autoriter szovjet utódállamok közötti növekvő különbségek a társadalmi intézmények és a civil szervezetek – történelmi örökséget, politikai, vallási és kulturális tradíciókat tükröző – világában is kimutathatók. A posztsovjjet térségen belül valójában nem is csak a távolabbi történelmi előzmények, hanem még a kommunista időszak tapasztalatai is erősen eltérőek (Ekiert and Hanson 2001). Meggyőződésünk, hogy a civil társadalom formáinak és politikára gyakorolt hatásainak megértéséhez az eddigieknél sokkal mélyebb, sokkal inkább a valóság jelenségeire fókuszáló (Alexander 2006) empirikus kutatásokra van szükség.

Szakirodalmi érvek a posztkommunista civil társadalmak gyengesége mellett

Az 1989-es demokratikus átalakulás kezdetén általános volt a vélemény, hogy a kommunizmus a valódi civil társadalomnak még a csíráit is kiirtotta, és a totalitárius rendszer öröksége rendkívüli módon megnehezítette a plurális egyesületi élet újjászerveződését. Wedel (1994:323) megfogalmazása szerint, „a kommunista uralom idején Kelet-Európa nemzeteinek nem volt 'civil társadalma'... a civil társadalom hiánya az élet minden területét uraló kommunista állam legbelső lényegéhez tartozott”. Ralf Dahrendorf (1990) elhíresült állítása úgy szólt, hogy Kelet-Európában viszonylag gyorsan ki lehet építeni a liberális politikai és gazdasági intézményrendszert, de az erős és hatékony civil társadalom újjáépítése sokkal nehezebb feladat, amelynek megoldásához több egymást követő generáció erőfeszítéseire lesz szükség. Mivel a társadalomtudományban (például: Tocqueville 2004; Almond and Verba 1963; Putnam et al. 1993; Paxton 2002; Shils 1991; Diamond 1999; Rosenblum and Park 2002; Alagappa 2004; Berman 1997; Schmitter 1997; Bermeo 2003) régóta megfogalmazott, bár máig vitatott az a tétel, miszerint az erőteljes civil társadalom a konszolidációnak és a demokrácia minőségének egyaránt fontos tényezője, kézenfekvő volt feltételezni, hogy a hiánya a posztkommunista országokban komoly akadálya a működő demokratikus rendszer létrehozásának. Az elmúlt két évtized nemzetközi felmérései, amelyek szerint Közép- és Kelet-Európában szegényes az egyesületi élet és mérsékelt a civil szerepvállalás, igazolni látszanak a civil társadalom tartós gyengeségét, s ezáltal kétségeket támasztanak a régió egészséges demokratikus fejlődésével kapcsolatban.

Bár az 1989-es demokratikus átalakulástól akár azt is várhattuk volna, hogy civil reneszánszhoz vezessen, számos megfigyelő inkább „civil demobilizációról” számolt be. Szerintük ehhez – a kommunizmus negatív öröksége mellett – az is hozzájárult, ahogyan a rendszerváltást követő változások lezajlottak: mind a demokratikus reformot, mint a gazdasági liberalizációt az elit vezényelte le, ami magától értetődően járt együtt a társadalom passzivitásba süllyedésével és a civil szereplők marginalizálódásával (Lomax 1997; Ely 1994; Staniszki 1999; Howard 2003). Ezt a jelenséget elemezve Bernhard (1996) négy olyan tényezőt különböztetett meg, amely hozzájárult a korábban aktív civil társadalom meggyengüléséhez. Ezek a következők: (1) A paktumokon alapuló átalakulást előkészítő tárgyalások az elitek között zajlottak, az ő együttműködésüket igényelték, a népi mozgásoknak és a civil szervezeteknek ebben a folyamatban nem volt szerepük. (2) A civil mozgalmakat „lefejezte” korábbi vezetőik átáramlása az újonnan kialakuló pártokba és kormányzati pozíciókba. (3) A totalitárius rendszer öröksége akadályozta a társadalmi bizalom és a önkéntesség fejlődését. (4) A gazdasági recesszió és a strukturális átalakulás társadalmi következményei szintén a demobilizáció irányába hatottak. A korábban erős, a kommunista rendszert aktívan bíráló civil társadalmak meggyengülése tehát magának a rendszerváltást követő átalakulási folyamatnak a természetéből következett, annak elválaszthatatlan része volt. Néhány kutató még azt is felvetette, hogy az uniós csatlakozás – minden elvi támogatás ellenére – igen kevés lendületet adott a civil társadalom fejlődésének (Giza-Poleszczuk 2009). Annak megítélése, hogy a kommunista idő-

szakban a civil társadalom mennyire volt gyenge, vagyis a rendszerváltást követő fejlődés milyen szintről indult, természetesen nagyon függ az alkalmazott definíciótól. Az azonban mindenképp rejtély, hogy a politikai és a civil szabadságjogok helyreállítását követően az állampolgárok miért nem éltek az újonnan megnyílt lehetőségekkel.

A rendszerváltást megelőző időszak egyesületi szervezettségének ismeretében különösen váratlan a civil társadalom 1989 utáni kifulladás. A kommunista társadalmakat tanulmányozó szakértők mindig hangsúlyozták a rendszer hierarchikus szervezettségét és kiemelkedő mozgósítási képességét. Az állampárti ellenőrzés alatt álló tömegszervezetek a szabadidőtől a szakmai tevékenységig, a szomszédsági kapcsolatoktól a nagypolitikáig az élet minden területét átfogták; a hozzájuk való csatlakozás eleinte kötelező, és utóbb is erősen ajánlott volt. A totalitárius és poszttotalitárius rendszereket éppen a társadalmi szervezetek sűrű hálózata és a mesterségesen fenntartott tömeges társadalmi részvétel különböztette meg az önkényuralmi rendszerektől (Kubik 2000:184–185). Ez a részvétel „nem jött ugyan szívből”, de mégiscsak kialakította a kollektív cselekvés képességét, és biztosította a szükséges erőforrásokat illetve szervezeti kereteket. A kutatók (Kurczewska 2004; Kurczewski 2003; Gasior-Niemiec and Glinski 2007a) azt is kimutatták, hogy a kommunista rendszerben meglepően sok, korábban létrejött szervezet folytathatta működését. Ezek – ha szoros állami ellenőrzés alatt is – betölthették korábbi társadalmi funkcióik egy részét, és megőrizhették hagyományait. Felül kellene tehát vizsgálni azokat az állításokat, melyek szerint a második világháborút követően a korábbi egyesületek teljesen megsemmisültek. Ugyanakkor felvetődik a kérdés, hogy mi történt a rendszerváltás után a kommunista időszak (esetenként komoly múltra visszatekintő) egyesületeivel. Számos bizonyíték van arra, hogy ezek (ha nem is mind) túléltek a politikai változásokat, s gyorsan alkalmazkodtak az új, demokratikus környezethez. Ha ez igaz, akkor végképp érthetetlen, hogy a munkájukat folytató régi és az újonnan létrehozott civil szervezetek együttesen hogyan alkothatnának Közép- és Kelet-Európában gyengébb civil társadalmat, mint amilyen a poszt-önkényuralmi rendszerekben kialakult. Mindezen túl, ha az önszerveződés és a társadalmi részvétel európai hagyományainak csak egy részét is sikerült megőrizni, akkor ezek fontos cölöpökként szolgálhattak a civil társadalom újjáépítéséhez.

Végül, a civil társadalom gyengeségére irányuló feltevés megkérdőjelezi a kapcsolatot a demokratikus konszolidáció és a civil társadalom között. Ha ugyanis ez a gyengeség a posztkommunista térség egészére egyaránt jellemző, akkor nemigen érthetőek azok a feltűnő, országonkénti különbségek, amelyeket a politikai, a társadalmi és a gazdasági átalakulás terén tapasztalunk. Az elmúlt két évtized során lezajlott változások során létrejött rendszerek skálája a konszolidált liberális demokráciától az önkényuralmi berendezkedésig, a szociális piacgazdaságtól az állami rablókapitalizmusig terjed. A különböző adatok és indikátorok már első pillantásra is megmutatják, hogy egyes posztkommunista országok (különösen a 2004-ben és 2007-ben uniós tagállammá váltak) még a jelenlegi világgazdasági válság dacára is számottevő fejlődésen mentek keresztül. Demokratikus intézményeik minőségi szempontból hasonlóak a fejlett nyugati országok állampolgárai számára megszokotthoz. Piacgazdaságuk működőképes, s kiterjedt jóléti rendszert tartá-

nak fenn. Ugyanakkor a balkáni országok egy része és a volt szovjet köztársaságok (a baltiak kivételével) kevesebb előrehaladást mutatnak. Mi több, a legújabb adatok tanúsága szerint a volt szovjet blokk e két országcsoportja közötti szakadék még növekszik is, csakúgy, mint ahogy a szubrégiókon belüli különbségek is mélyülnek. Az egyik oldalon meglepő közeledés figyelhető meg az Európai Unió új tagjai és a hivatalos tagjelöltek között. Ezek az országok általában gazdagabbak, jóléti rendszerük fejlettebb, alacsonyabb a szegények aránya, és kisebbek a jövedelemegyenlőtlenségek. Ezen kívül a gazdasági növekedés is gyorsabb, s ugyanakkor konszolidált demokratikus rendszer biztosítja a liberális demokrácia normáinak érvényesülését. Az országok másik csoportjában (a volt szovjet köztársaságok többségében) viszont nagyobb a szegénység, kirívóbbak az egyenlőtlenségek, súlyosabbak a gazdasági nehézségek, elterjedtebb a korrupció, és egyre kevésbé demokratikus a politikai berendezkedés (Ekiert, Kubik and Vachudova 2007). Ezeket az igen eltérő tapasztalatokat nyilvánvalóan nem lehet összeegyeztetni az egész térségben egyaránt gyenge civil társadalomra vonatkozó állításokkal. Világosan látszik tehát, hogy kapcsolatot kell keresni a posztkommunista civil társadalmak és az eltérő fejlődési utak között, s rá kell mutatni az eltérések hátterében rejlő okokra és mechanizmusokra.

Összefoglalva, a posztkommunista országokban lezajlott fejlődéssel foglalkozó szakirodalom gyenge civil társadalomra vonatkozó (gyakran igen nagy tekintélyű szerzők által inspirált) állításai kiáltó ellentétben vannak az empirikus adatokkal, amelyek szignifikáns különbségeket mutatnak a régió egyes országaiban működő civil társadalmak természete, fejlettsége és erőteljessége között. A kommunizmus társadalmi és szervezeti örökségét, a második világháború előtti hagyományok részleges továbbélését, a rendszerváltás körüli idők társadalmi mozgalmait, a rendszerváltás utáni társadalmi-gazdasági fejlődést, valamint a civil társadalom fejlesztését célzó külföldi és belföldi támogatásokat figyelembe véve joggal feltételezhetjük, hogy az 1989 utáni civil társadalomnak viszonylag erősnek és aktívnak kell lennie.

Tanulmányunk azt kívánja bizonyítani, hogy a vérszegény és passzív civil társadalom nyugati szakirodalom által sugallt képe téves általánosításon alapszik. A posztkommunista civil társadalom mint specifikus jelenség valójában nem létezik. Pontosabban, számos közép- és kelet-európai országnak nem ilyen a civil társadalmja. A szovjet idők közös öröksége ellenére a régióon belül ugyanolyan nagy különbségek figyelhetők meg, mint akkor, ha a posztkommunista térség egészét más régiókkal hasonlítjuk össze.

Kelet- és Közép-Európa civil társadalmi a régi és az új rendszerben

A szakirodalmi állításokkal folytatott vitát azzal kell kezdenünk, hogy feltárjuk a posztkommunista Európa civil társadalmának eredetét és szerkezeti jellemzőit. A régi rezsim idején a kelet-európai országok egyesületi élete és érdek-képviselési rendszere speciális (átpolitizált, bürokratikus, centralizált és átfogó) volt. A társadalmi szervezetek e típusának jelenléte a totalitarizmus egyik meghatározó elemének számított, olyan jellegzetességnek, amely intézményrendszerét mind a demokratikus mind az önkényuralmi rend-

szerekre jellemző berendezkedéstől megkülönböztette. Mindazonáltal az egyes országok között fontos különbségeket is ki lehet mutatni. Különbözött az egyesületek összetétele, funkciója, a történelmi kontinuitás foka, s mindebben természetesen az eltérő történelmi tradíciók, a kommunista hatalomátvétel konkrét stratégiái és a bejárt politikai fejlődési utak sajátosságai tükröződtek. Különösen hangsúlyozni kívánjuk, hogy magának a kommunista periódusnak az egyesületi élete is komoly, országonkénti eltéréseket mutatott, aminek minden bizonnyal az 1989 utáni fejlődésben is érvényesültek a hatásai. Az itt következő alfejezetek mindegyike egy-egy olyan időszakra (kommunista, átmeneti és posztkommunista periódus) összpontosít, amely hozzájárult a civil társadalom mai formájának kialakulásához.

A kommunista időszak csökevényes civil társadalma

A kommunista rendszer kialakítása és konszolidációja komoly rombolást végzett a régió hagyományos egyesületi szférájában, amelyet a legkülönbözőbb társadalmi, szakmai és érdekcsoportok szerveződése, egyházi, jótékonyági és helyi szervezetek alkottak. Hankiss (1989) megfogalmazása szerint a civil társadalom „szőnyegbombázás” áldozata lett. Ez azonban már csak a folytatása volt annak a pusztításnak, amelyet a második világháború végzett a kelet-európai országok társadalmában és intézményeiben. A hatalom képviselői az egymást követő náci és szovjet megszállás idején egyaránt szándékosan törekedtek a civil társadalom felmorzsolására: betiltották a szakmai, politikai és civil szervezeteket, vezetőiket meghurcolták, vagyonukat elkobozták. A népiirtás, az etnikai tisztogatás és a lakosságcsere szinte teljesen felszámolta az egyesületi élet alapjául szolgáló társadalmi kapcsolódásokat. Bár a háború után részben még újjáalakultak a korábban megszűnt politikai, civil és jótékonyági szervezetek, a sorsuk rövidesen ismét megpecsételődött. Vagy feloszlatták, betiltották őket, vagy arra kényszerítették, hogy beolvadjanak az újonnan létrehozott, szoros párt- és állami ellenőrzés alatt álló tömegszervezetekbe (Les 2004).

A kommunista hatalomátvételt követően ezek az átpolitizált, monopolisztikus és centralizált tömegszervezetek sűrű szövésű, minden társadalmi réteget, generációs és szakmai csoportot magukba foglaló hálózatot alkottak. Ennek a pártellenőrzés alatt álló intézményi hálóznak kellett megteremtenie a kapcsolódást a pártállami bürokrácia és az egyének magánszférája között. Emellett – főleg a sztálinista időszakban – indoktrinációs mechanizmusként és az új rezsimhez kötődő politikai mozgósítás eszközeként is szolgált. A szakszervezeteknek és egyéb tömegszervezeteknek az ismert metafora szerint a „meghajtósíj” szerepe jutott (Selznick 1952), az volt a feladatuk, hogy a pártideológiát valamennyi társadalmi csoporthoz eljuttassák.

Ugyanakkor ezek az új, politikai irányítás alatt álló szervezetek nem kizárólag a társadalom ellenőrzésének és mobilizálásának eszközei voltak, hanem a jóléti szolgáltatások rendszerének is integráns részét képezték. Gyakran biztosítottak különböző közjavakat a tagjaiknak és azok családjának, s fontos szerepet vállaltak a szabadidős programok szer-

vezésében (Inglot, 2008). Korlátozott mértékben a csoportérdekek képviselését is elláták, megpróbálták a tagjaik számára engedményeket, juttatásokat és forrásokat kicsikarni az állami és a tervhivatali bürokráciától.

Mi több, az egyesületi szférában a tömegszervezetek mellett – főleg helyi szinten – valódi önkéntes szervezetek is jelen voltak. A világháború előtti civil társadalom tradíciói, sőt, részben (elsősorban a szabadidős, oktatási és kulturális területen) még a szervezetei is tovább éltek (Kurczewska 2004:315; Gasiór-Niemiec and Głinski 2007a:255–256.). Ezek az egyesületek csöndben őrizték a helyi hagyományokat, és teret adtak a közvetlen politikai befolyástól mentes közösségi tevékenységeknek.

Végül, szintén említésre érdemes, hogy az egyes országok egyesületi szektora számottevően különbözött egymástól, egy részük kevésbé volt centralizált és hierarchikusan szervezett. Lengyelországban például négy, egymástól funkcionálisan elkülönülő ifjúsági politikai szervezet működött. A belépés sokszor inkább automatikus és rutinszerű volt, mint kötelező, s inkább kollektív, mint egyéni (lényegében együtt járt például az alkalmazotti vagy tanuló jogviszonnyal). Azokban a szervezetekben, ahol a csatlakozás egyéni döntésen múlt, a tagság többnyire kézzelfogható társadalmi vagy anyagi előnyökkel járt, s korántsem övezte olyan széles körű ellenérzés, mint ahogy azt a posztkommunista civil társadalom gyengesége mellett érvelő írások sugallják.

Az idők során a tömegszervezetek maguk is fontos változásokon estek át. Már az ötvenes évekbeli desztalinizációt követően is, de főleg a hetvenes évek közepétől fokozatosan egyre pragmatikusabbá, ideológiamentesebbé és plurálisabbá váltak. Ez az átalakulás a különböző országokban eltérő mértékű volt, a legmarkánsabb változások Lengyelországban és Magyarországon zajlottak. Az 1970-es és 1980-as években nem csak az ideológiai kötöttségek lazultak, hanem a tömegszervezetek belső autonómiája és lobbiképessége is növekedett. Tagjaik egyre inkább önként, a speciális szolgáltatásokat és előnyöket mérlegelve csatlakoztak hozzájuk. A tömegszervezetek természetének és szerepének ez a fokozatos átalakulása komoly hatást gyakorolt a társadalom és az állam közötti kapcsolatokra, s hozzájárult a szovjet blokkon belüli feltűnő különbségek megjelenéséhez, a „reformista” és az „ortodox” kommunista rendszerek közötti szakadék növekedéséhez. Ezt a távolodási folyamatot a nyolcvanas években tovább gyorsította a rendszer általános válsága, valamint az a kihívás, amely a független, ellenzéki mozgalmak oldaláról érkezett.

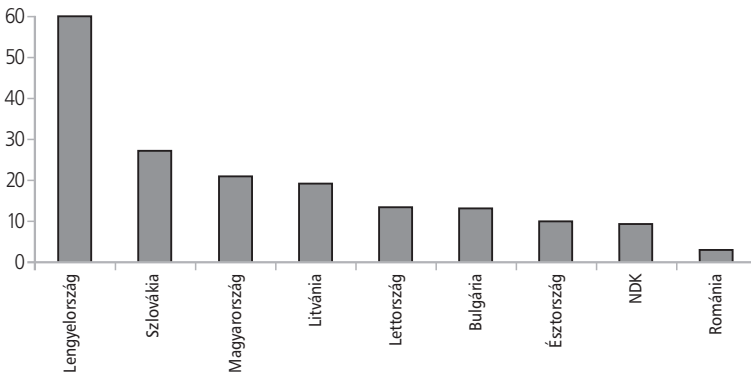
Ezeknek a független és ellenzéki hálózatoknak a kialakulása a hetvenes évek közepétől kezdve számos kelet-európai országban párhuzamosan zajlott az állami irányítású szervezetek átalakulásával. Ahogy csökkent a politikai nyomás, terjedt a másként gondolkodás, és megkezdődött a nyugati nyitás, úgy nyertek teret fokozatosan az autonóm társadalmi kezdeményezések, az emberi jogi szervezetek, a kulturális, környezetvédelmi és vallási mozgalmak (Tókécs 1979; Havel et al. 1985; Skilling 1988; Judt 1988; Ekiert 1991; Buchowski 1996; Siewła-Kolbowska 2002). A kelet-európai ellenzéki csoportok és különösen a lengyelországi Szolidaritás mozgalom létrejötte ösztönzést teremtett a kelet-európai másként gondolkodás újraértelmezésére. Ezeket a független társadalmi és politikai kezdeményezéseket a nyugati megfigyelők (Arató 1981; Keane 1988) gyakran a kialaku-

lóban levő autonóm civil társadalom első, kezdetleges intézményi formáinak tekintették. Álláspontjukat olyan jelenségek alapozták meg, mint a kommunista ideológia kiüresedése, az emberi jogok kérdésének felvetése, a szamizdat terjedése és a független kommunikációs hálózatok kiépülése. A kelet-európai társadalmi önszerveződés adta az első impulzusokat a civil társadalom fogalmának újraélesztéséhez és ahhoz a társadalomtudományi vitához, amely az 1980-as és 1990-es években folyt a civil társadalom és a demokrácia kapcsolatáról.

Az 1980-as években az európai szocialista országokban nem volt mód a civil társadalom kiteljesedésére (Ekiert and Kubik 1999; Kubik 2000). Viszonylag nagy számban működtek ugyan egyesületek, s ezek területi és tevékenységi szempontból egyaránt sűrű hálózatot alkottak, de az autonómiájuk korlátozott volt, és tevékenységükhöz hiányzott a világosan definiált, a jogokat és kötelezettségeket egyaránt rögzítő jogi környezet. Ezek a csökevényes civil társadalmak intézményi jellemzőiket tekintve régiószerte meglehetősen hasonlítottak egymásra, ugyanakkor lényegi eltéréseket is mutattak: szerkezetük, értékközpontosságuk, működési gyakorlatuk és más szektorokhoz való viszonyuk országonként különbözött. A tömegszervezetek (szakszervezetek, szakmai érdekképviseletek, ifjúsági, sport, rekreációs, nyugdíjas és veteránszervezetek stb.) a régió valamennyi országában működtek, és mindenütt hasonló funkciókat töltek be, de a szervezeteken belüli viszonyok és a politikai kontroll szempontjából számottevőek voltak az országok közötti eltérések. Lengyelországot és Magyarországot például a szovjet blokk többi részéhez képest a jóval pragmatikusabb, plurálisabb megközelítés, a kevésbé átpolitizált működés és a korábban „meghajtószíjként” kezelt szervezetek lobbijének növekedése jellemezte. Az egyesületi életnek ez az átalakulása teret engedett az érdekkartikulációs és érdekképviseleti tevékenységnek, és bizonyos értelemben újradefiniálta az állam és a társadalom kapcsolatát. Ugyanakkor az önálló kezdeményezések előtt is megnyitotta az utat. A régió többi országában ezek a folyamatok kevésbé voltak előrehaladottak, többnyire a felszín alatt zajlottak, nem törték meg az uniformizált civil szféráról kialakított hivatalos képet, nem befolyásolták az egyesületekkel kapcsolatos kormányzati megnyilvánulásokat és a hatósági gyakorlatot.

Különösen nagy országok közötti eltérések alakultak ki a civil társadalom azon területeinek fejlettségében, ahol a szerveződések a valódi függetlenség jellemezte. Ide a szervezetek széles skálája tartozott, köztük a félig-meddig autonóm egyházak és vallási csoportok, az emberi jogvédő mozgalmak, az illegális politikai ellenzék, a független kulturális és művészeti csoportok, az ügyekhez (például környezetvédelem, etnikai csoportok képviselete, fogyasztóvédelem) kötődő politikamentes mozgalmak és az önszervező csoportok. Ezek a független szervezetek Közép-Európában (főleg Lengyelországban, de Csehországban és Magyarországon is) sokkal markánsabban voltak jelen, mint a régió többi részében. Ezt nemcsak a magasabb számuk (2. ábra) mutatja (Pehe 1989), hanem ellenzéki tevékenységük szélesebb köre is, valamint az, hogy erőteljesebb a független kezdeményezéseik támogatottsága, nagyobb a szervezethez való kötődésük, összehangoltabbak az akcióik, és nagyobb számban (1. táblázat) fordulnak elő olyan események, rendezvények, amelyek kihívást jelentenek az állami hatóságok számára (Bruszt, Campos, Fidrmuc and Roland 2007).

2. ábra. A független mozgalmak száma Kelet-Európában, 1989. június

Forrás: Pehe, 1989.

Lengyelország és Magyarország nemcsak a mozgalmak és tiltakozások számában különbözött a régió többi országától, hanem abban is, hogy civil társadalmának valóban független szervezetei informális kapcsolatban voltak az állami ellenőrzés alatt álló szervezetekkel. Ezeknek a kapcsolatoknak a megléte fontos előfeltétele volt annak, hogy az 1989-es hatalomátadás és demokratikus átalakulás klasszikus tárgyalásos formában zajlott le.

1. táblázat. A tiltakozó akciók és rendezvények száma, 1985–1989

	Kelet-Közép-Európa	Balti államok	A Szovjetunió utódállamai	Jugoszláv utódállamok
Események száma	256	11	19	137

Forrás: Bruszt, Campos, Fidrmuc and Roland 2007

Összefoglalásként három megállapítást kell különösen hangsúlyoznunk. (1) A totalitárius rendszerek (szemben a hagyományos önkényuralmi rezsimekkel) nagyon markáns hatást gyakoroltak a civil társadalomra és az egyesületi életre, s ezzel a közszféra intézményesítésének és ellenőrzésének speciális módját alakították ki. Ennélfogva olyan társadalmi és kulturális örökséget hagytak maguk után, amely a posztkommunista időszakban érzékelhetően hozzájárult a civil társadalom fejlődéséhez. Az „örökölt”, államilag ellenőrzött egyesületek és az autonóm szerveződések így kialakult, viszonylag nagy sűrűségét figyelembe véve, okkal feltételezhetjük, hogy a posztkommunista országok civil társadalmi lényegesen erőteljesebb, mint a poszt-önkényuralmi korszakukat élő új demokráciáké. (2) Szintén feltételezhető, hogy a csökevényes civil társadalmak összetételének, intézményesültségének, pártállami kapcsolatainak és működési gyakorlatának régióon belüli különbségei túléltek a rendszerváltást, s a posztkommunista időszakban is érvényesültek. Ugyanígy magának a rendszerváltásnak a folyamatában is országonként eltérő mértékű volt a civil szerveződések részvétele. (3) Végül, az a várakozás is indokoltnak látszik, hogy – a szervezeti sűrűség, a külföldi támogatások, valamint a régi és az új társadalmi szervezetek közötti verseny különbözőségei miatt – a civil társadalom újjászü-

letése a posztkommunista illetve a poszt-önkéntesrendszerekben minőségileg más pályát követ. Vagyis az előbbi országokban erőteljesebb és szervezetenként fejlettebb civil társadalom kialakulása valószínűsíthető, mint az utóbbiakban. Különösen igaz ez azokban az esetekben, amikor a fejlődés hasonló társadalmi-gazdasági fejlettségi szintről indul, és a demokratizálódási folyamat sikeresnek bizonyul.

Az átmeneti időszak újrendező civil társadalma

A kommunista rezsim összeomlása – a demokratizálódás természetéből következően – lehetőséget teremtett a civil társadalom újjászerveződésére és a társadalmi aktivitás kibontakozására (O'Donnell, Schmitter and Whitehead 1989). Egymással párhuzamosan két folyamat zajlott. A régi szervezetek alkalmazkodtak az új helyzethez, s ezzel párhuzamosan létrejött a civil társadalom korábban hiányzó, valóban független szegmense, intenzívebbé vált a társadalmi részvétel, olyan új szerveződések jelentek meg, mint az egyesületek, alapítványok, jótékonyági, vallási, etnikai szervezetek, munkáltatói és gazdasági érdekképviselőket.

Ezek között az új szereplők között voltak olyan szervezetek (például alapítványok, jótékonyági egyesületek), amelyeket korábban egyáltalán nem lehetett alapítani, de olyanok is (például új szakszervezetek, szakmai érdekképviselőket), amelyek az előző rendszertől örökölt tömegszervezetekkel kívántak versenyre kelni. Ez utóbbiak jelentős része kudarcot vallott a tagtoborzásban és a forrásteremtésben, s ugyanolyan gyorsan el is tűnt, ahogy megjelent.

A régi országokban a rendszerváltást követően kialakult civil szektorok szervezeti fejlettség, sikeresség és belső szerkezet szempontjából egyaránt igen változatos képet mutattak (OECD 1994; Anheier and Seibel 1998; Kuti 1999; Mansfeldova et al. 2004; Nalecz 2004; Nalecz and Bartkowski 2006). A helyi sajátosságok (a demokrácia minősége, konfliktusok, háborúk, külföldi támogatások, hagyományok, a gazdasági válság mélysége stb.) függvényében országonként eltérően alakult az intézményi formák szerinti összetétel, a régi és az új szervezetek aránya, a kollektív megmozdulások stílusa, a normatív orientáció. Mi több, mások voltak azok a szereplők is, akik a civil társadalom akcióit és politikai nyomásgyakorlását befolyásolták. A kormányzatok szintén különböző stratégiákat követtek. Egyes civil tevékenységeket bátorítottak, másokat akadályoztak, s erre a szabályozási és pénzügyi eszközök széles skáláját (például bejegyzési szabályok, adókedvezmények, támogatások stb.) használták (Simon 2004). Az állami és a civil szereplők között a nemzeti és a helyi szinteken is eltérő szerkezetű kapcsolatok jöttek létre.

Ami a már korábban is létező nonprofit szervezeteket illeti, ezek komplex és nagyjából sikeres átalakulást hajtottak végre, alkalmazkodtak az új működési feltételekhez. Gyakran előfordult, hogy elvesztették tagjaik és anyagi forrásaik egy részét; kisebb szervezetekre bomlottak szét; megváltoztatták a nevüket, vezetőiket, tevékenységi körüket. Mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy a többségük szerencsésen túlélte a rendszerváltást, s még az 1989 előtti eszközeinek nagy részét is megőrizte. Sokuknak a kormányzati

szervezetekkel kiépített korábbi (előnyöket jelentő) kapcsolatai is fennmaradtak (Fric 2008:244–45). Néhányuk ugyanakkor megsemmisült, vagy csak úgy tudott életben maradni, hogy szervezeti struktúráját, identitását és funkcióit teljesen megváltoztatta. Bár a változásokról átfogó, szisztematikusan gyűjtött adatok nem állnak rendelkezésre, nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy a korábbi tömegszervezeteknek csak egy kisebb hányada tűnt el végképp a közéletből.

Ez az alkalmazkodási folyamat országonként éppúgy különbözött, mint a civil társadalom új szereplőinek megjelenése és a civil szektor új működési feltételeinek kialakítása. Elsősorban talán azért, mert maga a rendszerváltás is eltérő mértékben járt együtt a civil aktivitással és a politikai konfliktusok megjelenésével. Az új típusú civil társadalom formálódása egyes országokban viharos folyamat volt, míg másutt rendezettebben és általános egyetértés közepette zajlott (Ekiert and Kubik 1998). A politikai konfliktusok intenzitása a civil szektor szervezeti „tájképének” alakulását, az örökölt és az új civil szervezetek arányát is befolyásolta. A régi szervezetek erősebbek maradhattak azokban az országokban, ahol a korábbi politikai vezetők megőrizték hatalmukat. Ahol az ellenzék került hatalomra, ott két különböző alkalmazkodási mód alakult ki. Ezek egyike plurálisabb (ideáltípusa Lengyelország), a másik inkább korporatív (Szlovénia, Magyarország) szerkezetet eredményezett. A többi ország civil szektora e között a két pólus között talált magának helyet. Az alkalmazkodás típusa befolyásolta a civil szféra növekedési ütemét, a kormányzat és a civil társadalom közötti együttműködési formákat, a nonprofit szervezetek közötti versengést, valamint azt is, hogy mennyire váltak feszültté az állam és a civil társadalom, illetve az üzleti szféra és a civil társadalom közötti kapcsolatok.

Röviden, a posztkommunista országok civil szektora egy komplex átrendeződési folyamat eredményeként jött létre. Ennek egyaránt része volt a korábbi egyesületek belső átalakulása, az új szervezetek megjelenése, a régiók és az újak interakciója, valamint a civil szervezetek és az új, demokratikus kormányzat közötti kapcsolatok kialakulása. Az újrendeződés fogalmát Stark (1996) a régió gazdasági és intézményi átalakulásának elemzése során vezette be, de egyéb területeken is kiválóan alkalmazható. A civil társadalom esetében a fejlődésnek ez a sajátossága komoly szerepet játszott abban, hogy a régió országokban a legváltozatosabb típusú, hálózataikat, forráselosztásukat és befolyásukat tekintve egyaránt nagyon különböző civil szektorok alakultak ki.

Az új kelet-európai demokráciák civil társadalma – eltérő fejlődési pályák

A demokratikus átalakulást követően Közép- és Kelet-Európában létrejött civil társadalmak az azóta eltelt húsz év során gyors fejlődést mutattak, és számos átalakuláson mentek át. Az általuk bejárt fejlődési pályákat számos tényező befolyásolta. A legfontosabbak közé tartozott az egyes országokban kialakult demokrácia minősége, a független civil kezdeményezések ereje és forrásháttere, az állam szerepe a civil szervezetek finanszírozásában és támogatásában, az intézményi infrastruktúra minősége és a külső szereplők jelenléte.

A közösségi tér minősége

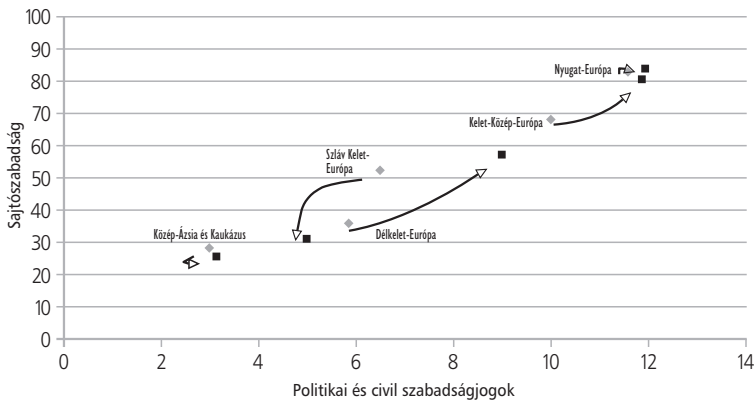
A civil társadalom fejlődésében a legélesebb különbségek a régió országainak két csoportja között mutathatók ki. Az első csoportba azok az államok tartoznak, amelyekben fokozatosan erősödött a demokrácia intézményrendszere és gyakorlata. A másik csoportot azok az országok alkotják, ahol megnyirbálták a szabadságjogokat, és újraélesztették az autoriter politikai rendszert. A választott rezsimtípus természetesen a civil társadalom egészséges fejlődése szempontjából is meghatározó jelentőségű, hiszen kifejeződik benne, hogy az adott országban mennyire tartják tiszteletben a politikai és emberi jogokat, hogyan alakul az egyesülési, az információs és szólásszabadság, milyen mértékben van mód a csoportidentitások kialakulására, illetve az érdekek artikulációjára és képviselésére. A posztkommunista országok egy részében kialakult új autoriter rendszerek még akkor is erős nyomás alá helyezik a helyi civil társadalmakat, ha a nyílt politikai elnyomástól tartózkodnak. A születőben levő oroszországi civil társadalmat tanulmányozó kutatók (Fish 1994; McFaul 2002) például kimutatták, hogy annak szervezeti gyengeségeiért nem kis mértékben az orosz állam kezdeti gyengesége volt a felelős. Az ezt követően végrehajtott autoriter fordulat eredményeként fokozatosan nőttek azok a politikai és bürokratikus kényszerek, amelyek egyre inkább korlátozták a civil tevékenységeket, a nemzetközi együttműködések és a kommunikációs szabadságot (Neier and Benardo 2006).

Kétség sem fér ahhoz, hogy a közösségi tér minősége, az egyesülési és szólásszabadság tiszteletben tartása az a legfontosabb külső tényező, amely a civil társadalmat, annak erejét és cselekvőképességét hosszú távon is meghatározó mértékben befolyásolja. Márpedig ebből a szempontból a régió országai között feltűnően nagyok a különbségek, és igen gyorsak az időbeli változások. A szovjet típusú rendszert felváltó politikai rezsimek széles skálán helyezkednek el. Ennek egyik végpontját Kelet-Közép-Európa konszolidált politikai demokráciái, a másikat Közép-Ázsia „keleti típusú zsarnokságai” alkotják, s közöttük a hibrid változatok egész sora megtalálható. Senki számára nem lehet meglepő, hogy az ennyire eltérő politikai fejlődési pályák a helyi civil társadalmakat is formálják, hatással vannak azok autonómiájára és célmegvalósítási lehetőségeire. Az autokratizmusba visszasüllyedt országoknak – törvény által garantált szabadságjogok és minőségi közösségi tér hiányában – ismét csökevényes a civil társadalma. Az egyesületi szférában ismét dominánssá válnak az állami ellenőrzés alatt álló, központilag finanszírozott szervezetek, s a független civil szereplőknek újra számolniuk kell a rendszerváltás előtti időkből ismerős kényszerekkel, megszorításokkal, fenyegetésekkel és retorziókkal.

A régió négy országcsoportja közötti különbségeket és azok változásait a 3. ábra segítségével szemléltetjük. Ez azt mutatja, hogy Kelet-Közép-Európában a civil társadalom működési környezetét szolgáló közösségi tér minősége (a Freedom House állampolgári és politikai jogokat illetve sajtószabadságot mérő indexei alapján) hasonló a nyugat-európai demokráciákéhoz. Délkelet-Európa szintén közeledett ehhez szinthez, Közép-Ázsiában alig mutatkozott változás, míg a Szovjetunió tagköztársaságaiból alakult államokban (a Balti országok kivételével) a kezdeti javulást az utóbbi évtizedben számottevő romlás követte. Így aztán a posztkommunista országok között hatalmas különbségek alakultak ki.

3. ábra. A közösségi tér minősége

(a Freedom House állampolgári és politikai jogokat, illetve sajtószabadságot mérő indexe alapján)

Bármennyire fontos is azonban a működési környezet meghatározásában a politikai rezsim típusa, az országok közötti különbségeket a kifejezetten a civil szektorral kapcsolatos kormányzati politikák is számottevően befolyásolják. A posztkommunista országok civil társadalmait – ha sok is az előző rendszertől örökölt szervezet – többségükben újonnan létrejött szerveződések alkotják. A híres megkülönböztetés, amelyet Gerschenkorn a korai és a megkésett gazdasági fejlődésről mondott, kézenfekvően alkalmazható a régió civil társadalmainak átalakulására is (Anheier and Seibel 1998). A fejlődés megkésetttsége miatt okunk van feltételezni, hogy ebben az átalakulásban mind az állam, mind pedig külföldi támogatók szignifikáns szerepet játszottak. Az állam teremtette meg azokat a politikai, gazdasági és infrastrukturális feltételeket, amelyek egyszerre nyitottak lehetőségeket és jelöltek ki korlátokat a civil szereplők számára. A bejegyzési eljárásokat, a finanszírozási mechanizmusokat, az adózási szabályokat, a tevékenységi korlátozásokat stb. érintő jogi és intézményi változtatások igen komolyan hozzájárultak ahhoz, hogy a régió belül is eltérő fejlődési pályák alakultak ki (Zimmer and Priller 2004; Hadzi-Miceva 2007; Rymcza 2008). Az egyes országokra jellemző jogi szabályozások, támogatási és együttműködési módok azt is kifejezésre juttatják, hogy a helyi politikai döntéshozók az állam és a civil társadalom közötti kapcsolatok melyik modelljét preferálták.

Bár ennek a kapcsolatrendszernek a demokratikus országokban is több különböző változata fejlődött ki (Gotz 2009; Osborne 2008; Archambault 2009), az utóbbi időben Európa-szerte megfigyelhető volt a preferenciák közeledése ahhoz a modellhez, amelyet az Európai Unió 2001-ben elfogadott dokumentuma, a White Paper on European Governance (Fehér könyv az európai kormányzásról) körvonalazott. Általánosan elfogadottá vált, hogy a civil szektornak alapvető fontosságú feladata az állampolgárok véleményének kifejezésre juttatása és az általuk igényelt szolgáltatások biztosítása (Gawin 2006). Az állam és a civil szektor közötti kapcsolatok domináns – lényegében korporatív – európai modelljének fontos elemei a professzionálisan működő, fizetett alkalmazottakkal dolgozó nonprofit szervezetek, amelyek az intézményesített társadalmi párbeszédben és

a szolgáltatások előállításában egyaránt részt vesznek, és ennek fejében állami támogatást kapnak. Ennek a modellnek az elfogadottsága a posztkommunista országokban korántsem azonos mértékű. Mindazonáltal az uniós csatlakozási folyamat során a tagjelöltek az általa kijelölt iránynak megfelelően módosították a hazai jogi szabályozást. Ezeknek az országoknak a nonprofit szervezetei egyre több pályázatot nyújtottak be az Európai Szociális Alaphoz, s egyre inkább bekapcsolódtak a strukturális alapokból finanszírozott programokba. Ebből adódóan az uniós csatlakozás a régió számos országában fordulópontot jelentett a civil társadalom fejlődésében. A 2004 és 2007 között EU-taggá vált tíz ország civil társadalma három különböző szempontból is erősödött: az integrációs folyamat lehetővé tette a csatlakozást az EU által támogatott transznacionális civil hálózatokhoz; megnyitotta az utat a strukturális és közösségi alapokból elnyerhető nagy összegű támogatások megszerzéséhez, továbbá erősítette a civil szervezetek politikai szerepét azáltal, hogy olyan egyeztetési eljárások lefolytatását írta elő, amelyekben a civil szervezetek helyi és nemzeti szinten egyaránt megkerülhetetlen partnerként kezelendők (Kozlicka 2004; Gasior-Niemiec and Glinski 2007:29–30).

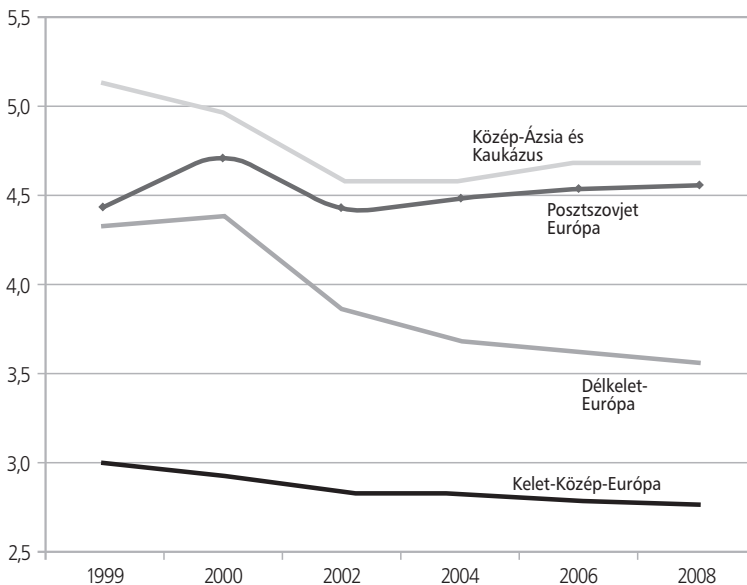
A posztkommunista országok közötti különbségek kialakulása a helyi civil társadalmak szervezeti összetételének jellemzőivel és a rendszerváltás óta lezajlott szerkezeti változásokkal is összefügg. Az előző rezsimtől örökölt szakszervezetek és szakmai egyesületek a gazdasági átalakulás során meggyengültek. Ebben a gazdasági szerkezet és munkaerő-piaci viszonyok változásának éppúgy megvolt a maga szerepe, mint annak, hogy felbomlott az a kapcsolatrendszer, amely ezeket a szervezeteket a korábbiakban a kormányzati apparátusokkal és a politikai döntéshozókkal összekötötte. Ugyanakkor tömegesen és drámai gyorsasággal jelentek meg az új nonprofit szervezetek, amelyek újradefiniálták a belső struktúrákat, új szervezeti hálókat hoztak létre, és nemzetközi kapcsolatépítésbe kezdtek. A szereplők növekvő száma és a tevékenység szakmaiságának javulása fragmentációhoz és specializációhoz vezetett. A civil szektort ma már többségükben olyan szervezetek alkotják, amelyek még csak nem is egy kérdésre, problémára, hanem azon belül is valamilyen részterületre koncentrálnak; nagyon speciális szaktudást igénylő vagy szűk szolgáltatási kört lefedő tevékenységet folytatnak. Ez erősen függővé teszi őket attól a támogatástól, amelyet az államtól, a helyi önkormányzatoktól vagy a külföldi adományozóktól kapnak, s arra hajlamosít, hogy finanszírozóikkal stabil megállapodásokra, mikroszintű korporatív kapcsolatok kialakítására törekedjenek.

A civil szektor összetételére nem csak a professzionalizálódásnak és a nonprofit szervezetek által ellátott funkciók megsokszorozódásának van hatása, hanem annak is, hogy mennyire erősek az alulról jövő kezdeményezések, a civil szövetségek, valamint a politikai elköteleződések és függőségek. Az egyházak, a politikai pártok, a helyi hatóságok, a központi kormányzat és a külföldi szereplők a különböző országokban eltérő mértékben befolyásolják a civil társadalom felépítését és normarendszerét, orientációját. Ha erőteljesek az alulról szervezett mozgalmak, akkor képesek új kérdések felvetésére, új szervezetek létrehozására és a közpolitika befolyásolására. Az egyházakhoz és a politikai pártokhoz fűződő szoros kapcsolatok a civil szektor átpolitikálódását eredményezik. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a posztkommunista országokban kialakult gyakorlat áttekintése

során a pluralisztikus és a korporatív minták jelenléte egyaránt felfedezhető. A plurális jellegű (mint például a lengyel) civil szektorokban általában egyenetlen a szervezetek belső fejlődése; viszonylag magas a szervezetszám, és magas fokú a szektor fragmentáltsága; erősebb a szervezetek közötti verseny, és kevésbé stabilak a kapcsolatok a politikai pártokkal, központi kormányzati szervekkel és a helyi önkormányzatokkal. A korporatív mintát követő civil szektorokban, ahol dominánsak a nagy szervezetek, általában nagyobb a stabilitás, kevésbé jellemző a sokszínűség, és intézményesültebbek a kormányzati kapcsolatok. Mindez azonban csak tendenciaszerűen érvényesül, a különböző faktorok lehetséges kombinációi a gyakorlatban igen nagy változatosságot eredményeznek.

A fentiekben felsorolt jellemzők figyelembevételével készült elemzések azt mutatják, hogy a régiókn belül élesek az országcsoportok közötti különbségek. A USAID által kialakított, több tényező együttes számbavételén alapuló fenntarthatósági mutató (NGO Sustainability Index) tanúsága szerint (4. ábra), ezek a különbségek az elmúlt évtizedben tartósan bizonyultak, a közeledésnek viszonylag kevés jelet mutatják.

4. ábra. Az NGO-k fenntarthatósági indexe a posztkommunista országok négy csoportjában (az alacsonyabb értékek jobb pozíciót jeleznek)

Szervezeti fejlettség

Számos olyan elemzés látott napvilágot, amely a civil társadalom szervezettségét és erejét az egyesületi tagok felmérésekből ismert arányának mutatói alapján próbálta megítélni. Tekintve, hogy a tagsági viszony fogalma korántsem egyértelműen tisztázott, célsze-

rúbbnek látszik ezt a vizsgálatot a szervezetszám és a szervezeti struktúra időbeli változásaira összpontosítva elvégezni, hiszen az új szervezetek bejegyztetése jól jelzi a civil kezdeményezések intenzitását. A lengyelországi adatok például egyértelműen mutatják, hogy a szervezetszám növekedési üteme a rendszerváltást követő időszakban volt a legnagyobb. Bár ez a növekedés 1994 körül lelassult, a szervezetalapítások üteme meglehetősen magas szinten stabilizálódott, és viszonylag kiegyensúlyozott belső struktúra kialakulásához vezetett (Nalecz 2004).

Szintén fontos hangsúlyozni, hogy a civil társadalom lengyelországi fejlődése területileg is kiegyenlített volt, nem korlátozódott a nagyvárosi övezetekre (Gasior-Niemiec and Glinski 2007a). Bár éles viták folynak arról, hogy a bejegyzett szervezetekből mennyi maradt életben, és mennyi folytat ma is érdemi tevékenységet (Gumkowska, Herbst and Radecki 2009), mégis azt mondhatjuk, hogy a szervezetalapítások magas számából – különösen más mutatókkal kombinálva – a civil társadalom vitalitására lehet következtetni. Sajnos a szervezetszám alakulásáról nem állnak rendelkezésre a régió minden országára kiterjedő, szisztematikus összehasonlító adatok, de számos kutatás a lengyelországhoz hasonlóan dinamikus növekedést mutat (Randmaa-Liiv, Liiv and Lepp 2008; Mansfeldova et al. 2004).

Vannak viszont országcsoportonkénti összehasonlító adatok a nemzetközi tevékenységet folytató nem-kormányzati szervezetek (NGO-k) lakosságszámhoz viszonyított arányáról (Anheier, 2004). Ezeknek az arányszámoknak az alakulása azt mutatja, hogy Kelet-Közép-Európában a rendszerváltás óta igen gyors volt a fejlődés, s így az ide tartozó országok ma már nem sokkal maradnak el a fejlett nyugat-európai demokráciáktól. Mutatóik ugyanakkor – bizonyára a demokratikus átalakulás korábbi indulásának és az uniós tagságnak köszönhetően – jóval kedvezőbbek, mint a dél-európai demokráciákban mért arányok. Ez utóbbiakról is jócskán elmaradnak viszont a volt szovjet tagköztársaságokban regisztrált arányszámok.

Számos más adatforrásban szintén találhatunk olyan információkat, amelyek bevonhatók lennének a civil társadalmak fejlettségének összehasonlító elemzésébe. Ilyen például a szakszervezeti tagság adata, amely azt mutatja, hogy az Európai Unió új tagországaiban a rendszerváltást követően szignifikánsan csökkent ugyan a szakszervezeti tagok aránya, de az így kialakult szint alig különbözik az európai átlagtól (Visser 2006). Sajátos módon ez az arányszám éppen a kevésbé demokratikus posztkommunista országokban magasabb, ami arra utal, hogy ezekben a civil szektorokban az előző rendszertől örökölt szervezetek még ma is igen erős befolyással bírnak. A demokrácia intézményesülése és minőségi fejlődése tehát párhuzamosan halad a civil szervezetek számának növekedésével.

Röviden, az elmúlt két évtizedben a posztkommunista országok többségében gyarapodott a civil szervezetek száma és változott az összetétele, így a civil társadalom összességében jóval sokszínűbbé vált. Ugyanakkor az is látszik, hogy a volt szovjet blokk autoriter vonásokat mutató részében ez az átalakulás kevésbé előrehaladott, mint a régió viszonylag demokratikusabb országaiban.

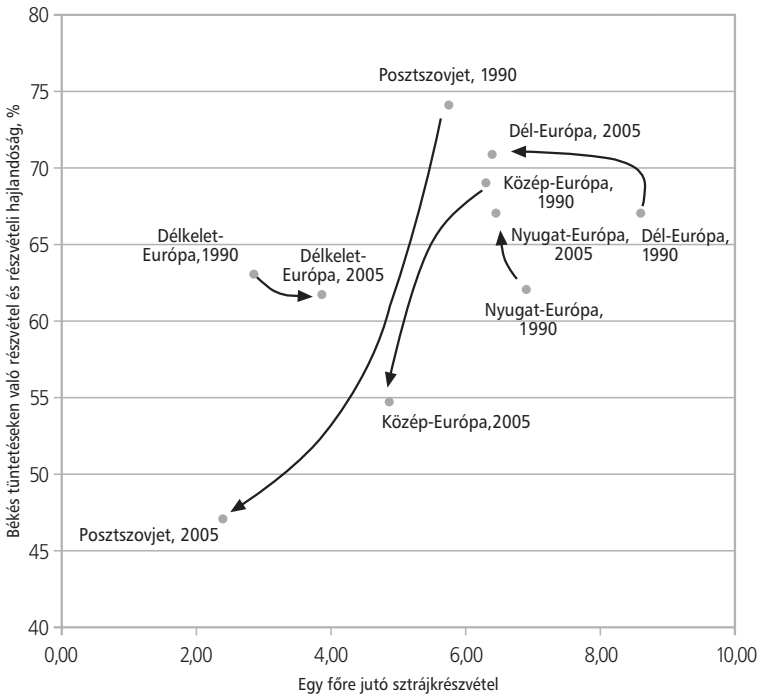
Civil magatartási formák és preferenciák

A közösségi tér minőségével és a szervezeti fejlettséggel összefüggő országok közötti különbségeket tovább növelik azok az eltérések, amelyek a civil szervezetek magatartásában és a civil társadalom szereplőit jellemző viselkedési normákban mutatkoznak. Ezeknek az eltéréseknek egyik indikátora a civil szervezetek által szervezett tiltakozó megmozdulások száma, amely Ekiert és Kubik (1998) négy közép-európai országból származó kutatási eredményei szerint már a kilencvenes évek elején is feltűnően nagy attitűdkülönbségeket jelzett. A magyar és a szlovák adatok 1989 és 1993 között tartóan alacsonyak, a lengyel mutatók tartóan magasak voltak, míg az NDK kezdetben csekély tiltakozási aktivitást jelző számai 1992-től számottevően emelkedtek. A szerzők értelmezése szerint ez arra utal, hogy a civil szervezetek magatartásának a régióban két típusa körvonalazódik: a konfrontatív és az alkalmazkodó. Ennek a feltevésnek az igazolásához azonban hosszabb és több országra vonatkozó idősorok elemzésére lenne szükség.

Vannak azonban a civil szervezetek konfrontatív magatartásának más jelzőszámai is (5. ábra). Ezek azt sugallják, hogy a tiltakozási aktivitás (a sztrájkokban és békés tüntetéseken való részvétel és részvételi hajlandóság) az 1989–1992-es időszakot követően a régió valamennyi országában csökkent. Ez a visszaesés nagyrészt természetesen a kivételesen magas bázisadatokkal, az összehasonlítás alapjául szolgáló lázas időszak rendszerváltáshoz kötődő megmozdulásainak nagy számával magyarázható. Ráadásul a változás iránya egybeesik azzal a csökkenő trenddel, amely a sztrájkok alakulásában világszerte megfigyelhető. Érdekes módon, ez a civil „demobilizáció” a volt szovjet tagköztársaságokban és Kelet-Közép-Európában bizonyult különösen látványosnak, míg Délkelet-Európában alig következett be csökkenés. Vagyis a vizsgált periódusban a régió legkevésbé és leginkább demokratikus országainak civil társadalma vált sokkal kevésbé konfrontatívvá.

Szintén fontos azonban megjegyeznünk, hogy a volt szovjet blokk egyáltalán nem vagy csak félig-meddig demokratikus államaiban a civil társadalom által szervezett megmozdulások sokkal egyenetlenebbül, hullámokban jelentkeztek. A különböző „színekre” keresztelt forradalmakra általában akkor került sor, amikor a vitatott választási eredmények nyomán súlyos politikai válság alakult ki. Ezeket a gyors mobilizációval, a civil mozgalmak váratlan megjelenésével jellemezhető periódusokat rendszerint a demobilizáció, a hirtelenjében létrehozott szervezetek sorvadása és a civil szereplők passzivitásba süllyedése követte (Bunce and Volchik 2006; D’Anieri 2006; Hale 2006; Kuzio 2006). Ez nem különösebben meglepő, hiszen a legkevésbé demokratikus posztkommunista országokban az átlagnál jóval kevésbé biztosított a civil szervezetek fenntarthatósága.

5. ábra. A békés tüntetéseken részt vettek és részt venni hajlandók együttes aránya (%) a sztrájkokba való bekapcsolódás egy főre jutó száma szerint, 1990–2005

Forrás: ILO adatok a sztrájkokról és World Values Surveys, waves 2–5 (1990–2005) a tüntetéseken való részvételről

Bár a tiltakozásokban való részvétel fontos civil tevékenység, nem ez az egyetlen olyan magatartásforma, amellyel a civil társadalom szereplőinek aktivitását mérni lehet. A közösségi szerepvállalásnak a legkülönbözőbb ügyek érdekében végzett önkéntes munka szintén jelentős összetevője. Igen sok olyan adat van forgalomban, amely azt mutatja, hogy az önkéntesség a posztkommunista országokban kevésbé elterjedt, mint a fejlett demokráciákban (Nalecz and Bartkowski 2006). Ugyanakkor érdemes hangsúlyozni, hogy az önkéntes tevékenység felmérésére koncentrálo kutatások sokkal magasabb részvételi mutatókat eredményeznek, mint az olyan általános, sok különböző területre kiterjedő nemzetközi vizsgálatok, mint a World Values Survey vagy a European Social Survey. Példaképpen álljanak itt a Lengyelországban végzett, rendszeresen ismételt adományozás- és önkéntesség-felmérések eredményei (2. táblázat), amelyek arról tanúskodnak, hogy az e tevékenységekben való részvétel viszonylag elterjedt, ha némi ingadozást mutat is.

2. táblázat. Adományozás és önkéntes munka Lengyelországban, 2001–2010

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Végzett már önkéntes munkát		58%		58%		56%		47%		54%
Múlt évben önkénteskedett		19%		24%		23%		20%		20%
Pénzt adományozott							49%	43%	54%	49%
Aktív tag civil szervezetben		21%		24%		23%		20%		28%
Önkéntes és aktív tag	33%		37%		36%		31%		36%	

Forrás: CBOS 2010a, 2010b, 2010c

A Lengyelországra és más posztkommunista országokra jellemző (Gaskin and Smith, 1997) önkéntes munkavégzési arányok, nem feltűnően alacsonyabbak a Nyugat-Európában mért (3. táblázat) arányszámoknál.

3. táblázat. Önkéntes munka Nyugat-Európában

Ország	Önkéntesek aránya
Ausztria	8%
Belgium	10%
Franciaország	14%
Németország	10%
Írország	11%
Olaszország	4%
Hollandia	16%
Spanyolország	5%
Egyesült Királyság	30%

Forrás: The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Project (2004)

A legdemokratikusabb posztkommunista országokról tehát elmondhatjuk, hogy önkéntesség és adományozási hajlandóság tekintetében nincsenek szignifikánsan elmaradva a nyugat-európai átlagtól. Vagyis e mutatók alapján civil társadalmuk aktívnek és erőteljesnek minősíthető.

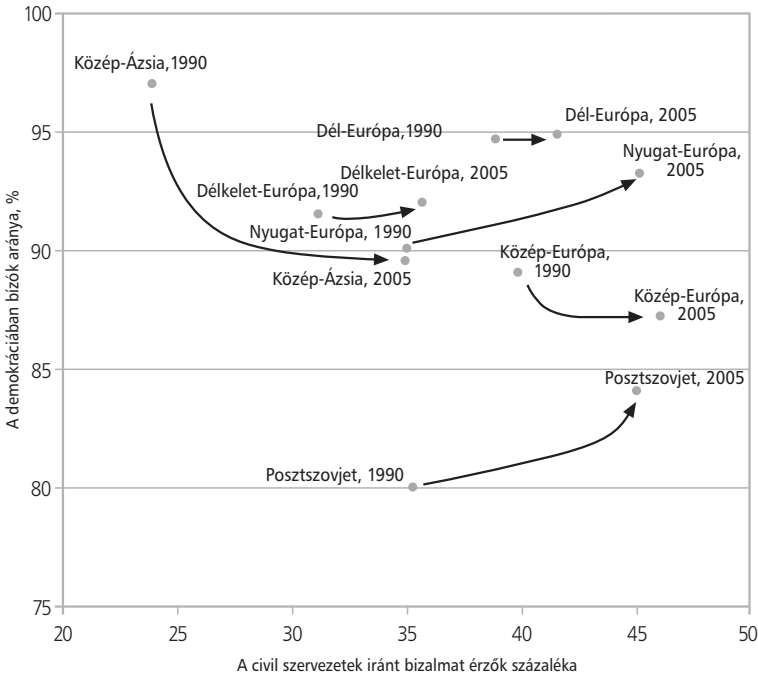
A civil szereplők értékrendje komoly befolyást gyakorol a magatartásuk alakulására, s ezáltal a civil társadalom működésének politikai hatására is. A szereplők politikai orientációjának függvényében liberális és „anti-liberális” civil társadalomról beszélhetünk. Ber- man (1997) szerint az utóbbinak kiemelkedően fontos példája a weimari Németország, ahol a magas szintű civil aktivitást mutató, intenzív egyesületi életet élő középosztály – a demokrácia és a nyitott, plurális intézményrendszer iránti elkötelezettség hiányában –

végző soron a konzervatív és a náci ellenzék támogatja a demokratikus rezsimmel szemben. Az értékrend és a preferenciák abban is meghatározó szerepet játszanak, hogy a civil társadalom milyen irányba fejlődik: a szervezeti értékelven működnek, az emberi jogokat védik, a közjó érdekében dolgoznak, a jogrend érvényesülését és a demokrácia kibontakozását segítik, vagy – éppen ellenkezőleg – egyszerűen beilleszkednek a kliensi rendszerbe, s igyekeznek a vezetők és tagjaik számára az összes lehetséges anyagi előnyt megszerezni az államtól és az önkormányzatoktól.

Ha nincs módunk a konkrét szervezetek tényleges magatartását és programjait tanulmányozni, akkor igen nehéz megmondani, hogy mennyire értékelvű a civil szereplők magatartása. Használható viszont a liberális elkötelezettség indikátoraként az állampolgárok demokráciával kapcsolatos attitűdje. A közvélemény-kutatások gyakran felteszik azt a kérdést, hogy a demokrácia „jó”, esetleg „nagyon jó” rendszer-e. Az e kérdésre a World Values Survey egymást követő hullámai során kapott válaszokból kibontakozó trendeket a 6. ábrán országcsoportonkénti bontásban mutatjuk be. A demokrácia iránti elkötelezettség szemmel láthatóan nagyon gyenge a posztsovjet államokban, Délkelet-Európában pedig majdnem ugyanolyan erős, mint Dél-Európában és Nyugat-Európában. Közép-Európa valahol a két szint között helyezkedik el. Ami az időbeli változásokat illeti, 1990 és 2005 között a demokrácia iránti bizalom Európa volt szovjet tagköztársaságaiban a rendkívül alacsony kiinduló állapothoz képest valamelyest növekedett. Komoly csökkenés csak a közép-ázsiai országokban következett be.

Pozitív képet kapunk akkor is, ha azt vizsgáljuk, hogy az érintettek mennyire tartják értékelvűnek a posztkommunista civil társadalmak működését. Annak jelzőszámaként, hogy a civil szervezetek inkább szolgálják-e az általános állampolgári érdekeket, mint a hozzájuk közvetlenül kötődők boldogulását, az irántuk megnyilvánuló bizalom mutatóját használjuk, amely szintén a World Values Survey jóvoltából áll rendelkezésre. Az adatok azt mutatják, hogy a posztsovjet és a közép-európai országok polgárai körülbelül ugyanannyira bíznak a civil szervezetekben, mint a dél- és a nyugat-európaiak. A bizalom szintje csak a Balkánon és Közép-Ázsiában alacsonyabb, feltehetőleg azért, mert az ottani civil szervezetek mélyebben ágyazódnak be a kliensrendszerbe. A 6. ábrán az 1990 óta bekövetkezett változások is jól nyomon követhetők. A kirajzolódó trendek alapján nyilvánvalónak látszik, hogy az egypártrendszerből a plurális demokrácia felé vezető átmenet során a nem-kormányzati szervezetekbe és általában a civil társadalomba vetett bizalom a posztkommunista régióban mindenütt nőtt.

6. ábra. A demokrácia híveinek aránya (%) a civil szervezetek iránti bizalom összefüggésében – országcsoportonkénti változások, 1990–2005

Forrás: World Values Surveys, waves 2–5 (1990–2005).

Szintén alkalmas a civil konszolidáció jellemzésére a politikai elkötelezettségek polarizációját, a válaszadók „bal-jobb” skálán való elhelyezkedését mutató indikátor. Bell (1960) nyomán többen is érveltek amellett, hogy a gazdasági fejlődés többnyire együtt jár az ideológiai különbségek szűkülésével, s ez a nyugati demokráciákban bizonyíthatóan be is következett (Dalton 2005). Közép- és Kelet-Európa új demokráciáival kapcsolatban azonban gyakran fogalmazódik meg az az aggály, hogy az ideológiai megosztottság nemcsak hogy nem csökken, de még szélesedik is; elsősorban azért, mert nő a populista és szélsőjobboldali pártok népszerűsége (Ramet 1999; Minkenberg 2002; Kopecky and Muddle 2003; Rupnik 2007). A 4. táblázat adatai valóban azt mutatják, hogy a World Values

Survey 10-es skáláján magukat a két szélsőséghez soroló (az 1-es vagy a 10-es osztályzatot megjelölő) válaszadók aránya 1990 és 2005 között Nyugat-Európában nagyjából változatlan maradt, Kelet-Európában viszont nőtt. Ugyanakkor azt is érdemes megjegyezni, hogy a szélsőségesek száma összességében még így sem tekinthető magasnak, se akkor, ha a teljes lakossághoz viszonyítjuk, se akkor, ha a világ más régióira is kiterjedő nemzetközi összehasonlításban vizsgáljuk. A magukat radikális jobboldalinak tekintők 2005-ben mért 6,6 százalékos kelet-európai aránya jócskán elmarad az indiai 13 százalékos, az indonéziai 19 százalékos és a kolumbiai 25 százalékos aránytól. A Kelet-Európa politikai radikalizálódására vonatkozó megállapításokat tehát érdemes nemzetközi összefüggésben értelmezni.

4. táblázat. Ideológiai polarizáció Európában, 1990–2005

	Év	Szélsőbal	Közép	Szélsőjobb
Franciaország	1990	5,1	93,2	1,8
	2005	9,1	88,1	2,8
Olaszország	1990	8,5	88,8	2,8
	2005	4,9	91,9	3,2
Hollandia	1990	2,5	95,0	2,5
	2005	2,7	95,2	2,1
Svédország	1990	1,2	94,8	4,1
	2005	2,7	94,1	3,2
Egyesült Királyság	1990	3,1	93,5	3,4
	2005	3,8	93,8	2,5
NSZK Németország nyugati része	1990	0,9	97,5	1,7
	2005	3,1	95,6	1,3
Nyugat-európai átlag	1990	3,5	93,8	2,7
	2005	4,4	93,1	2,5
Lengyelország	1990	3,6	88,6	7,9
	2005	4,5	85,7	9,9
Románia	1990	1,7	95,6	2,8
	2005	6,0	85,4	8,6
Szlovénia	1990	2,5	94,9	2,6
	2005	6,8	86,8	6,4
NDK Németország keleti része	1990	2,2	96,2	1,6
	2005	6,5	92,2	1,4
Kelet-európai átlag	1990	2,5	93,8	3,7
	2005	5,9	87,5	6,6

Forrás: World Values Surveys, waves 2–5 (1990–2005)

Végül, a politika iránti érdeklődés szintén lehet az állampolgári elkötelezettség indikátora, hiszen fontos szerepe van abban, hogy a civil társadalom szerveződése mennyire képesek a politikai programalkotás befolyásolására, illetve a kormányzati tevékenység monitorozására, átláthatóságának biztosítására. Ez a politikai érdeklődés Közép-Európában és a balti államokban kifejezetten élénk, a politikai közvélemény-kutatások ilyen tartalmú arányszámai magasabb értékeket jeleznek, mint Nyugat-Európában. Bár a mutatók

Közép-Ázsia és Európa szovjet utódállamaiban kevésbé kedvezőek, az itt megnyilvánuló politikai érdeklődés még mindig nagyobb, mint Dél-Európa posztautokratikus társadalmában.

5. táblázat. A politika iránt érdeklődők és nagyon érdeklődők együttes aránya régióként, 1990–2005

Év	Közép-Ázsia	Posztszovjet Európa	Délkelet-Európa	Dél-Európa	Közép-Európa és a Baltikum	Nyugat-Európa
1990		53	45	27	65	47
1995	43	47	40	27	55	47
2000	45	45	42	32	51	47
2005	45	46	41	34	52	48

Forrás: World Values Surveys, waves 2–5 (1990–2005).

A posztkommunista országok civil társadalmi értékvezéreltsége szempontjából ugyanolyan nagy változatosságot mutatnak tehát, mint a többi vizsgált dimenzió mentén. Ugyanakkor az is jól látható, hogy az elmúlt húsz évben egy részük többé-kevésbé hasonlóvá vált a nyugat-európai civil társadalmakhoz.

Összefoglalás, következtetések

Tanulmányunkban kimutattuk, hogy a volt szocialista országok 1989 óta egymástól eltérő fejlődési pályákat jártak be, s ennek megfelelően a régióban kialakult civil társadalmak is erősen különbözőek. Erre alapozva kétségbe vontuk, hogy empirikusan igazolható lenne az az általánosan elfogadott állítás, mely szerint a posztkommunista országokban gyenge a civil társadalom. Azzal érveltünk, hogy a civil társadalom többretegű, többdimenziós jelenség, s ezért a nemzetközi összehasonlítása is az eddiginél nagyobb gondosságot igényel. Kimutattuk, hogy a politikai átmenet időszakában bekövetkezett változások nyomán Közép- és Kelet-Európában rendkívül különböző civil társadalmak alakultak ki. A volt szovjet blokk egy része ismét az autokratikus politikai rendszer irányába fordult, elfojtotta az éledőben levő civil mozgalmakat, megőrizte az előző rendszertől örökölt társadalmi szervezeteket, lelassította a civil szektor átalakulását. Ugyanakkor a régió más országaiban a demokratikus rendszer konszolidálódása és az Európai Unióhoz való csatlakozás eredményeként fejlett, aktív, sokszínű civil társadalom alakult ki, amely ma már nem nagyon különbözik a nyugat-európaiktól. Elemzésünkéből az is kiderült, hogy a civil társadalom jellemzőit nem kizárólag az 1989 utáni politikai fejlemények alakították. Az országok közötti különbségek létrejöttéhez a kommunista időszak egyesületi életének jellegzetességei és a mélyebb történelmi tradíciók egyaránt hozzájárultak.

A civil társadalommal foglalkozó szakirodalom számos olyan mechanizmust tárt fel, amely a társadalmi és a civil megnyilvánulásokat összekapcsolja a demokratikus átalakulással és konszolidációval. E mechanizmusok ismeretében a civil társadalom is több meg-

közelítésben vizsgálendő, fejlettségét több különböző mutató segítségével lehet mérni. Például a demokrácia pluralista elméletei – Dahl (1961) nyomán – a civil társadalom csoportjainak és szervezeteinek az érdekek kifejezésre juttatásában és érvényesítésében, a politikai „napirend” meghatározásában, a szélesebb közvélemény hatását tükröző döntések kialakításában betöltött funkcióját hangsúlyozzák. Ehhez a megközelítéshez a civil társadalom „egészségének” olyan jelzőszámai illenek, mint a civil szervezetek száma és a velük (ezen belül is különösen a szakmai egyesületekkel, szakszervezetekkel, konkrét célok érdekében létrejött szerveződésekkel) tagsági viszonyban álló állampolgárok aránya, illetve a szervezetek közötti verseny és az értékpluralizmus mutatói. Egy másik, a politikai kultúrára fókuszáló – eredetileg Alexis de Tocqueville által felvetett, majd Robert Putnam által továbbfejlesztett – megközelítésben a civil szervezetek a „demokrácia iskolájaként”, szocializációs mechanizmusként szolgálnak, ahhoz járulnak hozzá, hogy az állampolgárok elsajátítsák a demokratikus normákat, megismerkedjenek a vita, a tárgyalások és a kompromisszumkeresés technikáival. E koncepció alapján indokoltnak tűnik, hogy a civil társadalom tágabb definícióját alkalmazzuk, s fejlettségének megítélésében a politikai törekvésekkel kevésbé vagy egyáltalán nem bíró önkéntes szervezeteket, helyi közösségi szerveződések és tagságukat is figyelembe vegyük. Egy harmadik, a politikai magatartás elemzésére koncentráló megközelítés ismét más civil szerepnek, a politikusi tevékenység átláthatóvá, ellenőrizhetővé tételének és befolyásolásának tulajdonít kiemelkedő jelentőséget, s ennek főleg olyan konfliktusos megnyilvánulási formáit tartja fontosnak, mint például a politikai ígéret megsejtésével, a korrupciós botrányokkal vagy az alkotmányos normák megsértésével kapcsolatos tömegdemonstrációk. Ehhez az értelmezéshez igazodva, a civil társadalom erejének mérésére azok a mutatók alkalmasak, amelyekben az állampolgárok tiltakozási hajlandósága jut kifejezésre. Erre a célra a tiltakozásokban, sztrájkokban részt vevők és a petíciókhoz, bojkottokhoz csatlakozók arányszámai sokkal inkább felhasználhatók, mint a kevésbé militáns egyesületek tagsági adatai. Végül van még egy további, Jürgen Habermashoz köthető megközelítés is, melynek értelmében az egészséges civil társadalomnak nélkülözhetetlen összetevője az úgynevezett „közösségi szféra”, az a fórum, ahol a különböző vélemények „megmérkőzhetnek egymással”, és a legjobb politikai megoldással kapcsolatos egyetértés kialakulhat. Ennek az összetevőnek a vizsgálatához ismét csak új mutatószámokra lenne szükség. Ebbe a körbe tartozhat annak mérése, hogy megvannak-e a vélemény- és szólásszabadság jogi garanciái, milyen mértékű a médiában a civil részvétel, mennyire követik az állampolgárok olvasóként és hozzászólásokkal a közügyekről folytatott vitákat, milyen arányban írnak például olvasói leveleket, blogokat, milyen hányaduk vesz részt a helyi ügyekkel foglalkozó összejöveteleken.

Ha – a fentieket figyelembe véve – a civil társadalom és a civil magatartás többdimenziós, a különböző megközelítéseket egymással párhuzamosan érvényesítő vizsgálata mellett döntünk, akkor sokkal komplexebb és érdekesebb képet kapunk a posztkommunista országok civil társadalmáról, mint amelyet önmagában bármelyik szempont szerinti elemzés eredményezhetne. Ez a kép – először is – meglepően nagy régióon belüli különbségeket mutat. Másodsorban nyilvánvalóvá teszi, hogy mennyire félrevezetőek voltak azok a korábbi vizsgálatok, amelyek kizárólag egy-egy tényezőre – többnyire az egyesületi

tagság felmérési adatokból származó mutatójára – támaszkodtak. Harmadszor, le kell mondanunk minden olyan szimplifikáló általánosításról, amely a posztkommunista civil társadalmak gyengeségére és a társadalom demobilizációjára vonatkozik, hiszen egyes országokban a jelzőszámok nagy része ennek éppen az ellenkezőjéről tanúskodik.

Bár a szovjet birodalom összeomlása még viszonylag közelinek tűnik, az azóta eltelt idő nem rövidebb, mint az az időszak volt, amely a náci Németország és Olaszország összeomlását Almond és Verba „The Civic Culture” című könyvének 1963-as megjelenésétől elválasztotta. Ma is ugyanazzal a paradoxonnal szembesülünk, mint akkor: Hogyan magyarázható, hogy a demokratikus konszolidáció viszonylag tartósnak látszik, s közben mégis alacsony az állampolgárok civil egyesületekben való részvételének mutatói? A magunk részéről azt javasoljuk, hogy – Almondhoz és Verbához hasonlóan – a mai elemzők is a civil társadalom több különböző dimenzióját vegyék figyelembe. Vizsgálati eredményeink szerint a posztkommunista civil társadalmak nem olyan gyengék, mint azt feltételezni szokás: számos országban erőteljes a civil szféra, élénk az egyesületi élet, és a civil szereplők nemzeti és helyi szinten egyaránt befolyást gyakorolnak a politika alakulására. Mi több, a civil társadalom különböző összetevőinek áttekintése alapján azt a gyakran megfogalmazott állítást se látjuk bizonyíthatónak, hogy a rendszerváltás óta hanyatlás következett volna be, mivel a lendületüket veszített régebbi szerveződések újak váltották fel, s ezek a nemzetközi kapcsolataikat is folyamatosan bővítik. Igaz, mindez sajnos nem az összes posztkommunista civil társadalomra igaz. Azokban az országokban, ahol a demokratizálódási folyamat megtorpant, az egyesületi szféra fejlődése is megállt, vagy akár hanyatlásba fordult. Az autokratikus hatalomgyakorlás újraéledése a civil szereplők számára a korlátozások, a kiszorítási technikák és a nyílt elnyomás újbóli megjelenését jelentette.

Jegyzetek

A tanulmány megírásában sokat segített, hogy az azt megelőző munkát Grzegorz Ekiert a European University Institute Braudel ösztöndíjasaként Firenzében és a Collegio Carlo Alberto vendégkutatójaként Moncalieriben végezhesse.

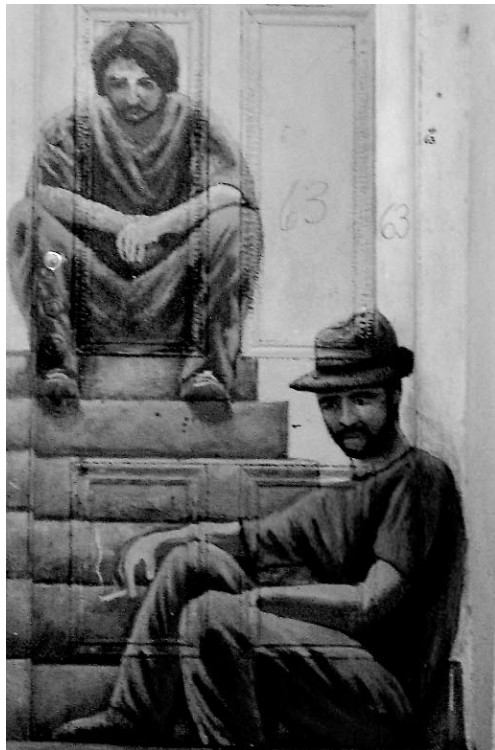
Irodalom

- Alexander, Jeffrey C. (2006): *The Civil Sphere*. Oxford: Oxford University Press.
- Almond, Gabriel and Sidney Verba (1963): *The Civic Culture*. Boston: Little Brown and Co.
- Anheier, Helmut (2004): *Civil Society. Measurement, Evaluation, Policy*. London: Earthscan.
- Anheier, Helmut and Wolfgang Seibel (1998): *The Nonprofit Sector and the Transformation of Societies: A Comparative Analysis of East Germany, Poland and Hungary*. In: Walter Powell and Elisabeth Clemens (eds.) *Private Action and the Public Good*, New Haven: Yale University Press. 177–192.
- Alagappa, Muthiah, (ed.), (2004): *Civil Society and Political Change in Asia: Expanding and Contracting Democratic Space*, Stanford: Stanford University Press.
- Arato, Andrew (1981): *Civil Society against the State: Poland 1980–81*, *Telos*, 47, 23–47.
- Ash, Timothy Garton (1985): *The Polish Revolution: Solidarity*, Vintage Books 1985.
- Bell, Daniel (1960): *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. Glencoe, IL: Free Press.
- Berman, Sheri (1997): *Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic*. *World Politics* Vol. 49., no. 3., April, 401–429.
- Bermeo, Nancy (2003): *Ordinary People in Extraordinary Times: The Citizenry and the Breakdown of Democracy*. Princeton University Press

- Bernhard, Michael (1996): Civil Society after the First Transition, *Communist and Postcommunist Studies*, 29, 3., 309–330.
- Bernhard Michael and Ekrem Karakoc (2007): Civil Society and Legacies of Dictatorship, *World Politics* 59., 539–67.
- Bruszt, Laszlo, Nauro Campos, Jan Fidrmuc and Gerald Ronald (2007): Does Civil Society Development under Communism (1985–1991) Helps Explain Political and Economic Performance during Transition, manuscript (April).
- Buchowski, Michal (1996): The Shifting Meaning of Civil and Civic Society in Poland, In: Chris Hann and Elizabeth Dunn (eds.) *Civil Society. Challenging Western Models*, London: Routledge, 77–96.
- Bunce, Valerie J. and Wolchik, Sharon L. (2006): International diffusion and postcommunist electoral revolutions', *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 39, no. 3: 283–304.
- Civil Society Forum Bratislava 2009. <http://csf.ceetrust.org>
- CBOS (2010a): Raport: Działalność społeczna Polaków, Warszawa (styczeń).
- CBOS (2010b): Raport: Dobroczynność w Polsce, Warszawa (luty).
- CBOS (2010c): Raport: Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich 1999–2010, Warszawa (luty).
- Dahrendorf, Ralf (1990): *Reflections on the Revolution in Europe: a letter intended to have been sent to a gentleman in Warsaw*, Random House.
- Dahl, Robert (1961): *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press.
- Dalton, Russell (2006): 'Social Modernization and the End of Ideology Debate: Patterns of Ideological Polarization', *Japanese Journal of Political Science*, 7, 1., 1–22.
- D'Anieri, Paul (2006): 'Explaining the Success and Failure of Post-Communist Revolutions,' *Communist and Post-Communist Studies*, 39., 3., 331–350.
- Diamond, Larry (1999): *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Johns Hopkins University Press, 218–260.
- Ely, John (1994): Libertarian Ecology and Civil Society, *Society and Nature*, 2, 3.
- Ekiert, Grzegorz (1991): Democratization Processes in East Central Europe: A Theoretical Reconsideration, *British Journal of Political Science*, 21, 3., 285–313.
- Ekiert Grzegorz and Jan Kubik (1998): Contentious Politics in New Democracies, *World Politics* 50, 4, 547–581.
- Ekiert Grzegorz and Jan Kubik (1999): *Rebellious Civil Society*, Michigan University Press.
- Ekiert Grzegorz and Stephen Hanson (eds.) (2003): *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the Legacy of Communist Rule*, Cambridge University Press.
- Ekiert Grzegorz, Jan Kubik and Milada Anna Vachudova (2007): Democracy in Postcommunist World: An Unending Quest, co-authors), *East European Politics and Societies*, vol. 21, 1: 1–24.
- Fish, M. Steven. (1994): Russia's Fourth Transition, *Journal of Democracy* 5, 31–42.
- Fric, Pavol (2008): The uneasy partnership of the state and the third sector in the Czech Republic, In: Stephen P. Osborne (ed.) *The Third Sector in Europe*, London: Routledge, 230–255.
- Gasior-Niemiec, Anna and Piotr Głinski (2007a): Polish Tradition of Self-organization, Social Capital and the Challenge of Europeanisation, Fran Adam (ed.) *Social Capital and Governance*, Berlin: Lit Verlag 2007, 237–66.
- Gasior-Niemiec, Anna and Piotr Głinski (2007): Europeanization of Civil Society in Poland. *Rev. Soc. Polit.* 14(1), 29–47.
- Gaskin, Katharine and Smith, Justin Davis (1997): *A new civic Europe?* 3rd Edition. London: The Volunteer Centre.
- Gawin, Dariusz (2006): European Civil Society – the Citizens' or Eurocrats' Project? In: Dariusz Gawin and Piotr Głinski (eds.) *Civil Society in the Making*, Warsaw: IFiS Publishers, 77–88.
- Giza-Poleszczuk, Anna (2009): Third Sector, Public Institutions and Home-made Civil Society, paper presented at the conference Poland after 20 Years of Freedom, Warsaw University, Institute of Sociology, May 22–24.
- Gumowska, Marta Jan Herbst and Przemysław Radecki (2009): Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych. Raport z Badań 2008, Stowarzyszenie Klon/Jawor.
- Hadzi-Miceva, Katerina (2007): Prawne i instytucjonalne mechanizmy współpracy organizacji pozarządowych i administracji państwowej w Chorwacji, w Estonii i na Węgrzech, In: Marek Rymśa (ed.) *Organizacje pozarządowe, dialog obywatelski, polityka państwa*, Warszawa: ISP 2007, 21–62.
- Hale, Henry (2006): 'Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patrimonial presidentialism,' *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 39, no. 3, 305–329.
- Hankiss, Elemer (1989): "Demobilization, Self-Mobilization and Quasi-Mobilization in Hungary, 1948–1987," *East European Politics and Societies*, 3(1), 105–151.
- Havel, Vaclav et al. (1985): *The Power of the Powerless. Citizens against the State in Central-Eastern Europe*, Armonk: Sharpe.
- Howard Mark (2002): *The Weakness of Civil Society in Postcommunist Europe*, New York: Cambridge University Press.
- Inglot, Tomasz (2008): *Welfare States in East Central Europe, 1919–2004*. New York: Cambridge University Press.

- Jawlowska Aldona and Jan Kubik (2007): Dyskusja redakcyjna "Societas Communitas": Rozmowa o aktualnym stanie i perspektywach rozwoju aktywności zbiorowej w Polsce, *Societas/Communitas* 2(4) 2007 – 1 (5) 2008
- Judit, Tony R. (1988): "The Dilemmas of Dissidence: The Politics of Opposition in East-Central Europe," *East European Politics and Societies*, 2, 2: 185–240.
- Keane, John (ed.) (1988): *Civil Society and the State*, London: Verso.
- Kopecky, Petr and Cas Mudde (2003): *Uncivil Society: Contentious Politics in Post-Communist Eastern Europe*. London: Routledge.
- Kozlicka, Renata (2004): Unia Europejska wobec organizacji pozarządowych: konsekwencje dla trzeciego sektora w Polsce, In: Piotr Gliński, Barbara Lewenstein, and Andrzej Siciński (eds). *Samoorganizacja Społeczeństwa Polskiego: III sektor i wspólnoty lokalne w jednoczącej się Europie*, Warszawa: IFIS PAN. 41–56.
- Kubik, Jan (2000): Between the State and Networks of 'Cousins': The Role of Society and Noncivil Associations in the Democratization of Poland, In: Nancy Bermeo and Philip Nord (eds.) *Civil Society before Democracy*, Rowman and Littlefield 2000, 181–207.
- Kurczewski, Jacek (ed.) (2003): *Lokalne społeczności obywatelskie*, OBS Warszawa.
- Kurczewska, Joanna (2004): *Tradycje w przestrzeni lokalnego społeczeństwa obywatelskiego*, In: Piotr Gliński, Barbara Lewenstein and Andrzej Siciński (eds.) *Samoorganizacja Społeczeństwa Polskiego: III sektor I wspólnoty lokalne w jednoczącej się Europie*, 302–332, Warszawa: IFIS PAN.
- Kuti, Eva, (1999): Different East European Countries at Different Crossroads, *Voluntas*, 10, 1: 51–60.
- Kuzio, Taras (2006): 'Civil Society, Youth and Societal Mobilization in Democratic Revolutions', *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 39, no. 3, 365–386.
- Les, Ewa (2004): Działalność dobroczynna w Europie i Ameryce. Tradycje i współczesność, Centrum Informacji dla Organizacji Pozarządowych BORDO, Warszawa.
- Lomax, Bill (1997): The Strange Death of Civil Society in Post-Communist Hungary, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 13, 1: 41–63.
- Mansfeldova, Zdenka et al. (2004): Civil Society in Transition: Civic Engagement and Nonprofit Organizations in Central and Eastern Europe after 1989, In: Zimmer, Annette and Eckhard Priller (eds.) *Future of Civil Society. Making Central European Nonprofit-Organizations Work*, Wisbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 99–121.
- McFaul, Michael (ed.) (2002): Special issue of *Demokratizatsiya*, vol. 10. no. 2.
- Minkenbergh, Michael (2002): The Radical Right in Post-Socialist Central and Eastern Europe: Comparative Observations and Interpretations, *East European Politics and Societies*, vol. 16, no. 2, 335–362.
- Nalecz, Sławomir and Jerzy Bartkowski (2006): Is there organizational base for civil society in Central Eastern Europe, In: Sven Eliaeson (ed.) *Building Democracy and Civil Society East of the Elba*, London: Routledge, 163–195.
- Neier, Aryeh and Leonard Benardo (2006) Russia: The Prosecution of Civil Society, *The New York Review of Books*, April 27.
- O'Donnell, Guillermo, Philippe Schmitter, Laurence Whitehead (1986): *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- OECD (1994): The emergence of business associations and chambers in the economies in transition: examples from the Czech Republic, Hungary, Poland and the Slovak Republic, Paris.
- Paxton, Pamela (2002): "Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship", *American Sociological Review*, 67, 254–77.
- Pehe, Jiri (1989): Annotated Survey of Independent Movements in Eastern Europe', Radio Free Europe, Background Report/100, Munich, 13 June.
- Ramet, Sabrina (1999): *The Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989*. University Park: Penn State Press.
- Randma-Liiv, Tiina, Daimar Liiv and Ulle Lepp (2008): Institutionalizing relations between government and the third sector, In: Stephen P. Osborn (ed.), *The Third Sector in Europe*, London: Routledge, 256–75.
- Rose, Richard (1999): "What Does Social Capital Add to Individual Welfare? An Empirical Analysis in Russia", SCl Working Paper no. 15. Washington DC: The World Bank.
- Richard Rose, William Mishler and Christian Haerpfer (1996): Getting Real: Social Capital in Post-Communist Societies. Conference on The Erosion of Confidence in Advanced Democracies. Brussels, November 7–9.
- Rosenblum, Nancy L. and Robert C. Post. (2002): In: Nancy Rosenblum and Robert Post (ed.) *Civil Society and Government*, Princeton University Press, 1–25.
- Rupnik, Jacques (2007): From Democratic Fatigue to Populist Backlash, *Journal of Democracy* 18, 4: 17–25.
- Rymsza, Marek (2008): State Policy towards the Civic Sector in Poland in Years 1989–2007, *Trzeci Sektor*, Special edition, 53–62.

- Schmitter, Philippe C. (1997): Civil Society East and West. In: Larry Diamond, Marc F. Plattner, Yun-han Chu, and Hung-mao Tien (eds.) *Consolidating the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives*, Johns Hopkins University Press, 239–262.
- Selznik, Philip (1952): *The Organizational Weapons: A Study of Bolshevik Strategy and Tactics*, NY: McGraw-Hill.
- Shils, Edward (1991): The Virtue of Civil Society. *Government and Opposition* 26, 1: 3–20.
- Sielawa-Kolbowska Ewa, (2002): Niezależne inicjatywy społeczne w Polsce końca lat osiemdziesiątych, In: *Somoorganizacja społeczeństwa polskiego: Trzeci Sektor*, Piotr Gliniski, Barbara Lewenstein and Andrzej Siciński (eds.) Warszawa IFIS PAN, 80–92.
- Simone, Karla W (2004): Tax Laws and Tax Preferences, In: Zimmer, Annette and Eckhard Priller (eds.) (2004) *Future of Civil Society. Making Central European Nonprofit-Organizations Work*, Wisbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 147–168.
- Skilling, Gordon H. (1988): *Samizdat and an Independent Society in Central and Eastern Europe*. Ohio State University Press.
- Staniszki, Jadwiga (1999): *Post-communism: Emerging Enigma*, Warszawa IPS 1999.
- Stark, David (1996): Recombinant Property in East European Capitalism. *American Journal of Sociology*. Vol. 101, no. 4. 993–1027.
- Tocqueville, Alexis de (2004): *Democracy in America*, Library of America.
- Tokes, Rudolf L. (ed.) (1979): *Opposition in Eastern Europe*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Visser, Jelle (2006): "Union Membership Statistics in 24 Countries", *Monthly Labor Review*, vol. 129, no. 1.
- Wedel Janine (1994): US Aid to Central and Eastern Europe, 1990–1994: An analysis of aid model and responses, East Central European Economies in Transition: Study papers submitted to Joint Economic Committee, Congress of the United States, Washington, US Printing Office, 299–335.
- Zimmer, Annette and Eckhard Priller (eds.) (2004): *Future of Civil Society. Making Central European Nonprofit-Organizations Work*, Wisbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Graffiti. Valparaiso 2009 (fotó: Bartal Anna Mária)

Kákai László

A civil szektor a gazdasági válság után

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam vajon a területi jövedelmi potenciál (gazdasági szervezetek és természetes személyek esetében), valamint a területi egységek gazdasági aktivitása kapcsolatba hozható-e a nonprofit szervezetekkel, közöttük milyen mértékű összefüggés vagy egymásrautaltság alakul ki, s mindez az országon belül milyen területi sajátosságokat mutat?

Kulcsszavak: nonprofit szektor települési és területi szerkezete, megszűnési rátái, gazdasági és területi összefüggései.

Kákai László 1964. augusztus 24-én Pécsen született. Végzettségét tekintve 1994-ben szerez diplomát az ELTE-n szociológiából, 1995-ben pedig az ELTE ÁJK-n politológiából. 1997-től a PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszékének oktatója. 1999. november 5-től 2002. május 31-ig kutatási szakértő a Miniszterelnöki Hivatal Civil Kapcsolatok Főosztályán. 2004-ben politikatudományból doktorál az ELTE ÁJK-n. 2004–2005 között kutatási vezető a Századvég Civil Akadémián. 2003-tól a Pólusok Társadalomtudományi Egyesület elnöke. 2006-tól a Nemzeti Civil Alapprogram Országos Tanácsának dél-dunántúli póttagja, majd 2008-tól rendes tagja.

E-mail: kakail@btk.pte.hu

Hargitai Henrik

Közös Hullámhossz Hírszolgálat: az első veszélyhelyzeti ideiglenes közösségi rádió Magyarországon

2010. október 6. és december 21. között egy új médiaformátum volt jelen Ajka és Devecser térségében az éterben: az ajkai ipari katasztrófa nyomán létrejött veszélyhelyzetben a helyi lakosokat segítő „veszélyhelyzeti” közösségi rádió. A rádiót a Szabad Rádiók Magyarországi Szervezete alapította és üzemeltette, kizárólag önkéntes rádiósok – létező közösségi rádiók munkatársai és média szakos egyetemisták – segítségével. A rádiót helyben a közeli Ajka diákjai által online működtetett Best FM és a devecseri plébános, Mód Miklós segítette: mindketten kulcsszereplői voltak a rádió történetének. A rádió célja az első időszakban a hiteles, friss információk lakossághoz való eljuttatása volt, ami a hetek múlásával átadta a helyét egy olyan adásfolyamnak, mely már a helybéli közösség(ek) közösségi életének részévé próbált válni. Az önkéntesek tartalékainak kimerülésével azonban nem volt helybéli, aki átvette volna a rádió gyakorlati működtetését, így az, küldetését befejezve, elhallgatott. Az írás a rádió működésének problémáival foglalkozik és ajánlásokat fogalmaz meg a katasztrófavédelemmel való szorosabb együttműködésre, egy jól előkészített és így a hatékonyabb működésre, a jövőben bekövetkező veszélyhelyzetek kezelésében.

Kulcsszavak: közösségi rádió, veszélyhelyzet, katasztrófavédelem, önkéntes munka, ajkai ipari katasztrófa

Hargitai Henrik (1973) az ELTE BTK Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet adjunktusa, az Első Pesti Egyetemi Rádió (EPER97) felelős szerkesztője. Kutatási területe a közösségi rádiózás, rádiózástörténet, online rádiózási formák. Részt vett több, az EPER által készített hangjáték elkészítésében, így legutóbb a Világok Harca magyar változatának munkálataiban. Az ELTE BTK-n a gyakorlati rádiózási ismereteken kívül 2010–11-ben rádiós és online tudományos ismeretterjesztést, hangjátéktörténetet, dokumentumjáték-történetet és tipográfiát oktat.

E-mail: hhargitai@gmail.com

Velics Gabriella

Civilek a mikrofon mögött

A tanulmány abból a kérdésből indul ki, hogy vajon van-e átjárás a közösségi rádiókból a 'for-profit média' világába, és milyen sajátosságok mellett működik ez az átjáró. A közösségi rádiók mikrofonjaiban megszólaló önkéntesek motivációit ismerve, nem biztos, hogy ez a legtöbbször vágya, de a felsőoktatási környezetben működő kisközösségi rádiókban önkéntes (vagy a kötelezőn felüli plusz) munkát vállalók számára döntő pontnak bizonyul. A tanulmány bemutatja a médiában önkéntes munkát vállalók motivációját, és kísérletet tesz az ideális önkéntes alakjának megrajzolására. Esettanulmányként a Berzsenyi Rádió szolgál, ahol az induláskor, majd öt évvel később újra elvégzett SWOT analízis nemcsak a rádió számára hangsúlyos sarokpontokat rögzíti, hanem bepillantást enged a felsőoktatásban működő kisközösségi rádiósok gondolataiba is.

Kulcsszavak: közösségi rádió, önkéntesek, motiváció, szervezetfejlesztés

Velics Gabriella a Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központjának adjunktusa. 2010-ben a nyelvtudományok területén PhD fokozatot kapott, disszertációját a magyarországi közösségi rádiók társadalmi kommunikációs szerepéből írta, esettanulmányként a Vas megyei közösségi rádiókat vizsgálva. A Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék oktatójaként szociológiát, társadalmi kommunikációt, PR tárgyakat oktat, valamint az egyetem kisközösségi rádiójának, a Berzsenyi Rádiónak a főszerkesztője. Itt végzett munkája eredményeképpen 2008-ban a DUE az év felkészítő tanára díjjal jutalmazta. Munkája mellett a Community Media Forum Europe vezetőségében a hazai közösségi rádiókat képviseli.

E-mail: gabriellavelics@hotmail.com

Mészáros Zsuzsanna – Péterfi Ferenc*Változatlanul alacsony szinten a közbizalom.**Gyorsjelentés 2010*

Hatodik éve vizsgálják hazai közösségfejlesztők az állampolgári aktivitás és a közösségi intézmények iránti bizalom szintjét Magyarországon. A legutóbbi eredmények megerősítik a korábbi trendet: igen alacsony az állampolgárok bizalma az intézményekben, különösen a parlament és a politikusok iránt. A bizalmi index viszonylagosan legeredményesebb szereplői a rendőrség és a civil társadalom nonprofit szektor szervezetei.

A vizsgálat szerint 2010-ben enyhén javult a közvélekedés a helyi befolyás állampolgári lehetőségeit illetően, a lakóhellyel kapcsolatos döntésekben a részvétel esélyének megítélése erősödött a megkérdezettek körében.

Továbbra is hiányzik a jelentős társadalmi befektetés a közbizalom megerősítése érdekében.

Kulcsszavak: bizalom, állampolgári részvétel, társadalmi befektetés

Mészáros Zsuzsa 1989 óta dolgozik civil szervezetek tagjaként és vezetőjeként vidéki településeken. 1992-ben kezdett el közösségfejlesztést tanulni, 1994-től pedig közösségi gazdaságfejlesztést, szövetkezetfejlesztést. 1997 óta vezeti a Felső-kiskunsági közösségfejlesztő programot, amelynek során közösségi munkás hálózat épült ki a térségben, új közösségi szolgáltatások jöttek létre. 1996 óta dolgozik a felnőttképzésben, főként civil szervezetek tagjainak, vezetőinek a közösségi tevékenységre vonatkozó képzését vezeti. A szociális gazdaság, közösségi vállalkozás, közösségi művelődés területén szerzett gyakorlati tapasztalatot, az ország több régiójában is képzéseket vezet, előadásokat tart e témakörben.

Végzettsége: tanító, közösségfejlesztő, nonprofit menedzser, szociológus.

E-mail: mezs.kunbabony@gmail.com

Péterfi Ferenc 1951-ben született Budapesten. Népművelés-pedagógia szakot végzett az Egri Tanárképző Főiskola kihelyezett tagozatán, majd népművelés kiegészítőt az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1986-ban. Az ifjúsági klubmozgalomban dolgozott előbb a hajdani Kassák Klubban, majd a XV. kerületi Frankovics Ifjúsági Ház vezetőjeként. 1977-től az Újpalotai Szabadidő Központ alapító vezetője, majd 1987-től a Magyar Művelődési Intézet Közösségfejlesztési osztályán dolgozik, ma osztályvezetőként.

Közösségfejlesztőként gyakorlati és elméleti tevékenységet is végez, több felsőoktatási intézményben tanít.

A Civil Rádió alapító elnöke volt, 2008-tól a Közösségfejlesztők Egyesületének az elnöke.

Legfőbb tématerületei: a civil társadalom, a társadalmi-közösségi részvétel, a szomszéd-sági közösségi munka és a közösségi média.

E-mail: peterfi@kkapcsolat.hu

Demeter Endre – Nagy Ádám – Székely Levente

Pénzügyi kultúra a civil szektorban

Kutatásunkban elsődlegesen arra kerestük a választ, hogy a magyarországi klasszikus civil szervezetek (egyesületek, magánalapítványok) gazdálkodásának jelenlegi elemeit milyen olyan további elemekkel lehetne kiegészíteni, melyek elősegítik a szervezetek stabilitását, megoldást kínálnak pénzügyi problémáikra.

E célból tártuk fel a ténylegesen gazdasági tevékenységet végző (1 millió forintnál magasabb árbevételű) klasszikus civil szervezetek forrásösszetételét egy 300 elemszámú survey technikás adatfelvétel során. Erre épülve a civil szervezetek 13 különböző szegmensében tartottunk fókuszcsoportos kutatásokat, hogy a pénzügyi problémákat, illetve azokra adott szervezeti válaszokat a szervezetek mindennapi működésének keretében is megismerhessük. Ezekén túl a külföldi modellek, jó gyakorlatok és tapasztalatok összegyűjtése érdekében az OECD országaira kiterjedő desk research-t végeztünk, valamint a hazai viszonyok és abszorpciók képesség feltérképezésére további 20 szakértői interjút készítettünk a témában.

Kulcsszavak: pénzügyi kultúra, finanszírozás, civil szervezetek, likviditás, forrásszerkezet, forráshiány

Demeter Endre 1977-ben született Budapesten. Szociológus, geográfus, középiskolai tanár. Tanulmányait az ELTE Társadalomtudományi és Természettudományi Karán végezte. Dolgozott a szociális és oktatási szférában, számos ifjúsági és társadalomkutatásban részt vett. Alapítója az ELTE Társadalomtudományi Szakkollégiumának, a Tükörterem Egyesületnek, valamint a SocioScope Bt-nek.

E-mail: endre.demeter@socioscope.hu

Nagy Ádám 1972-ben született Budapesten. Mérnök, közgazdász, politológus és jogász. Pedagógiából doktorált. Az Információs Társadalom és Trendkutató Központ korábbi igazgatója, alapítója az Új Ifjúsági Szemlének és főszerkesztője a Civil Szemlének, vezetője az Excenter Kutatóközpontnak. Jelenleg a Nemzeti Civil Alapprogram Tanácsának tagja.

E-mail: nagyadam@excenter.eu

Székely Levente 1979-ben született Kolozsváron. Szociológus és statisztikus, tanulmányait az ELTE Társadalomtudományi és Bölcsészettudományi Karán végezte, jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem doktori programjának végzős hallgatója. Korábban a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen működő Információs Társadalom és Trendkutató Központban (ITTK) dolgozott kutatóként, megfordult neves piacutató intézetnél, jelenleg az Excenter Kutatóközpont kutatási igazgatója és az Új Ifjúsági Szemle társfőszerkesztője. Közel 50 tudományos publikáció (folyóiratcikkek, könyvfejezetek, jelentések) és ugyanennyi, főként online cikk önálló, vagy társszerzője.

E-mail: szekelylevente@excenter.eu

Grzegorz Ekiert—Roberto Foa*A mítosztól a valóságig: Civil társadalom Közép- és Kelet-Európában*

Az elmúlt húsz év során a legkülönbözőbb tudományágak művelői érveltek amellett, hogy a posztkommunista országok civil társadalma komoly strukturális problémákkal küzd. A szakirodalomból egy olyan „állampolgárok nélküli demokrácia” képe rajzolódik ki, amelyben a politikai elitnek sikerült biztosítania az alapvető emberi jogok védelmét, kialakítania a demokratikus eljárásokat, de kudarcot vallott az önkéntes tevékenységek és az alulról jövő társadalmi kezdeményezések fejlesztésében. Ez a tanulmány – a legkülönbözőbb forrásokból származó adatokra alapozva – megkérdőjelezi ennek a posztkommunista civil társadalom gyengeségére vonatkozó, széles körben elfogadott állításnak a helytálló voltát. A civil társadalom átalakulásának szakaszait nyomon követve kimutatjuk, hogy Közép- és Kelet-Európa civil társadalmi korántsem olyan gyengék, mint ahogy azt feltételezni szokás. Néhány posztkommunista országban kifejezetten erőteljes a közösségi szféra; az aktív civil társadalomnak szorosak a kapcsolatai a nemzetközi civil hálózatokkal, viszonylag stabil a finanszírozása, és megvan az a képessége, hogy a hazai politikát befolyásolja. Véleményünk szerint a korábbi kutatások a civil társadalom erejének, fejlettségének értékelése során túlzott mértékben összpontosítottak az egyesületi tagságra és a felmérési adatokra, túlhangsúlyozták azok fontosságát más, hasonlóan (ha nem még inkább) jelentős tényezők rovására.

Kulcsszavak: civil társadalom, Közép- és Kelet-Európa, társadalmi tőke, posztkommunizmus, demokratikus átalakulás, demokratizálódás, közszféra, tiltakozás, önkéntesség

Grzegorz Ekiert a Harvard University professzora és a Harvard Academy for International and Area Studies tudományos főmunkatársa. Oktatási és kutatási területei a következők: komparatív politikatudomány, rendszerváltozás és demokratizálódás, civil társadalom és társadalmi mozgalmak, kelet-európai politikák és társadalmak. Főbb munkái: *The State Against Society: Political Crises and Their Aftermath in East Central Europe* (1996), *Rebellious Civil Society: Popular Protest and Democratic Consolidation in Poland* (társszerző Jan Kubik, 1999); *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the Legacy of Communist Rule* (társszerkesztő Stephen Hanson, 2003). Szerkesztőként jegyezte az *East European Politics and Societies* folyóirat két különszámát az Európai Unió keleti bővítéséről (társszerkesztő Jan Zielonka, 2003) és a posztkommunista világ demokratikus átalakulásáról (2007). Számos írása jelent meg különböző folyóiratokban és tanulmánykötetben. Külső munkatársként dolgozik a Harvard's Center for European Studies és a Davis Center for Russian Studies számára is. Tagja a Club of Madrid tanácsadó testületének.

E-mail: ekiert@fas.harvard.edu

Roberto Foa a Harvard University Department of Government PhD hallgatója. Részt vett a Világbank kereteiben végrehajtott, a társadalmi intézmények nemzetközi vizsgálatát célzó Social Development Indicators Project kidolgozásában. Dolgozott a European and World Values Surveys című nemzetközi értékvizsgálatban. Számos cikket és tanulmányt publikált a társadalmi tőkéről, a demokráciáról és a gazdasági fejlődésről.

E-mail: foa@fas.harvard.edu

László Kákai

The non-profit sector after the economic crisis

In my study I attempt to point out whether non-profit organizations could be related to the regional income potential (both in case of companies and civil) and to the economical activity of regional economical organizations, and if so, to what extent is there a correlation or interdependence between them. I also attempt to describe their regional characteristics within the country.

Keywords: community and territorial structure of non-profit organisation, economic and territorial/regional connection

László Kákai was born in Pécs in 1964. At Eötvös Loránd University of Budapest he got a degree in sociology in 1994, and in politology in 1995. He has been a lecturer at the Department of Political Sciences of the Faculty of Social Sciences of the University of Pécs since 1997. From November 5th 1999 to May 31st 2002 he worked as a research expert for the Civil Contacts department of the Prime Minister's Office. In 2004 he took a PhD degree, and became the research leader of the Századvég Civil Academy. Since 2003 he has been the president of the Pólusok Association of Social Sciences, and is the South Transdanubian substitute member of the National Council of the National Civil Fund.

E-mail: kakail@btk.pte.hu

Henrik Hargitai

Common Wavelength News Service: the first short-term licensed community radio for disaster response and recovery in Hungary

A new use of radio broadcasting emerged in the Hungarian airwaves between 6 Oct and 21 Dec 2010 in the Ajka-Devecser region: a „emergency” community radio for helping the people affected by the Ajka industrial „red sludge” disaster. The station was started by the Hungarian Federation of Free Radios, building on the volunteer work of community radio staff members and university students studying media studies. Locally the station was helped by an online student radio in Ajka (Best FM) and the parish priest of Devecser and Kolontár, Miklós Mód. They were key figures in the story of the station. The first aim of the broadcasting was to provide credible and up to date information about the

disaster but later the goal changed: it was to become part of the everyday life of the local community(ies). As volunteer human resources had been worn out, the station had to suspend operation since there was no local who could take its management over. This paper deals with the problems of the operation and gives recommendations for a future cooperation between the national Disaster Management and local news media.

Keywords: community radio, emergency, disaster management, volunteer work, Ajka disaster

Henrik Hargitai (1973): Assistant professor at Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities, Institute for Art Theory and Media Studies. He is editor-in-chief of Első Pesti Egyetemi Rádió (EPER97). His research area is community radio, history of radio broadcasting, online radio. He has participated in the making of several radio dramas at EPER, including the Hungarian version of the War of the Worlds. He teaches science communication, history of radio drama, history of radio documentary, and typography.

E-mail: hhargitai@gmail.com

Gabriella Velics

The voice of the volunteers – community radio broadcasting in Hungary

The article focuses on the volunteers working in Hungarian community radios, and gives an insight into the motivation factors of them. The article examines a question: How important is to boost your skills in a community radio towards of your future career in a public or commercial radio? – as case study Berzsenyi Radio is provided. The radio started in 2005 is for the practical preparation of communication faculty students, and it is becoming the public forum of the University of West Hungary, Campus of Szombathely. The article presents the results of SWOT analysis, made for the purposes of organizational development, by enlightening through this how the university students, who are operating the radio and who are doing their professional practice there, see the strength of the radio, and what kind of weak points, opportunities, threats do they define.

Keywords: community radio, volunteers, motivations, organizational development

Gabriella Velics Ph.D. in Language Sciences, is an assistant professor in Department of Communication and Media Sciences, University of West Hungary, Faculty of Arts (Savaria Campus, Szombathely) and the leader of the University's community radio station, Berzsenyi Radio.

She teaches sociology, theories of publicity, PR and media relations, radio broadcasting.

She wrote her dissertation and several publications about the Hungarian community radio system and its function in social communication.

She has a background as a journalist and radio presenter.

E-mail: gabriellavelics@hotmail.com

Zsuzsanna Mészáros—Ferenc Péterfi

Public confidence on a constantly low level

Flash report 2010

This is the sixth year that citizens' participation and public confidence in community institutions in Hungary has been studied by local community development experts. The results follow the trend observed previously: citizens' confidence in institutions is very low, especially in case of the parliament and politicians. The police and the civil society – the organisations of the non for profit sector – were the most successful participants of the confidence index.

According to the study public opinion on the citizens' influence on local issues and the perception of the possibility in participating in local decisions improved among the respondents.

There is still a crucial need for a significant social investment in order to improve public confidence.

Keywords: confidence, citizens' participation, social investment

Zsuzsanna Mészáros. As a manager or member, she has worked for civil organizations in rural areas since 1989. She had been learning community development from 1992, social economic and cooperative development from 1994. She has lead the complex community development programme in the Upper-Kiskunsag since 1997, through which a community workers network had been set up in the region, new community services were launched. She has been working in the adult education since 1996 and she is focusing mainly on trainings and empowerment of the members and the leaders of the Hungarian civil society. She has wide practical experience in social economic development, community enterprising, cultural management. In relation to these fields, she is leading trainings, providing lectures and presentations in several regions of the country.

Education: teacher, community developer, non-profit manager, sociologist.

E-mail: mezsus.kunbabony@gmail.com

Ferenc Péterfi was born in 1951 in Budapest. Graduated in cultural management and pedagogy at Teachers College, Eger. He received a degree in cultural management at Faculty of Humanities of Eötvös Loránd University in 1986. He worked in the youth club movement at Kassák Club and later as leader of Frankovics Youth Center in the XV. District of Budapest. Founder and leader of Újpalotai Leisure Center in 1977. From 1987 on he works at Community Development Department of Institute for Hungarian Culture, presently as head of department. As a community developer he deals with both practical and theoretical issues, and teaches in several institutions of higher education.

Founder and president of Civil Radio station. His main field of study are civil society, social and community participation, neighbourhood community work and community media.

E-mail: peterfi@kkapcsolat.hu

Endre Demeter—Ádám Nagy—Levente Székely*Financial Literacy in the Hungarian Civil Sector*

Our research primarily focused on the current financial elements of the classical Hungarian civil organizations (i.e. associations, private foundations) and searched for further elements which could promote the stability of these organizations and solve their financial problems.

In order to do so, we recorded data by survey technique (the survey consisted of 300 elements) to reveal the resource composition of classical civil organizations which perform actual economic activity (i.e. has proceeds higher than 1 million forints.) Besides this, we carried out focus group research in 13 different segments of civil organizations to discover their financial problems and their organizational reactions to these problems within the framework of their everyday operation. In addition, we carried out desk research in the countries of OECD in order to collect foreign models, good practice and experience, and 20 further expert interviews were made about the topic to explore the national circumstances and absorption skills.

Keywords: financial literacy, finance, civil organizations, liquidity, source structure, lack of resources

Endre Demeter was born in 1977 in Budapest, Endre Demeter is a sociologist and geographer, a graduate of the Faculty of Social Sciences and the Science at ELTE University, Budapest. He worked like a social worker and secondary school teacher. Nowadays he is taking part several youth and social research. He is foundation member of ELTE social sciences college of excellence, Mirrorhall Association and SocioScope Company.

E-mail: endre.demeter@socioscope.hu

Ádám Nagy was born in 1972 in Budapest. He is an electrical engineer with qualifications in economics, politology and law. He earned his Ph.D. in Educational Sciences. He is the former CEO of Information Society Research Institute, the co-editor-in-chief of Új Ifjúsági Szemle (New Youth Review) and the editor-in-chief of Civil Szemle (Civil Review), the former president of Excenter Research Centre. Currently he is the member of the Council of the National Civil Fund Program.

E-mail: nagyadam@excenter.eu

Levente Székely was born in 1979 in Kolozsvár/Cluj, Levente Székely is a sociologist and statistician, a graduate of the Faculty of Social Sciences and the Humanities at ELTE University, Budapest and currently completing the final year of his PhD at Corvinus University of Budapest. Formerly, he was a researcher at the Information society Research Center (ITTK) of the Budapest University of Technology and Economics. He worked with a number of renowned market research institutes and is currently the research director of Excenter Research Center and co-editor-in-chief of Új Ifjúsági Szemle (New Youth

Review). He is the author and co-author of some fifty scientific publications (articles for periodicals, book chapters, reports) and the same primarily online articles.

E-mail: szekelylevente@excenter.eu

Grzegorz Ekiert—Roberto Foa

From Myth to Reality: Civil Society in Central and Eastern Europe

During the last two decades, scholars from a variety of disciplines have argued that civil society is structurally deficient in post-communist countries. The picture that arises from the literature is one of 'democracies without citizens,' where political elites have succeeded in protecting basic civic rights and implementing democratic procedures, but failed to enhance voluntary activity or civic engagement at the grassroots level. This paper, by contrast, challenges the 'weakness of post-communist civil society' consensus by using a wide range of data from various available sources. Tracing the stages of civil society transformations, we show that civil societies in Central and Eastern European countries are not as feeble as is often assumed. Some post-communist countries possess vigorous public spheres and active civil society organizations strongly connected to transnational civic networks, relatively well funded and able to shape domestic policies. We suggest that existing studies have focused excessively on voluntary membership and survey data in assessing the strength of civil society at the expense of other equally if not more important factors.

Keywords: civil society, Central and Eastern Europe, social capital, post-communism, democratic transition, democratization, public sphere, protest, volunteering

Grzegorz Ekiert is Professor of Government, Harvard University and Senior Scholar at the Harvard Academy for International and Area Studies. His teaching and research interests focus on comparative politics, regime change and democratization, civil society and social movements, and East European politics and societies. He is the author of *The State Against Society: Political Crises and Their Aftermath in East Central Europe* (1996), *Rebellious Civil Society: Popular Protest and Democratic Consolidation in Poland* (with Jan Kubik, 1999); *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the Legacy of Communist Rule*, (co-edited with Stephen Hanson, 2003) and editor of special issues of *East European Politics and Societies* on the EU Eastward Enlargement (with Jan Zielonka, 2003) and on *Democracy in Post-communist World* (2007). His papers appeared in numerous social science journals and edited volumes. He is also Senior Faculty Associate at Harvard's Center for European Studies, Davis Center for Russian Studies, and Member of the Club of Madrid Advisory Committee.

E-mail: ekiert@fas.harvard.edu

Roberto Foa is a PhD Candidate at the Department of Government, Harvard University. He is author of the Social Development Indicators Project, an international study of social institutions that was based at the World Bank in Washington DC, has worked for the European and World Values Surveys, and authored several papers and book chapters on topics of social capital, democracy and economic development.

E-mail: foa@fas.harvard.edu

Graffiti. Valparaíso 2009 (fotó: Bartal Anna Mária)

REPERTÓRIUM 2007–2010

(Összeállította: Farkas Gabriella)

Civil Szemle

Elméletileg

Szám	Szerzők	Cím	Oldalszám
10	Ligeti György	A társadalmi felelősségvállalásról	5–18
10	Márkus Eszter	Civil verdikt	19–30
11	Bényei Andrásné Bíró Endre Kinyik Margit Nagy Ádám Nizák Péter Péterfi Ferenc	A kormányzat civil stratégiája és az ehhez fűzött civil szakmai álláspont	5–54
11	Brachinger Tamás	Öt állítás próbája egy ötfokú skálán, két játéktéren	55–64
12–13	Dombi Gábor Oláh Miklós Retz Tamás	A közép-dunántúli nonprofit szektor helye és lehetséges jövőbeni szerepe a civil társadalom fejlesztésében	12–28
12–13	Ugrin Emese Varga Csaba	Részvételi demokrácia-kísérlet Abán, és szerepe a civil társadalomban	28–43
12–13	Dobossy Imre Virágh Eszter Vukovich Gabriella	A foglalkoztatási célú civil szervezetek helyzetének országos vizsgálata	44–69
12–13	Jancsák Csaba	Ifjúsági civil szervezetek a dél-alföldi régióban	69–88
12–13	Kiss Ákos Kiss-Ádám Rebeka Süli András Szabó Krisztina	Ifjúsági közösségkutatás Debrecenben	88–91
12–13	Murányi István	Civil esélyek Hajdú-Bihar megyében	92–110

Szám	Szerzők	Cím	Oldalszám
12–13	Beszedics Otília	Civilek a nyomtatott sajtóban	111–121
16	Fazekas Mihály Sik Domonkos	A szakkollégiumok finanszírozási stratégiái és civil jellege közti összefüggések	5–21
16	Kákai László	A szervezetek működését befolyásoló problémák	22–36
17	Kuti Éva	Stratégiai cselekvésen innen, illúziókon túl	5–43
17	Bullain Nilda	Alapkérdések az alapítványokról	44–61
20	Szabó Máté	Polgári engedetlenség és civil kultúra	7–20
21	Reisinger Adrienn	Részvételi demokrácia és társadalmi részvétel – elméleti megközelítések	5–23
21	Bocz János	„Jéghegyek”. Tévhitek, avagy a magyar nonprofit szektor mélyrétegei	24–50
22	Bartal Anna Mária	Mit mutat a kaleidoszkóp? – Az Önkéntes Motivációs Leltár	5–33
23	Nárai Márta	Ismeretek és vélemények a nonprofit szektor szervezeteiről	5–21
23	Bartal Anna Mária Saródy Zita	Körkép	22–41
24	Kollár András	A megyeszékhelyek civil szervezeteinek vizsgálata – különös tekintettel Győr megyeszékhelyre	7–20
24	Gyorgyovich Miklós	Felnőttképzéssel foglalkozó egyházközei civil szervezetek vizsgálata egy ernyőszervezetről készült esettanulmány alapján	21–34

Közösségek és civil társadalom

10	Osváth László	A térségi civil kapcsolatrendszer formálódása és jellegzetességei	31–47
10	Béres Tibor	Ahova a pénz nem jut el	48–68
11	Forrai Judit	Prostitúció és szociális munka	65–87
11	Fabulya Edit	Teleházas kutatás	88–106
11	Bakos Ottília Gajzágó Éva Kővágó Györgyi	Civil szervezetek a dunaújvárosi kistérségben	107–121
12–13	Benedek Gergő Gosztonyi Gergely Hargitai Henrik	Kisközösségi rádiózás Magyarországon. Az első 3 év	123–143
12–13	Pataki György	Bölcs „laikusok”	144–156
16	Arapovics Mária	A civil nonprofit szervezetek szerepvállalása a felnőttek képzésében	37–58
17	Gerencsér Balázs Oprics Judit	Százalékos adományozás szerepe az adományozási kultúra erősítésében	63–80
20	Péntek Eszter	A hatékonyságmérés problémái a betegszervezetek körében	21–41
21	Váczi Borbála	Rések a jó szándékban	51–68
21	Glied Viktor	Civil szervezetek szerepe a környezeti ügyekben, a dél-dunántúli régióban	69–80
22	Antal Attila	Az európai közvetlen demokrácia felé – Javaslatok az európai polgári kezdeményezéshez	35–56
22	Balogh Péter	Multiplikátor civilek? – Kísérlet a nonprofit szféra fejlesztéspolitikában betöltött szerepének empirikus feltárására	57–75
23	Lakatos Kinga	A képessé tétel (empowerment) lehetőségei a civil társadalomban	43–61
24	Galambos Attila	Civilek az iskolában – A globális problémák feldolgozásának lehetőségei a közoktatásban	35–45
24	Koltay Elvira	Lakóparkokban működő civil/nonprofit szervezetek a budapesti agglomerációban	46–59

Társadalom és állam

10	Porubcsánszki Katalin	A teljesítménymenedzsment lehetőségei a Nemzeti Civil Alapprogramban	69–88
10	Zám Mária	A magyar nonprofit szektor jövője a munkanélküliség kezelésében az európai integráció folyamatában	89–104
11	Versicsné Szalai Mária	„Civil partnerség” az egről hajléktalan-ellátásban	123–142
12–13	Domaniczky Endre	Gondolatok a civil pályázati rendszer hatékonyságáról – A Budapest XVIII. kerületi Civil Alap létrejöttének második évfordulóján	157–180
12–13	Sebestény István	Tisztújítás és „közmeghallgatás” – NCA 2006	181–205

Szám	Szerzők	Cím	Oldalszám
16	Kinyik Margit	Civil döntéshozók a Nemzeti Civil Alapprogramban: cselekvési stratégiák és döntéshozatali mechanizmusok	59–78
16	Arató Krisztina Bartal Anna Mária Nizák Péter	A civil szervezetek tapasztalatai a Strukturális Alapokból finanszírozott projektek pénzügyi lebonyolításában	79–96
17	Nagy C. Ádám Bíró Endre Márkus Eszter Csongor Anna Nizák Péter Sebestény István	Szemszögek – szakértői kommentárok az összeférhetetlenségi törvény kapcsán	81–117
20	Brachinger Tamás	Az „állatorvosi ló”, avagy egy community study, különös tekintettel a civil érdekérvényesítésre	43–51
21	Kinyik Margit	Civil érdekérvényesítés kistérségi szinten	81–110
21	Kákai László	Civil kapcsolati viszonyok	111–133
22	Bíró Endre	Álom és rémálom (A támogatási jogviszonyról)	77–111
23	Glied Viktor	Civilek a klímakutatás árnyékában	63–74
24	Sebők Dóra Valéria	Az európai uniós támogatások hatása a nonprofit szervezetek működésére az EQUAL program vizsgálata alapján	61–73

Világ-Nézet

10	Bežovan, Gojko	A horvát civil társadalom hiteles közéleti szereplővé válása	105–120
10	Scsaurszki Tamás	Közösségi Alapítványok (I.)	121–134
11	Scsaurszki Tamás	Közösségi Alapítványok (II.)	143–152
12–13	Csaba László Gyula	Áttekintés Dánia, Norvégia és Svédország nonprofit szektoráról	207–233
16	János-Jakab Beáta	Hol tart a romániai magyar nonprofit irodalom?	97–105
16	Junko Chano	1% – Japán módra	106–118
17	Kinyik Margit	Közfeladat-átvállalás gyakorlata Skóciában	119–142
20	Majláth Roland	A posztoszocialista térség civil társadalma	53–70
20	Vicente Marbán Gallego	A harmadik szektor szerepe Spanyolország szociális fejlődésében, az Európai Szociális Modell tükrében	71–92
20	Hagai Katz Benjamin Gidron Nissan Limor	A harmadik szektor Izraelben – Jellemzők, struktúra és fejlesztő politikák	93–114
21	Miroslav Ruzica	Újabb választás előtt: A szerb civil társadalom	135–150
22	Tarrósy István	Önkormányzatok és civil társadalom Kelet-Afrikában – Tanzániai és kenyai tapasztalatok, gyakorlatok és reformok	113–134
23	Tatjana Rakar Zinka Kolariča	A szlovén nonprofit szektor sajátos hely(zet)e a posztoszocialista országok között.	75–87
24	Tiina Randma Liiv Daimar Liiv Ülle Lepp	A kormány és a civil szektor viszonyának intézményesítése: az észt „paktum”	75–100

Visszahatás

10	Boros Mónika	Recenzió: Nonprofit elméletek, modellek, trendek	135–138
10	Nyitrai Imre	Kérdések és válaszok határtalanul	139–143
10	Szabó Máté	Civil társadalom a politikai gondolkodás történetében és a mai diskurzusokban	144–148
11	Gosztonyi Gergely	Túlélőkészlet közösségi rádiósoknak	153–157
12–13	Boros Monika Nyitrai Imre	Mihez van jogunk? (Recenzió)	235–240
16	Domaniczky Endre	A városi önkormányzatok és a helyi civil szektor együttműködésének lehetséges útjai	119–124
16	Zotter Judit	A tiltakozás kultúrája Magyarországon (Recenzió)	125–126
17	Szabó Máté	A közösségi média helyzete az Európai Unióban	143–150
17	Bardóczy Sándor	Kanadában kolbászból?	151–156
20	Gregorio Rodríguez Cabrero Vicente Marbán Gallego	Revista Española de Tercer Sector (RETS) – a spanyol harmadik szektor folyóirata	115–117
20	Domaniczky Endre	Önszerveződés-történeti kutatás a 19. századi pesti civil szervezetekről (Recenzió)	118–122

Szám	Szerzők	Cím	Oldalszám
21	Gáthy Vera	Megjegyzések Szabó Máté cikkéhez – A gandhiánus polgári engedetlenségtől az ombudsmanig	151–153
22	A. Gergely András	Rólunk és értünk – Kákai László új kötetéről	135–139
Melléklet			
24	Andrássy Lászlóné Galamb Veronika	Utószó a Civil Szemle különkiadása számára	101–106
Éves Civil Jelentés 2006–2007 (14–15. sz.)			
14–15	Szabó Máté	Lektori bevezető	8–11
14–15	Bartal Anna Mária	Ha kiszáradnak az utópia oázisai...	12–26
14–15	Bukta Zsuzsanna	Sport, szabadidő, rekreáció	27–38
14–15	Bocza János Kmetty Zoltán	Egészségügyi nonprofit szervezetek	39–60
14–15	Nyitrai Imre	A szociális ügyeink szeletei	61–74
14–15	Sátor Balázs	Kell-e még több tanulópenz?	75–89
14–15	Domokos Tamás Mahler Balázs	Gazdaságfejlesztő és foglalkoztatási célú nonprofit szervezetek Magyarországon	90–104
14–15	Cziboly Ádám	Szubkultúrák – A civil szektor kulturális szegmensének értékelése a Civil Éves Jelentésben	105–118
14–15	Móra Veronika	A zöldek (környezet-, természet- és állatvédő szervezetek)	119–131
14–15	Nagy Ádám	Az ifjúsági civil világ	132–148
14–15	Székeley Levente		
14–15	Csongor Anna Rész Levente	Leszakadó társadalmi csoportokkal foglalkozó civil szervezetek	149–172
14–15	Ligeti György	Jogvédelem	173–189
14–15	Kákai László	Lokálpatrióta szervezetek	190–206
Éves Civil Jelentés 2007–2008 (18–19. sz.)			
18–19	Kuti Éva	Egy „hivatásos olvasó” előszava	6–7
18–19	Bartal Anna Mária	A válság elején – a nonprofit trilemmáról, valamint a „jó” és a „rossz” civil társadalom kérdéseiről	8–21
18–19	Bíró Endre	A civil nonprofit szektor jogi környezete	22–34
18–19	Nagy Renáta Nizák Péter	A civil szektor pénzügyi életképessége	35–58
18–19	F. Tóth András Nagy Ádám	Humán infrastruktúra: Önkéntesség – foglalkoztatás – tagság	59–77
18–19	Péterfi Ferenc	Érdekképviselő, érdekvédelem, hatalomkontroll – mivégre?	78–94
18–19	Kinyik Margit	A nonprofit szervezetek mint szolgáltatók jellemzői Magyarországon	95–111
18–19	Ligeti György	Kapcsolatok az üzleti szektormal	112–129
18–19	Kákai László	Civil szervezetek regionális összefüggései	130–144
18–19	Pintér István	Civil szervezetek nemzetközi kötődései	145–155
18–19	Márkus Eszter	Civilek a sajtóban – közmegítélés	156–168
18–19	Ciboly Ádám	Fehér lap	169–185
Civil Anzixx 1990–2010 (25. sz.)			
25	Lester M. Salamon	Előszó/Preface	5–8
25	Vercseg Ilona	Kötődések és választási lehetőségek?	9–24
25	Vercseg Ilona	Előszó az interjúkhoz	25–27
25	Csongor Anna	Húszéves a Menhely Alapítvány	28–54
25	Bartal Anna Mária	Vergődő Madár	55–65
25	Nizák Péter	Az Autonomia Alapítvány elmúlt húsz éve	66–73
25	Kinyik Margit	Egy speciális szegmens: a vállalkozói szektor segítése civil oldalról	74–83
25	Péterfi Ferenc	„A rendszerváltás előszelében alakult, de mára már felnőtté vált”	84–90
25	Kákai László	A Nemzeti Civil Alapprogram, útkeresés egy új támogatási rendszer felé?	91–118
25	Nagy Renáta	Mérföldkövek a nonprofit szektor történetében	119–130

NÉVMUTATÓ

Civil Szemle 2007–2010

Szerző

A. Gergely András
Andrássy Lászlóné
Antal Attila
Arapovics Mária
Arató Krisztina
Bakos Ottília
Balogh Péter
Bardóczy Sándor
Bartal Anna Mária
Benedek Gergő
Beszedics Otília
Bežovan, Gojko
Bényei Andrásné
Béres Tibor
Bíró Edith
Bíró Endre
Bocz János
Boros Monika
Brachinger Tamás
Bullain Nilda
Bukta Zsuzsanna
Cabrero, Gregorio Rodríguez
Cziboly Ádám
Csaba László Gyula
Csongor Anna
Dobossy Imre
Domaniczky Endre

Megjelenés éve/folyóirat száma

2010/1
2010/3
2010/1
2008/3
2008/3
2007/2
2010/1
2008/4
2008/1–2, 2008/3, 2009/1–2, 2010/1, 2010/2, 2010/4
2007/3–4
2007/3–4
2007/1
2007/2
2007/1
2007/1
2007/2, 2008/4, 2009/1–2, 2010/1
2008/1–2, 2009/4
2007/1, 2007/3–4
2007/2, 2009/3
2008/4
2008/1–2
2009/3
2008/1–2, 2009/1–2
2007/3–4
2008/1–2, 2008/4, 2010/4
2007/3–4
2007/3–4, 2008/3, 2009/3

Szerző**Megjelenés éve/folyóirat száma**

Dombi Gábor	2007/3–4
Domokos Tamás	2008/1–2
F. Tóth András	2009/1–2
Fabulya Edit	2007/2
Fazekas Mihály	2008/3
Forrai Judit	2007/2
Gajzágó Éva	2007/2
Galamb Veronika	2010/3
Galambos Attila	2010/3
Gallego, Vicente Marbán	2009/3
Gáthy Vera	2009/4
Gerencsér Balázs	2008/4
Gidron, Benjamin	2009/3
Glied Viktor	2009/4, 2010/2
Gosztonyi Gergely	2007/2, 2007/3–4
Gyorgyovich Miklós	2010/3
Hargitai Henrik	2007/3–4
Jancsák Csaba	2007/3–4
János-Jakab Beáta	2008/3
Junko Chano	2008/3
Katz, Hagai	2009/3
Kákai László	2008/1–2, 2008/3, 2009/1–2, 2009/4., 2010/4
Kinyik Margit	2007/2, 2008/3, 2008/4, 2009/1–2, 2009/4, 2010/4
Kiss Ákos	2007/3–4
Kiss-Ádám Rebeka	2007/3–4
Kmetty Zoltán	2008/1–2
Kolarič, Zinka	2010/2
Kollár András	2010/3
Koltay Elvira	2010/3
Kóvágó Györgyi	2007/2
Kuti Éva	2008/4, 2009/1–2
Lakatos Kinga	2010/2
Lepp, Ülle	2010/3
Ligeti György	2007/1, 2008/1–2, 2009/1–2
Liiv, Daimar	2010/3
Limor, Nissan	2009/3
Mahler Balázs	2008/1–2
Majláth Roland	2009/3
Márkus Eszter	2007/1, 2008/4, 2009/1–2
Móra Veronika	2008/1–2
Murányi István	2007/3–4
Nagy Ádám	2007/2, 2008/1–2, 2008/4, 2009/1–2
Nagy Renáta	2009/1–2, 2010/4
Nárai Márta	2010/2
Nizák Péter	2007/2, 2008/3, 2008/4, 2009/1–2, 2010/4
Nyitrai Imre	2007/1, 2007/3–4, 2008/1–2
Oláh Miklós	2007/3–4
Oprics Judit	2008/4
Osváth László	2007/1
Pataki György	2007/3–4
Péntek Eszter	2009/3
Péterfi Ferenc	2007/2, 2009/1–2, 2010/4
Pintér István	2009/1–2
Porubcsánszki Katalin	2007/1
Rakar, Tatjana	2010/2
Randma-Liiv, Tiina	2010/3
Reisinger Adrienn	2009/4
Retz Tamás	2007/3–4
Rész Levente	2008/1–2
Ruzica, Miroslav	2009/4

Szerző

Salamon, Lester
Saródy Zita
Sátor Balázs
Scsaurszki Tamás
Sebestény István
Sebők Dóra Valéria
Sik Domokos
Süli András
Szabó Krisztina
Szabó Máté
Székely Levente
Tarrósy István
Ugrin Emese
Varga Csaba
Váczai Borbála
Vercseg Ilona
Versicsné Szalai Mária
Virágh Eszter
Vukovich Gabriella
Zám Mária
Zotter Judit

Megjelenés éve/folyóirat száma

2010/4
2010/2
2008/1–2
2007/1
2007/3–4, 2008/4
2010/3
2008/3
2007/3–4
2007/3–4
2007/1, 2008/1–2, 2009/3
2008/1–2
2010/1
2007/3–4
2007/3–4
2009/4
2010/4
2007/2
2007/3–4
2007/3–4
2007/1
2008/3

■ Az évről évre visszatérő árvíz és belvíz okozta károkkal ellentétben az ajkai ipari katasztrófa viszonylag kis területen jelentkezett, jól lokalizálható volt. Az ajkai gátszakadásra nem volt alkalmazható egyik meglévő veszélyhelyzeti csatorna működési elve sem. Mi több, Ajkán és környékén egyáltalán nem működött helyi rádió.

(Közös Hullámhossz Hírszolgálat)

■ Tudjuk, jelentős társadalmi változások, alapvető politikai átrendeződések zajlottak le 2010-ben Magyarországon. Ezek a változások – adataink szerint – még nem jelentkeztek közvetlenül és kézzelfoghatóan érzékelhetően a közbizalom és a részvétel viszonylataiban, így érvényes marad korábbi diagnózisunk: Magyarországon tartósan a mélyponton van a közbizalom. Ugyanakkor azt feltételezzük, hogy a kérdéseink kapcsán felkínált választások között jelentősen gyakoribbá váló „nem tudom” válaszok az állampolgári szerepek esélyeivel kapcsolatos elbizonytalanodást, a várakozást jelzik.

(Változatlanul alacsony szinten a közbizalom – Gyorsjelentés)

■ Véleményünk szerint a hazai civil szféra fejlődése szakaszos, felívelő szakaszai mindig egy-egy olyan szabályozási elemhez köthetőek, amelyek segítették kiépülését (a társadalmi szervezetek szabad létrehozásának engedélyezése, az 1%-os rendszer bevezetése, a pályázati rendszer kiépülése), ugyanakkor a következő nagy lökés elmaradt. Sokan ezt az EU források hozzáférhetőségétől várták, de ezzel kapcsolatban nem lehet igazi sikerről beszélni, véleményünk szerint ebben (is) fontos szerepet játszik a szektor pénzügyi kultúrája.

(Pénzügyi kultúra a civil szektorban)

Ára 900 Ft

ISSN 1786334-1

9 771786 334009